

2018/1

XXVII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2018
© A kötetben publikáló szerzők, 2018

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Tördelő: Csernák Krisztina

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Postacím: 1453 Budapest, Pf. 25.
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@tk.mta.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg.

TARTALOM

35 ÉVES AZ MPTT

- *Bayer József*: Beszéd a Magyar Politikatudományi Társaság ünnepi közgyűlésén . . . 7

KÉPVISELŐK

- *Ilonszki Gabriella – Vajda Adrienn*: A képviselet újrafogalmazása és alkalmazása a női képviseletre. Az abortuszkérdés (2000, 2011) 17
- *Bene Márton*: Megosztásból szavazat. A Facebook-kampány hatása az egyéni választókerületi képviselőjelöltek választási eredményére a 2014-es országgyűlési választásokon 41

PÁRT ÉS MOZGALOM

- *Mikola Bálint – Oross Dániel*: Egy pártszervezet két arca. A mozgalmi pártok belső feszültségei az Öt Csillag Mozgalom példáján keresztül 65

SZÖVEGBÁNYÁSZAT

- *Sebők Miklós – Mészáros Evelin – Kis György Márk*: A politikai elit média-reprezentációja a rendszerváltás után. Egy napilap-címlapokra épülő szövegbányászati elemzés 91

KITEKINTŐ

- *Harkányi Ádám Máté*: A stratégiai szavazás arcai 115

RECENZÍÓK

- *Csizmadia Ervin*: A folyami kormányos és a tenger. (Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben 143
- *Szabó Máté*: Kézikönyv Kelet-Európa politikájáról. *The Routledge Handbook of East European Politics* 151

KÖNYVFIGYELŐ 159

ABSTRACTS 164

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

35 ÉVES AZ MPTT

Bayer József

Beszéd a Magyar Politikatudományi Társaság ünnepi közgyűlésén

BESZÉD
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNYI TÁRSASÁG
ÜNNEPI KÖZGYŰLÉSÉN
A TÁRSASÁG 35 ÉVES FENNÁLLÁSA ALKALMÁBÓL

Bayer József

TISZTELT KÖZGYŰLÉS, KEDVES KOLLÉGÁK!

Minden történet kezdődik valahol, még ha az elején homályos is kissé az, hogy mi is a tulajdonképpeni célja, merre vezet és milyen következményekkel jár egy-egy újítás. A Magyar Politikatudományi Társaság létrejöttének apropója közismerten az a törekvés volt, hogy a politikai rendszerről és a szükséges reformokról való gondolkodás nagyobb teret nyerjen a „béketáborban”, és a szocialista országok kutatói is egyenrangúan vehessenek részt az IPSA nemzetközi kongresszusain, és megvitathassák nézeteiket a nyugati tudósokkal. Ez a folyamat az 1979-es moszkvai IPSA-kongresszushoz kapcsolódott, amelynek megrendezése a *détente* egyik szimbolikus lépése volt. A kölcsönös nyitás jegyében álló kezdeményezés elég bátor cselekedet volt nyugati és keleti részről egyaránt. Mindenesetre ennek nyomán a hazai tudománypolitika korifeusai formalizálni kívánták a politikatudomány legitim működésének kereteit az adott viszonyok között. A Magyar Politikatudományi Társaság létrehozása ennek köszönhetően a politikatudomány hazai intézményesülésének fontos állomása lett, és a további változások inkubátoraként is szolgált még a rendszerváltozás előtt.

A politikatudomány önállósodása általában mindenütt társadalmi és politikai reformok időszakához kapcsolódik, és ez Magyarországon sem történt másként. Mint ismeretes, a politikatudomány volt a legkésőbb önállósodott társadalomtudományi diszciplína az államszocializmus korában. A közgazdaságtan, a szociológia, a pszichológia tudománya jóval hamarabb kivívták akadémiai és egyetemi önállóságukat, társadalomtudományi diszciplínákként való elismerésüket, a korabeli vegzálások és korlátozások ellenére. Önálló politikatudomány azonban nem létezhetett, mert csak demokratikus hatalom tűri el, hogy nyíltan vizsgálják és a nyilvánosságban vitassák a politikai intézményeket és a hivatalviselők cselekedeteit. Az állampárti diktatúra körülményei

között a rendszer politikai önreferenciáját a tudományos szocializmus képviselte. Ez azonban, ha voltak is benne a történettudomány által igazolható ismeretek, a politikai rendszer egészéről nem adott valós képet. Az államszocialista rezsim reformtörekvései idején azonban már szükség volt egy realisabb társadalomkép megalkotására és a politikai intézmények kritikai vizsgálatára is ahhoz, hogy érdemi gazdasági és társadalmi reformokat lehessen megvalósítani.

A 89-es fordulat előtti időkben a Társaság összetétele igen vegyes volt, aminek két fő oka volt. Egyrészt a reformban érdekelt politikusok is részt vettek benne, akár csak azért is, hogy a politikai diskurzust valamelyes ellenőrzés alatt tartásák. Ezt a törekvésüket persze nem kísérte sokáig siker, mert a politikai fejlemények túlmutattak a pusztán reformértékű változásokon. A Társaság első elnöke Péter János egykori külügyminiszter volt, aki a rezsimhez lojális politikus és tehetséges diplomata volt. Részt vett benne a vezető politikusok közül például Pozsgai Imre és Berecz János is. Később ők természetesen kimaradtak a Társaságból.

A magyar politikatudomány forrásvidékét keresve azonban nem szabad csak a politikai reformokat szorgalmazókra szorítkozni. A politikatudományhoz vezető másik ágat a demokratikus ellenzék képviselői alkották, akik a rendszert nem megreformálni, hanem meghaladni akarták. Írásaik leginkább a szamizdat kiadványokban és kéziratokban terjedtek, és általában ismertek voltak a reformerek körében is. Az ország a politikai erjedés korszakába lépett, és a különböző nézetek képviselői hatottak is egymásra a vitákban, amelyek gyakran a nyilvánosság kizárásával vagy szűk értelmiségi viták keretében zajlottak.

További sajátos vonás, hogy a politikatudomány kései megszületésekor, ahogy minden más országban is történt, a kutatók általában más társadalomtudományi diszciplínák képviselőiből verbuválódtak, olyanokból, akikben erős volt a motiváció a változtatásra, s akiket áthatott a tudományos kíváncsiság és az újítás szelleme. A politikatudomány első művelői olyan társdiszciplínákból érkeztek, mint a filozófia, a jogtudomány, a történelem és a szociológia, de sok eredetileg közgazdász képzettségű tag, sőt pszichológus is részt vett a Politikatudományi Társaság összejövetelein. Ráadásul, mivel a Társaság kezdettől a politikai reformtervezetek vitafórumává is vált, a politika iránt érdeklődő újságírók és más közéleti értelmiségiek is szívesen vettek részt a fórumain. Ennek köszönhetően a Társaság közéleti aktivitása felértékelődött a rendszerváltozás időszakában. Ha igaz az, hogy a hazai politológia új fogalmakat vezetett be és nyelvet adott a rendszerváltás politikai folyamatainak, sokak számára értelmezhetővé téve a változásokat, akkor ezt a hatást nagymértékben a Társaság fórumai is közvetítették a széles nyilvánosságba. A Társaság keretében jelentős viták zajlottak le a rendszerváltás időszakában, melyek tartalma a kíváncsós politikai reformok irányára volt. Ez a jellege a Társaságnak a rendszerváltás egész

időszakában meg is maradt. Akkoriban a Társaság létszáma is megfelelt ennek a vitafórum-jellegnek, több százan vettek benne részt, és nem is mind politológusok, hanem a politika iránt érdeklődő értelmiségiek legszélesebb körei.

A történet fontos része, hogy a Politikatudományi Társaság megalakulásával egy időben vagy röviddel azt követően jött létre a MTA Politikatudományi Bizottsága, amely eleinte szintén elég vegyes összetételű volt. Képviselve voltak benne a politika kérdéseit vizsgáló minősített kutatók (kezdetből tagja volt például Bihari Mihály és jómagam is), de sok más tudományág progresszív képviselői is részt vettek a bizottságban, Ferge Zsuzsától Kádár Béláig, akiknek hálásak vagyunk, hogy segítették a politikatudomány akadémiai megjelenését. A Politikatudományi Bizottság lehetőséget nyújtott arra, hogy tudományágunk elnyerje akadémiai legitimitását, ösztönözte a kutatásokat, és módot nyújtott a politikatudományi tudományos minősítési eljárások megindítására. Mindez nagymértékben előmozdította a politikatudomány hazai önállósodását és intézményesülését.

A Társaság a rendszerváltás viharos politikai időszaka után, az új hatalom berendezkedését követő években fokozatosan alakult át elsősorban a politológus kutatókat és oktatókat képviselő szakmai és tudományos szervezetté. A volt Társadalomtudományi Intézet bázisán megalakult az MTA Politikatudományi Intézete, amely egyébként a kezdetektől fogva a Társaság működése számára is stabil intézményi háttérrel nyújtott. Akkoriban Szoboszlai György volt a szervezet főtitkára, aki komoly szervező munkát végzett az intézményi stabilitás és a nemzetközi kapcsolatok kiépítése terén. Őt követte ebben a tisztségben Szabó Máté, aki nagy energiával folytatta ezt a nélkülözhetetlen szervezőmunkát. Volt társasági elnökként talán elmondhatom, hogy a főtitkár személye és aktivitása mindig fontosabb is volt a Társaság eredményes működése számára, mint az elnök személye. Az MTA támogatása ugyancsak fontos szerepet játszott az MPTT mint tudományos társaság megszilárdulásában, amely ennek révén a többi hazai tudós társasághoz hasonló tudományos és közéleti rangra tett szert.

Meg kell említenem, mint a hazai politikatudomány intézményesülésének fontos elemét, hogy a Társaság kezdetből fogva szorgalmazta és támogatta a politikatudományi stúdium felsőoktatásba való bevezetését, és ösztönözte a kutatásokat, ami végül hosszabb távon előmozdította a politikatudomány fokozatos professzionalizálódását. Erről a folyamatról, a politológiai képzések egyetemi bevezetéséről jó áttekintést nyújtott Szabó Máté egy angol nyelven is megjelent írásában, és magam is beszámoltam róla az IPSA durbani kongresszusán. A hazai politológia professzionalizálódási folyamatának előmozdításában jelentős szerepet játszott a *Magyar Politikatudományi Szemle* mint a

szakma tudományos folyóirata. A folyóirat létesítése felváltotta a MPTT évkönyveinek korábbi sorozatát, és 1992 óta ez lett a szaktudományi publikációk és a szakmai közvélemény formálásának legfontosabb orgánuma. Amikor ma a MPTT 35 éves jubileumát ünnepeljük, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy egyszersmind a *Magyar Politikatudományi Szemle* negyedszázados jubileumát is ünnepeljük. A folyóirat létrehozásában és megerősödésében, folyamatos fenntartásában kezdettől egyformán fontos szerepet kapott az akadémiai intézményi és társasági háttér. Tisztelettel kell adóznunk azoknak a szerkesztőknek, akik áldozatos munkával és nagy lelkesedéssel részt vettek a folyóirat elindításában – most is itt ülnek közöttünk, Szabó Máté, Bozóki András és Körösenyi András, Szabó Márton –, és mindazoknak is, akik az évek során máig fenntartották és a rangos tudományos folyóiratok nemzetközi gyakorlatának megfelelően működtették a folyóiratot.

Visszatekintve a rendszerváltás óta eltelt időszakra, megállapítható, hogy a sok szervezési probléma és a szűkös anyagi körülmények ellenére Társaságunk eredményes működést mondhat magáénak. Ez alatt az idő alatt először is megteremtette a Társaság regionális szakosztályait, pontosabban ezek örvendetes módon mind helyi kezdeményezésre alakultak meg. A Társaság egyes tematikus szakosztályai is létrejöttek, ezek változása tükrözi a szakmai érdeklődés változását is az évek során. E szervezeteknek és az általuk szervezett konferenciáknak és vitáknak kiemelt jelentőségük volt a magyar politikatudomány országos intézményesülésében. A MPTT intézményesítette a változó szakmai profilú vándorgyűlések gyakorlatát. Sikerrel vonta be a politológushallgatók jó részét is a Társaság munkájába. Az évek során kiépítette nemzetközi kapcsolatrendszerét, amelynek hálója szerepel a Társaság honlapján. A Társaság rendszeresen képviseltette magát az IPSA kongresszusain, az elnökön keresztül hivatalosan is, de sok tagja egyéni kezdeményezésre vagy egyetemi támogatással időről időre részt vett a nemzetközi konferenciákon. A Társaság az évenkénti rendszeres díjaival – a Bibó-díjjal és később a Kolnai-díjjal – tüntette ki azokat a tagjait, akik tudományos és publikációs tevékenységükkel kiemelkedő eredményeket értek el. A Társaság szervezeti életében voltak izgalmasabb és voltak nehezebb időszakok, olykor a változó politikai széljárás is érezte hatását a Társaságon belüli vitákban. Jómagam Bihari Mihályt és Kulcsár Kálmánt követtem az elnöki tisztségben, amelyet két cikluson keresztül töltöttem be. Ez időben a Társaság létszáma 4-500 fő körül mozgott. Mivel a Társaságon belül is jelentkeztek olyan ellentétek, amelyek az országos politikát is megosztották, ügyelni kellett arra, hogy ez ne vezessen a Társaságon belüli meghasonláshoz, ahogy ez megtörtént például Lengyelországban. Az ilyesmi nem példa nélkül álló, nálunk fejlettebb országokban is előfordul, egy időben az NSZK-ban is fennállt, de semmiképpen nem szerencsés egy fiatal demokráciában az ilyen, alapvetően nem szakmai indítékú politikai megosztottság.

A Társaság történetét feltáró fiatal kutatók említést tettek arról, hogy 2003–2004-ben volt egy benyújtott pályázatunk a 2009. évi IPSA-kongresszus Budapesten történő megrendezésére, amely végül nem járt sikerrel, miután egyetlen szavazattal alulmaradtunk Chile pályázatával szemben a szervezet erről döntő elnökségi ülésén. Kevesen tudják, hogy ehhez a pályázathoz, amelynek alapvető célja a demokratikus átalakulás sikerességének demonstrálása volt a demokratizálódás új hullámát képviselő államokban, nem sikerült kormányzati támogatást nyernem. A Medgyessy Péterhez beadott ilyen tárgyú kérelmemet, amelyben meg is indokoltam, miért volna jó az országnak egy ilyen nemzetközi hírverés, még csak válaszra sem méltatták. A pályázatot végül Budapest főpolgármesteri hivatalának közvetítésével tudtam csak benyújtani. Minden valószínűség szerint ez volt az a tényező, ami eldöntötte a kérdést a chilei pályázat javára, miután az ő rendezési pályázatukat a chilei nemzeti kormány és Santiago de Chile önkormányzata szívvel-lélekkel és teljes lelkesedéssel támogatta. Ők ugyanis megértették, hogy milyen jelentősége van az országimázs és a demokratikus konszolidáció szempontjából egy ilyen rendezvénynek. Az ezzel kapcsolatos magyar kormányzati közöny már előszele volt annak a visszaesésnek, amelyet azóta a magyar demokrácia konszolidációja terén elkönyvelhetünk. Ezért jobb is, hogy akkor nem nyertünk, utólag még megtévesztéssel is vádolhattak volna bennünket...

A Társaságban az utóbbi években végbement egy erőteljes nemzedékváltás, amit csak üdvözölni lehet. Én már nem is ismerek sok embert a tagságból, miután koromnál fogva sem veszek részt aktívan a rendezvényein. (Vannak persze régi motorosok, mint a körünkben itt ülő Szabó Márton, akik változatlanul igen aktívak, minden vándorgyűlés szervezésében intenzíven részt vettek, amit dicséretre méltó.) A tagság ma szakmai tekintetben, képzettségében egységesebb, mint korábban, a fiatalok többsége már eleve politológus végzettségű, és sokan közülük PhD-minősítést is szereztek a szakmában. Öröndöletesen nőtt az empirikus kutatások aránya is a pusztán elméleti kutatásokhoz képest. Mindezt pozitív eredményként könyvelhetjük el. De talán nem fölösleges ezúttal néhány szót ejteni a professzionalizálódás néhány csapdájáról is, amelyeket egyes, nálunk fejlettebb országok gyakorlatából is ismerhetünk.

Említettem, hogy a társadalomkutatók jó részét a társadalmi és politikai reformok igénye vezeti el a politika iránti tudományos érdeklődéshez. Általában belőlük jön létre a politológusok első nemzedéke. Ha azonban a politikai átalakulás dinamikája csillapodik, a reformok nem hozzák meg a várt eredményeket, sőt a változások esetleg mély frusztrációkat váltanak ki, az e fölötti csalódottság gyakran vezet oda, hogy ez a nemzedék csalódottan visszahúzódik, és önmagát ismét a régi szakmájával kezdi azonosítani. Amikor a politikával szemben közbizalom meginog, netán mély politikai undor hatalmasodik el a társadalomban, nem nagy dicsőség politológusnak lenni. Akkor inkább újra

történészként, szociológusként, jogtudósként vagy más, hagyományos és magasabb presztízsű tudományág embereként kezdik definiálni magukat azok, akiket csalódással töltenek el a szakma sovány sikerei.

Ugyanakkor a fiatal politológusnemzedék képzésében olyan egyoldalúságok mutatkoznak, amelyek minden szakmai professzionalizáció mellett is a tudományos színvonal csökkenéséhez és a szellemi horizont beszűküléséhez vezethetnek. Ismert igazság, hogy nem lehet jó politológus az, aki nem rendelkezik megfelelő történelmi, jogi, filozófiai vagy éppen szociológiai ismeretekkel. A mai képzési szisztéma az ún. „bolognai” reformok óta éppenséggel nem kedvez az ilyen sokoldalúságnak.

A politikatudomány művelői nem nélkülözhetik a szakmájuk célja és értelme felőli időnkénti önreflexiót sem. Sokszor csodálkoztam azon, hogy a fejlettebb országok politológusai számára ez mennyire magától értetődő, természetes dolog, amiről gyakran éles, késhegyig menő vitákat folytatnak, és ami mindig heves érzelmeket vált ki. Kinek kell egyáltalán a politikáról szerzett tudás? Nyilvánvaló, hogy a politikai hatalom képviselői, a tisztségviselők számára fontos, hogy használható és értékesíthető tudásuk legyen az intézményekről, amelyeket vezetnek, és a társadalmi közegről, amelyben dolgoznak. Kormányhivatalok, pártok, érdekképviselők, hatalomra törő erők adhatnak kutatási megrendeléseket közvélemény-kutatásra, ilyen-olyan empirikus tényfeltárássra, közpolitikai modellekre stb. Erre szükség is van, de én azért mégis inkább Gombár Csaba nézetére hajlok, aki szerint a politikatudomány által feltárt ismeretekre elsősorban a közembereknek van szükségük, hogy megismerjék és átlássák azokat a hatalmi viszonyokat, amelyek az életüket meghatározzák és irányítják. E nélkül hogy élhetnének a demokratikus jogaikkal? Röviden szólva, a politikatudománynak nemcsak hatalomtechnikai feladata, hanem *emancipatív küldetése* is van, erről nem szabad megfeledkezni. Ezért is van, hogy demokráciákban nemcsak lehetőség, de szükség is van politikatudományra, míg autokrata rezsimek egészen jól elvannak nélküle, csak bosszantaná a hatalmasokat, akik nem szeretik, ha belelátnak a kártyáikba.

Nos, ilyen természetű vitákat még nem nagyon láttam a Társaság fő konferencia-témái között, pedig nagyon elkelnének.

A politológusprofesszió másik dilemmája, hogy mennyire rendelkezik kellő módszertani és elméleti tudatossággal. A hazai politológiának sosem volt erőssége a világos módszertani és elméleti megalapozottság, vagy akiknél ez az igény mégis megvolt, ott is gyakran találkozhattunk súlyos intoleranciával az övékétől eltérő elméleti vagy módszertani megközelítésekkel szemben. A mottó az volt, hogy ahogy én csinálom, az a tudomány, a többi pedig smafu. Nem tudom, hogy ez gyermekbetegség-e, vagy leküzdhetetlen sajátosság. A szakma nemzetköziesedése és a javuló nyelvtudás eredményeként azért sokat javult a helyzet, ma már látunk nagyon sok átvételt nemzetközileg jegyzett, elismert módszertani és elméleti standardokból, és ez igen örömdetes. Mód-

szertani műhelyek jöttek létre, itt, ebben az intézményben is, és az empirikus kutatások egészében módszeresebbek és megalapozottabbak lettek. Sok a tehetséges fiatal kutató, akiknél örömmel látom az ilyen irányú érdeklődést. Nagyra értékelem az e téren növekvő professzionalizmust, de ha szabad kérem, tőlem, mint elvetemült, filozófus indíttatású embertől, lehetőleg ne várjanak el hasonlót. Emellett nem árt tudni, hogy a politológus szakma legnevesebb képviselői mind a módszertani pluralizmus, vagy ahogy Gabriel Almond fogalmaz *A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science* c. művében, a termékeny eklekticizmus hívei, azaz a módszertani pluralizmus mellett teszik le a voksot. Vannak kutatási módszerek, amik valamire nagyon jók, mások meg más dolgok feltárására alkalmasak, de nem létezik egyetlen kizárólagosan alkalmas univerzális módszer. A szakmánkra nézve üdvös lenne, ha ez a belátás általánosan elfogadottá válna.

Végül hadd idézzem egy régi okfejtésemből azt a rögeszmémet, hogy a politikatudomány nem redukálódhat a fennálló intézményi rend leírására és politikai közvélemény-kutatásra, választási prognózisok írására, a napi történesek publicisztikai kommentálására, még kevésbé a fennálló igazolására. Kétségtelen, hogy az ilyen kutatásokra mindig inkább van pénz, mint arra, hogy átfogó, kritikai, orientáló ismereteket nyújtson a politika megértéséhez, és hogy tudományunk nemcsak a profi politikusok részére, hanem minden érdeklődő számára reális és kritikai képet adjon a politikai valóság egészéről. Nekem úgy tűnik, hogy sokan elvesznek a részletekben, eltévednek a sok fa között, és nem látják meg az erdőt. Az elmúlt években a magyar politika egésze is olyan mélyreható változásokon ment át, hogy jóformán elavulttá vált a rendszerváltozás idején létrejött magyar politikai rendszer minden korábbi leíró elemzése. Van, aki ezt nem vette volna észre? Nekem az a benyomásom, hogy a professzionalizáció bővületében, amely a részletekre irányul, meglepően kevesen vállalkoztak arra, hogy a változások irányáról, a demokratikus trend megfordulásáról és az új rendszer egészéről átfogó, modellértékű elemzést kockáztassanak meg. Bizonyosan jó okuk van tartózkodni ettől, elismerem. De én túlon túl jól ismerem az öncenzúrára való hajlamot és kísértést, még a korábbi államszocialista időkből, hogy ne ismerném fel a kísérteties hasonlóságot a mai helyzetben. Ezért rövid felszólalásomat hadd zárjam le egy jogosnak gondolt *caveat*tal a politológusok új nemzedéke számára, újra és újra hangot adva annak a belátásnak, hogy a politikatudomány a demokráciáért folyó küzdelemmel együtt születik, és csak demokratikus körülmények között virágozhat. A szakmai hitelenség érdekében tudomásul kell venni azt az igazságot, hogy a politikatudomány racionális, nyilvános és kritikai vállalkozás, amely csak ilyenként illeszkedhet bele szervesen és egyenrangúan a modern társadalomtudományok rendszerébe.

KÉPVISELŐK

Ilonszki Gabriella – Vajda Adrienn

A képviselet újrafogalmazása és alkalmazása a női képviseletre

Az abortuszkérdés (2000, 2001)

Bene Márton

Megosztásból szavazat

A Facebook-kampány hatása az egyéni választókerületi képviselőjelöltek
választási eredményére a 2014-es országgyűlési választásokon

A KÉPVISELET ÚJRAFOGALMAZÁSA ÉS ALKALMAZÁSA A NŐI KÉPVISELETRE

Az abortuszkérdés (2000, 2011)¹

Ilonszki Gabriella
(Budapesti Corvinus Egyetem)

Vajda Adrienn
(Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

A cikk célja, hogy reflektáljon a képviselet általános problémájára, és a női érdekek képviseletére alkalmazza a képviselet új megközelítését, egyúttal válaszolva arra a kérdésre is, hogy csökkentek vagy növekedtek-e a nők képviseleti esélyei Magyarországon. Ehhez a tanulmány két, témájában egymáshoz kapcsolódó esetet vizsgál: a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény („abortusztörvény”) 2000-es módosításának, valamint a 2011-ben elfogadott új alkotmány (Magyarország Alaptörvénye) parlamenti és parlamenten kívüli vitáját. Az Alaptörvény kapcsolódási pontját II. cikkének következő tagmondata jelenti: „...*a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.*” Ez ugyanis az alkotmány elfogadásakor az abortuszvita ismételt napirendre kerülésének lehetőségét hordozta magában.

A képviselet újrakeretezéséhez az írás a képviseleti igény fogalmát használja (Saward, 2006) a „kik”, „hogyan” és „milyen tartalommal” szempontok mentén. Ennek megfelelően lehetővé válik a képviseleti „eredmény” és a képviseleti folyamat önálló elemzése, a kettő elválasztása. Függetlenül attól, hogy egy képviseleti igény megvalósul-e, a képviselet realizálása és minősége tükröződik abban, hogy miként fogalmazódtak meg az igények, min alapultak, milyen volt az igényről folytatott diskuszió, ki vett részt a folyamatban.

Az elemzés bizonyította, hogy a magyar parlament a második esetben nem fogadta be a női érdeket. Gyengült a képviseleti intézmény szerepe, szűkült a hagyományosan elvárt képviseleti szereplők mozgásteré. Kevesebb szereplő, rövidebb közpolitikai periódus és ezáltal kevesebb láthatóság jellemezte a parlamenti szakaszt. Ezzel párhuzamosan a női érdekek 2011-ben egyre inkább a parlamenten kívül jelentek meg: a médiában, a civilszervezetekben. Ez a megjelenés azonban nem volt olyan mértékű, hogy ne fogalmazódhatna meg joggal a nők tartalmi képviselete hanyatlásának tétele.

A gender alapon diszkriminatív intézményi környezet alapvetően befolyásolja a nők képviseletének érvényesülését, és egyben felhívja a figyelmet a leíró és a tartalmi képviselet összefüggésére. Bár a deskriptív képviseletnek, a jelenlétnek nem lehet automatikus jelentőséget tulajdonítani a tartalmi képviselet megvalósításában (az elemzés éppen azt bizonyította, hogy azonos deskriptív képviseleti szint a tartalmi képviselet hanyatlásával járhat együtt), de a gender alapon diszkrimináló intézmények mindkét dimenzióra, vagyis a leíró és a tartalmi képviseletre is negatívan hatnak, és így felerősítik egymást.

Kulcsszavak: tartalmi képviselet ■ képviseleti igény ■ képviseleti folyamat és képviseleti kimenet ■ diszkriminatív intézmények ■ gendersemleges ■ antifeminista

A KÉPVISELET PROBLÉMÁJA ÉS A NŐK KÉPVISELETE

A képviselet elmélete és empirikus feltárása gyakori témája a politikatudományi elemzéseknek.² Az utóbbi évtizedben több oldalról érte kritika a korábbi megközelítéseket, amelyek a képviselet kapcsán adottnak vették a képviselet „linkage” tartalmát, vagyis azt, hogy a pártok természetes módon kapcsolatot jelentenek a választókkal, képviselőik a parlamenti szintén jelenítik meg ezt a kapcsolatot, és ennek megfelelően hoznak közpolitikai döntéseket, adott esetben törvényeket. Nem véletlen, hogy akkor merül fel egy új kérdés vagy egy régi téma megújításának igénye, amikor a korábbi válaszok elégtelennek bizonyulnak. A képviseleti demokrácia és a képviseleti intézmények meggyengülése vagy legalábbis elbizonytalanodása általános. A pártok képviseleti szerepe gyengülőben, a társadalom új pártokban és a hagyományos intézményeken kívül keresi a lehetőségeket érdekeinek megfogalmazására és érvényesítésére.

Hogyan konstruálódnak az érdekek, és milyen alapon lesznek képviselve? Ki fogalmazza meg és ki hallgatja meg ezeket? Hol fogalmazódnak meg az érdekek? A képviseletre vonatkozó konstruktivista fordulat (Mansbridge, 2003; Saward 2010) ezeknek a kérdéseknek a mentén igyekszik feltárni a képviselet tartalmát, amelyben nem a választó és a párt közötti kapcsolat gondolata, hanem inkább az érdek (a képviseleti tartalom) megjelenítésének realitása dominál. A cikk célja, hogy reflektáljon a képviselet általános problémájára, és a női érdekek képviseletére alkalmazza a képviselet új megközelítését, egyúttal válaszolva arra a kérdésre is, hogy csökkentek vagy növekedtek-e a nők képviseleti esélyei Magyarországon.

A nők képviseletének témája különösen alkalmas a képviselet újragondolására, legalább két okból. Elsősorban azért, mert jellemzően nincs definiálva a női érdek fogalma. A képviselethez rendre hozzárendelődik az érdek fogalma, viszont a női érdek létezését gyakran kétségbe vonják – azon az alapon, hogy az sokféle. Pedig, ha belegondolunk, minden választói érdek valamiképpen a sokféleségek alapján válik megragadható komplex egységgé, például a választókerületi érdek is így születik. Mint minden érdek, a női érdek sincs „önmagától”, hanem társadalmilag konstruált, politikailag vitatható és a gyakorlatban esetleges (Reingold et al., 2011: 430.). Másodsorban, indokolt a pártokat középpontba állító megközelítés kizárólagosságának meghaladása, így az egyéb szereplők képviseleti jelentőségének feltárása azon egyszerű okból, hogy nincs „párt-fogódzó”, hiszen nincs olyan női párt, melytől a formális logika alapján azt lehetne várni, hogy a női érdekeket képviselje.³

Joggal merül fel tehát, hogy saját párt és kevésbé konstruált női érdek hiányában kitől várható a nők képvisete. Kik azok a szereplők, akik a nők nevében szólnak – vagy azt állítják, hogy a nők nevében szólnak? Ezt a problémát a leíró képviselet, vagyis a nők megfelelő számszerű jelenlétének témája

körüli régi vita jelzi plasztikusan. A leíró (más szóval deskriptív) képviselő, vagyis a jelenlét igényének megalapozottságából (Phillips, 1995) nem következik, hogy a nők képviselőtét elsősorban vagy kizárólagosan a nőktől lehet várni, illetve hogy számszerű jelenlétük erre garancia. Bár a nők és a férfiak között fennáll a közpolitikai megosztottság⁴ (Lovenduski et al., 2003), vagyis az, hogy ugyan a női és férfi politikusok elsődlegesen pártjuknak elkötelezettek, mégis eltérően szavaznak a nők érdekeihez kapcsolódó témáknál, de ezt erősen befolyásolja az intézményi kontextus. Ha az intézmények a nők tekintetében diszkriminatívak, a közpolitikai megosztottság kevésbé érvényesül. Ha az intézményekben a személyi szelekciónál eleve háttérbe szorúlnak a nők képviselőtét tudatosan vállaló nők, ha az intézményi hierarchiában nem lépnek vagy ritkán lépnek magasabbra – vagy be sem kerülnek oda – ezek a körülmények egyértelműen és negatívan befolyásolják, hogy a jelen lévő nők mennyire testesítik meg a közpolitikai megosztottságot. Ez alapján nem meglepő, hogy a közpolitikai megosztottságra vonatkozó vizsgálatok gyakran elmentmondásosak voltak, így megkérdőjeleződött a leíró képviselő és egyáltalán a jelenlét meghatározó szerepe a női érdekek képviselőtében (erről összefoglalóan lásd Childs et al., 2006; 2009).

A képviselő tartalmának feltárásban mindezek alapján tehát a gender-szakirodalom⁵ is érdekelt. Ehhez azonban újra kell keretezni a kérdéseinket a képviselővel kapcsolatban: kik a szereplők, és hol, hogyan zajlik a képviselői folyamat (Saward, 2006: 298.). Eszerint a képviselő kiindulópontja a képviselői igény (representative claim) megfogalmazása. Bármely csoportra, így a nőkre (a nők képviselőtétére) való pusztán hivatkozás ugyanakkor nem feltétlenül jelenti automatikusan a nők képviselőtét (Saward, 2006: 299.). Ehhez a hivatkozott csoportnak először is fel kell ismernie, hogy neki (hozzá) szólnak, és a kérdés megfogalmazóját autentikus szószólóként kell elfogadnia. Vagyis a képviselői igény megfogalmazója és a képviselt között az elfogadás vagy az elutasítás mozzanata – tehát valamilyen interakció – szükségképpen feltételezett. Korábbi magyarországi kutatásokból tudjuk, hogy csak a nők kisebbsége gondolja, hogy valamelyik párt a nők érdekeit képviseli – szinte függetlenül attól, hogy az illető az adott pártra szavaz-e (TÁRKI, 2010).⁶ Ez még inkább relevánsá teszi a kutatási megközelítést a (feltételezett) képviseltek és a képviselő megfogalmazójának interakciójára vonatkozóan.

További sajátossága a képviselő új értelmezésének a képviselői „eredmény” és a képviselői folyamat önálló elemzése, lényegében a kettő elválasztása. Függetlenül attól, hogy egy képviselői igény megvalósul-e (például elfogadnak-e egy, a nők önrendelkezését vagy a nemek közötti egyenlőségét előmozdító törvényt), a képviselő realitása és minősége tükröződik abban, hogy miként fogalmazódtak meg az igények, min alapultak, milyen volt az igényről folytatott diszkusszió, ki vett részt a folyamatban (Saward, 2006; Celis et al., 2012; 2013; 2014). A képviselői folyamat tulajdonságai nem feltétlenül esnek

egybe az eredménnyel. Például egy kudarcot szenvedett törvényjavaslat sokféle képviseleti folyamatban alakulhat ki. Amennyiben a folyamat során számos szereplő és érv találkozott, a megfogalmazott érdekek (egy része) rezonált a képviseltek igényeire, a témát különféle szempontok mentén megvitatták, és mindez széles körű információs bázison és transzparensten történt, a képviseleti folyamat jónak mondható, az adott érdek „képviselete megjelent” akkor is, ha a kialakult döntés (policy) nem felel meg mindenben a várakozásoknak. Ha a megfogalmazott képviseleti igények a nők számára fontosak, a nőket váltaltan érintik, a nőkre vonatkoztatottak, a nemek közötti eltérések felismerésére épülnek, felvetik és felméri a nemek szempontjából eltérő hatásokat, és a nemek közötti egyenlőség keretében fogalmazódnak meg (Celis et al., 2012: 219.), joggal mondhatjuk, hogy ezzel a női érdekeket szolgálják, és érvényesül a tartalmi (szubsztantív)⁷ képviselet. Ez a megközelítés ily módon túllép a korábban feltételezett aktorokon (Celis et al., 2015), vagyis a kizárólagosan gendertudatos női szereplőkön, esetleg az egyenlőséget programszerűen valló baloldali pártokon. Mások a szereplők, eltérő a fókusz (a folyamat és nem csupán az eredmény számít), és ehhez kapcsolódóan a helyszín is tágabb: a diszkusszió és az interakció feltételezi a parlamenti szintén kívüli folyamatok bevonását is a képviselet, pontosabban a tartalmi képviselet vizsgálatába.

Az írás célja, hogy e megközelítés alkalmazásával két, a parlamentben előkerült és elsősorban a nőkre vonatkozatható ügy kapcsán választ adjunk a nők képviseletének hazai alakulására. A tanulmány két, témájában egymáshoz kapcsolódó esetet vizsgál: a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény („abortusztörvény”) 2000-es módosításának, valamint a 2011-ben elfogadott új alkotmány (Magyarország Alaptörvénye) parlamenti és parlamenten kívüli vitáját. Az Alaptörvény kapcsolódási pontját II. cikkének következő tagmondata jelenti: *„...a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”* Ez ugyanis az alkotmány elfogadásakor az abortuszvita ismételt napirendre kerülésének lehetőségét hordozta magában. A nők tartalmi képviseletének hazai vizsgálatában elemzésünk két szempontból is új. Egyrészt a deskriptív képviseleti magyarázatot igyekszik meghaladni azzal, hogy a nők képviseletét szélesebb perspektívába helyezi a megfogalmazódó (feltételezett) képviseleti igényekre és a folyamatra fókuszálva. Másrészt időbeli összehasonlításról lévén szó a tartalmi képviselet változó politikai környezethez való kapcsolódása is vizsgálhatóvá válik. Ezáltal feltárulhatnak a képviselet fő akadályai is.

A KÉPVISELET HAZAI KONTEXTUSÁNAK VÁLTOZÁSAI
– A NŐK KÉPVISELETÉNEK SZEMPONTJAI

Korábbi genderkutatások bizonyították, hogy a nők képviseletére hatással vannak az intézményi kontextusból fakadó lehetőségek és korlátok. A képviseleti folyamat elválaszthatatlan az intézményi környezettől (Celis, 2008; Celis et al., 2008). E tekintetben hazánkban a politika színterein súlyos generalapú diszkrimináció tapasztalható mind az intézmények szervezeti rendjében, mind normáiban.⁸

A nemzetközi szintésre is kiterjedő összehasonlításokban a szakirodalom felhívta a figyelmet a hazai női deskriptív képviselet alacsony szintjére és statikus voltára (Ilonszki et al., 2002; 2007; Várnagy et al., 2012). A probléma mélységét az elbukott kvótajavaslatok (Várnagy, 2013; Magyar, 2010) és a jelenség mögött álló okok komplexitása (Montgomery et al., 2016) jelzi. A vizsgálandó két időpont között a pártpolitikai polarizáció erősödött (Körösenyi, 2013), ami kedvezőtlenül hatott a nők politikai szerepvállalására. A polarizáció együtt járt a nagy pártokon belüli viszonyok változásával is. Az MSZP-ben a 2010-es „vereségre készülve”, valamint a korlátozottabb lehetőségekkel és erőforrásokkal szembesülve a nőket háttérbe szorították. Bár a Fideszben rendre kísérleteztek a női képviselet bővítésével, a magas női fluktuációs adatok (Vajda et al., 2015) jelzik a nők bizonytalan politikai pozícióit. A pártok kapuőr-szerepe nemcsak a szelekcióban, hanem a deszelekcióban is óriási (Caul, 1999; Vanlangenakker et al., 2013). A két vizsgálandó időpont kontextusára jellemző adat, hogy 1998-ban a női képviselők 43,8 százalékát és a férfi képviselők 48,6 százalékát választották meg először, 2010-ben pedig 60, illetve a 43,6 százalék a két vonatkozó adat. A nők fluktuációja, lecserélődése tehát jelentősen nőtt.

A pártrendszer és a nagy pártok jellemzőin túl a parlament nemi alapon diszkriminatív jellege is fokozódott. Bár jelentős strukturális átalakítás 2010 után (a második vizsgált témánknál) még nem történt, az atmoszféra, a milió megváltozott. Az informális intézmények – mint a viselkedési normák, a beszédstílus, szexista szóhasználat, nőellenes megjegyzések – kétségtelenül befolyásolják a nők számára adott parlamenti lehetőségeket.⁹ Dahlerup felhívta a figyelmet arra (Dahlerup, 1988; 2006: 512.), hogy a parlament és a politika egészének „munkahely-perspektívája” (workplace perspective) is beszámítandó a nők képviseleti lehetőségeinek taglalásánál.

A képviselet új felfogása, ahogy feljebb már említésre került, azonban nem elégszik meg a parlamenti folyamatok elemzésével, a képviseletet és a döntéshozatalt a parlamenten kívüli körülmények is befolyásolják (Beckwith et al., 2007), és a képviseleti igények a civilszervezetek és a média révén is megfogalmazódnak. Korábban általában a civil szféra erőtlenségét diagnosztizálta a szakirodalom a posztkommunista országokra vonatkozóan (Howard, 2003), de az utóbbi időben ez a vélekedés változóban van (Foa et al., 2017). A hazai

viszonyok kutatói is erre hívják fel a figyelmet. A civilszervezetek száma és láthatósága nőtt a demokrácia második évtizedének vége felé (Nagy et al., 2008),¹⁰ vagyis a második vizsgált esetben a civilszervezetek erősebbek voltak, bár a női civilszervezetek még mindig csekély erőforrásokkal rendelkeztek (Fábián, 2009). A külső feltételek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a magyar társadalom a megengedő abortuszzabályozás híve volt, így e tekintetben a női önrendelkezés potenciális támogatójának tekinthető, valamint a női civilszervezetek sem voltak „felkészületlenek” a témában, hiszen már az Antall-kormány is törvényt alkotott az abortusz ügyében.

Mindezen szempontok alapján fogalmazzuk meg azt a feltételezést, hogy bár a leíró képviselet tekintetében statikus a kép, vagyis a parlamentben a nők aránya alig változik a két vizsgált időpont között (10 százalék alatt stagnál), tartalmilag a női képviselet hanyatlása várható a pártpolitikai-parlamentari, tehát hivatalosnak tekinthető képviseleti mező változása miatt. Kérdéses, hogy ezen belül milyen tere nyílt a női érdekek megfogalmazásának, milyen alapon történt ez, és kik voltak a képviselők. A kérdés politikai-kormányzati érdekessége, hogy mindkét esetben konzervatív pártok kormányoztak, előbb a Fidesz–FKGP–MDF-koalíció, utóbb a Fidesz–KDNP-pártszövetség kétharmados többségben. A civil szféra szerény mértékű erősödése alapján feltételezhető a nők képviseletének parlamenten kívüli megjelenítése, valamint az, hogy a megengedő magyar társadalom vélekedése nyilvánosságot kap a médiában és szakmai fórumokon.

A KÉT ESET VIZSGÁLATA

Bár a két vizsgálandó eset között vannak eltérések (az első egy önálló törvény módosítása, a második az új alkotmány [Alaptörvény] egy cikke), mégis a tartalmi hasonlóság dominál: mindkettő a női önrendelkezés alapvető területét érinti. A második eset absztraktabbnak tűnik, azonban az alkotmányos megfogalmazásból az abortusz teljes tilalma is következhet. Ahogy látni fogjuk, ezt a politikusok egy része is elismerte, illetve az erre irányuló törekvés testet öltött az Alaptörvény elfogadása után. Mindkét esemény az alábbiaknál lényegesen részletesebb elemzést is megérdemelne, de a hely korlátozottsága miatt csak azokra a mozzanatokra koncentrálunk, amelyek a nők tartalmi képviseletének aspektusából fontosak.

Az abortusztörvény módosítása (1999–2000)

Az abortusztörvény módosításáról, különös tekintettel annak parlamenti útjára, pontos és részletes elemzés készült (B. Kelemen, 2008). Az alábbi összefoglaló több szempontból is erre támaszkodik. A magzati élet védelméről szóló

1992. évi LXXIX. törvényt 1992-ben politikai és morális szempontokat felvontató vitát követően fogadták el, melyben nem jelentek meg a női érdekek és a női szempontok. A megengedő, de ellentmondásos törvény mérsékelt kompromisszumnak volt tekinthető (Gal, 1994: 258.). Ellentmondásossága abból adódott, hogy a törvény ún. súlyos válsághelyzetben lehetővé tette az abortuszt, de nem definiálta a válsághelyzet fogalmát. Az Alkotmánybíróság 48/1998 (XI. 23.) sz. határozatával megállapította, hogy a súlyos válsághelyzet fogalmának és feltételeinek meghatározása kizárólag törvényben történhet, és 2000. június 30-i hatállyal megsemmisítette a vonatkozó paragrafust két lehetséges megoldást javasolva: a súlyos válsághelyzet eseteinek példálózó felsorolását, illetve egy támogató tanácsadó szolgáltatás bevezetését, amely a magzat védelmét az anya támogatásával érné el.

Az Alkotmánybíróság határozata után, 1999-ben három SZDSZ-es képviselő (Béki Gabriella, dr. Fodor Gábor és dr. Magyar Bálint) egymást követően három törvényjavaslatot nyújtott be a magzati élet védelméről szóló törvény módosítására vonatkozóan. A javaslatok mindegyike egy olyan tanácsadó szolgálat létrehozását szorgalmazta, mely biztosítja a nők önrendelkezéshez való jogát. Az Országgyűlés ezen indítványok egyikét sem tárgyalta, mivel a törvényjavaslat tárgysorozatba vételét minden esetben elvetette a kijelölt bizottság. A liberális párti képviselők azonban, az akkor hatályos házszabály rendelkezései alapján,¹¹ első javaslatuk bizottsági elutasítását követően kérték, hogy annak tárgysorozatba vételéről a plenáris ülés döntsön. Az ehhez kapcsolódó vitára és szavazásra közel két hónappal később került sor. A vitán dr. Fodor Gábor mutatta be a javaslatot, ami az egyetlen olyan alkalom volt, mikor azt a benyújtók közül férfi prezentálta, ugyanis a bizottsági vitákban rendre Béki Gabriella képviselte az indítványt (B. Kelemen, 2008: 136.). A további felszólalókat tekintve az ellenzéki oldal képviselői közül jellemzően nők, míg a kormánypártok részéről férfiak szólaltak fel a vitában. Végül az SZDSZ mellett csak a szocialisták támogatták a javaslat tárgysorozatba vételét, a többi párt (a kormányzó konzervatív pártok és a radikális jobboldali MIÉP) elutasította. Ezzel a parlamenti többség elutasította az ellenzéki javaslat tárgysorozatba vételét.

Fontos megjegyezni, hogy a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából 2000 elején a TÁRKI reprezentatív felmérést készített (TÁRKI, 2010), melynek egyik része részletesen, számtalan kérdés segítségével mérte fel a társadalmi véleményeket a terhességmegszakítás jogi szabályozásáról. A vélemények egyértelműek voltak: a bizonytalanok és a nem válaszolók alacsony aránya jelezte, hogy a megkérdezetteknek határozott véleményük van az abortusszal kapcsolatban. A magyar társadalom kb. 82 százaléka megengedő álláspontot képviselt: *„minden esetben, vagy az esetek többségében egyetértene azzal, hogy az anyát döntésének meghozatalában a társadalomnak, illetve az államnak kívülről nem szabad korlátoznia”* (TÁRKI, 2010: 13.). A törvény lehetséges módosításával kapcsolatban a megkérdezettek 54,3 százaléka szerint el kellene fogadni, ha az anya súlyos

válsághelyzetre hivatkozik, viszont több segítséget kellene nyújtani problémája megoldásához. A megkérdezettek 87 százaléka pedig nem értene egyet azzal, ha a születésszám növelése érdekében megtiltanák az abortuszt (uo. 22.).

A kormány 2000-ben nyújtotta be saját módosító javaslatát, melyben az Alkotmánybíróság által kínált két alternatíva közül a második megvalósítására, nevezetesen egy tanácsadó szolgálat felállítására tettek javaslatot, továbbá előírták a nők számára az abortusz előtti két tanácsadáson való kötelező részvételt. A törvényjavaslatot három bizottság is tárgyalta, melyek mindegyike támogatta annak tárgysorozatba vételét. A parlamenti általános vitára 2000. március 21. és április 12. között került sor két részletben. Tényleges vita első sorban nem a megoldással (tanácsadás) kapcsolatban bontakozott ki, hanem arról, hogy az abortusz egyáltalán elfogadható-e, illetve hogy az ember jogalanyiséga mikor kezdődik. Három fő álláspont alakult ki: (1) a radikális jobboldali MIÉP és a kormánypártok közül az MDF abortuszellenes álláspontja; (2) a szintén kormánypárti FKGP és a Fidesz képviselőinek egy része elutasította az abortuszt, viszont nem a tiltásban látta a megoldást; (3) a baloldali pártok (MSZP és SZDSZ), valamint a Fidesz képviselőinek egy része a megelőzés fontosságát hangsúlyozta. Általánosságban elmondható, hogy a vita során elsősorban politikai és morális érvek hangzottak el. A nők önrendelkezését, illetve a nők és férfiak közös felelősségét megjelenítő érvek a frakciók álláspontjainak ismertetésekor jelentek meg, melyeket női képviselők prezentáltak a Fidesz, az MSZP és az SZDSZ részéről (B. Kelemen, 2008). A vita egészét azonban jellemzően nem a női, hanem a férfi képviselők felszólalásai dominálták (lásd 1. táblázat).

A plenáris ülést követően összesen 71 módosító javaslatot nyújtottak be a képviselők (köztük 11 kapcsolódó módosító javaslatot), melyek közül négy származott női képviselőtől, 13-at pedig férfiak és nők közösen nyújtottak be. A javaslatok többségét a kormánypártok (Fidesz és MDF) képviselői nyújtották be. A két baloldali ellenzéki párt összesen 32 módosítót javasolt (B. Kelemen, 2008: 149.), a MIÉP és az FKGP viszont nem élt a módosítók lehetőségével. Végül nyolc módosító javaslatot (Fidesz: 4, MSZP: 4) visszavontak, és két módosító (Fidesz: 1, MSZP: 1), valamint öt kapcsolódó módosító javaslatot (melyek közül négyet a kormánypártok képviselői nyújtottak be) fogadtak el. A részletes vita során csökkent az összes és ezen belül a női képviselők felszólalásainak száma is (összes felszólalás száma: 39, női képviselők felszólalásainak száma: 6). Végül a törvényjavaslatot 217 igen, 75 nem és 31 tartózkodás mellett elfogadták. A Fidesz és az MSZP támogatta a javaslatot; az FKGP, az MDF és a MIÉP elutasította azt; az SZDSZ képviselőinek többsége pedig nem szavazott. A kiszavazás aránya az FKGP-nél volt a legmagasabb (40%), a legalacsonyabb pedig az MSZP-nél és az SZDSZ-nél (~6%) (B. Kelemen, 2008). Megállapítható, hogy az eredeti 1992-es törvényhez hasonlóan ez a módosító javaslat is kompromisszumon alapult.

Bár a módosító javaslat célja a „súlyos válsághelyzet” fogalmának definiálása és szabályozása volt, a parlamenti vita valójában akörül bontakozott ki, hogy morális alapon az abortusz elfogadható-e vagy sem. Az érvek között a nők önrendelkezéshez való joga csak másodlagosan szerepelt, inkább a magzat élethez való joga volt domináns. Végül azonban a törvényhozók nem foglaltak állást abban a kérdésben, hogy a magzat rendelkezik-e önálló jogalanyisággal. A törvényjavaslatot többségében férfi képviselők vitatták meg.

A parlamenti folyamatot nem igazán befolyásolták a parlamenten kívüli események. A kormány, ahogy láttuk, a társadalom véleményét tudni akarta, de nem érezte annak szükségét, hogy előzetesen kikérje a nőket képviselő vagy a női jogokkal foglalkozó civilszervezetek véleményét a törvényjavaslattal kapcsolatban. Az Egészségügyi Minisztérium csak az egyházakkal tárgyalt a javaslatról.¹² Az egyházak és a keresztény szervezetek tiltakoztak az abortusz ellen, és a törvényhozókat arra kérték, hogy olyan törvényt alkossanak, mely az élethez való jogot védi. Például a katolikus püspöki konferencia nyilatkozatot fogadott el, melyben összefoglalták a magzati élet védelmével kapcsolatos katolikus elveket, és kérték a művi abortusz tilalmát. A Pacem in Utero és a Keresztény Értelmisségek Szövetsége egy 7781 aláírást tartalmazó nyilatkozatot nyújtott be a Miniszterelnöki Hivatalhoz, melyben a politikusokat olyan törvény kidolgozására kérték, mely az emberi életet a fogantatás pillanatától kezdve védi. 2000. június 10-én pedig pár civilszervezet (néhány tucat résztvevővel), a katolikus egyház támogatásával, demonstrációt tartott annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet a magzati élet védelmére.

A másik oldalon néhány emberi jogokat és/vagy női jogokat védő civilszervezet kifejezte a véleményét az abortusz szigorításával kapcsolatban. Például a TASZ (Társaság a Szabadságjogokért) szerint a nők magánéletébe való elfogadhatatlan beavatkozásnak tekinthető, hogy két tanácsadáson is részt kell vennie a nőnek, ha abortuszt kér. 2000. április 30-án négy civilszervezet¹³ tartott demonstrációt a szigorítás ellen, melyen kb. 120-an vettek részt. A szocialista párt Fiatal Baloldal ifjúsági szervezetének női munkacsoportja petíciót nyújtott be, melyben elleneztek az abortusztörvény módosítását, mert szerintük az sérti a nők önrendelkezéshez való jogát.

Bár az új szabályozással kapcsolatban a módosítást támogató és azt ellenző civilszervezetek is kifejtették véleményüket, nem kaptak figyelmet a parlamenti szereplők részéről. A média behatóan foglalkozott a kérdéssel: magával a törvényjavaslattal, az azzal kapcsolatos különböző álláspontokkal és érvekkel, illetve több statisztikai és összehasonlító elemzés jelent meg az abortusszal kapcsolatban.

Magyarország Alaptörvényének II. cikke (2011)

A Fidesz–KDNP-kormány programjának egyik pontja egy új alkotmány kidolgozása volt, viszont annak tartalmát előzetesen nem határozták meg. 2010 őszén az új alkotmány előkészítésével foglalkozó eseti bizottság állt fel (Alkotmány-előkészítő eseti bizottság), melynek II. Munkacsoportja foglalkozott a „Szabadság és Felelősség” című fejezettel és azon belül az elemzésünk tárgyát képező II. cikkel. A bizottság munkáját segítő, minden parlamenti párt meghívhatott öt társadalmi szervezetet (egyesületeket, illetve egyházakat), hogy tegyék meg javasataikat az új alkotmány tervezetével kapcsolatban. A meghívottak között egyetlen női szervezet sem volt.

A II. Munkacsoport tagjainak többsége (a jobboldali pártok képviselői) a magzati élet védelmét és az állam ezzel kapcsolatos kötelezettségeit hangsúlyozta. Ezzel szemben az MSZP amellelt, hogy egyetértett az élethez és emberi méltósághoz való jog kiemelt védelmével, kijelentette, hogy *„az állam köteles védelmet (de nem alanyi jogon) nyújtani a még meg nem született, de emberként fejlődő életnek – mint az élethez és emberi méltósághoz való jog későbbi érvényesülése feltételének – is”* (AEB/220/2010). A képviselők abortuszról szóló véleményét egy kutatásból ismerhetjük. 2010-ben, közvetlenül a parlamenti választásokat követően a CCS¹⁴ kérdőíves felmérése keretében vizsgálták a képviselők abortusszal kapcsolatos attitűdjeit is. Az attitűdkérdés a következő volt: *Mennyire ért egyet a következő állítással? – A nők szabadon dönthessenek az abortuszról.* A két baloldali párt, az MSZP és az LMP egyetértett az állítással, a Jobbik és a KDNP elutasította azt, a Fidesz pedig megosztott volt a kérdésben. Az eredményekből megállapítható az is, hogy az állítást ellenzők között (KDNP és Jobbik) a nők inkább nem értettek egyet az állítással, mint a férfiak.

Hamar kiderült, hogy a kormánynak nem célja az új alkotmány tervezetének tényleges megvitatása sem ebben a kérdésben, sem annak más részeivel kapcsolatban. Emiatt az MSZP és az LMP úgy döntött, hogy nem kíván részt venni a bizottság többi ülésén. Sőt, az LMP által meghívott, emberi jogokkal és kisebbségvédelemmel foglalkozó civilszervezetek is visszautasították a javaslatlétre vonatkozó felkérést.

A nagyobbik kormánypárt ellentmondásos attitűdjét mutatja, hogy a párt egyik vezető politikusa az Alkotmány-előkészítő eseti bizottság egyik ülésén kijelentette, hogy a magzati élethez és emberi méltósághoz való jogának biztosítása egyben az abortusz tilalmát vonná maga után, ami a magyar társadalom jelenlegi állapotában nem végrehajtható. Ezt az állítást egyébként két közvélemény-kutatás eredménye is alátámasztja. 2010 decemberében a Medián a HVG-nek készített reprezentatív felmérése, melynek témája alapvetően az alkotmányozáshoz kapcsolódott, a magzati élet védelmével és az abortusz jelenlegi szabályozásával foglalkozó kérdést is tartalmazott. A megkérdezettek 64 százaléka úgy gondolta, hogy az új alkotmánynak tartalmaznia kellene a mag-

zati élet védelmét, ugyanakkor a terhességmegszakítás jelenlegi szabályozását a válaszadók 63 százaléka nem szigorítaná.¹⁵ Néhány hónappal később, 2011 februárjában a WeBBeteg számára, a Szinapszis Kft. által készített felmérés kifejezetten az abortusz jelenlegi szabályozásával kapcsolatos attitűdöket mérte. Az eredmények alapján bár a magzat élethez való jogával (a fogantatástól kezdve) minden második magyar egyetértett, az abortusz jelenlegi szabályozását a többség (60 százalék) megfelelőnek tartotta.¹⁶

Az eseti bizottság végül 2010. november 16-án, a Fidesz, a KDNP és a Jobbik részvétele mellett, egyhangúlag fogadta el az új alkotmány tervezetét.

Mindezzel párhuzamosan, az alkotmány tervezetének benyújtása előtt három jobbikos képviselő (Hegedűs Lorántné, Mirkóczki Ádám és Z. Kárpát Dániel) az 1992. évi LXXIX. törvény módosítására irányuló törvényjavaslatot nyújtott be. A javaslat az emberi élet fogantatástól kezdődő védelmére vonatkozó elv alapján megszüntette volna a „súlyos válsághelyzetre” való hivatkozással történő abortusz lehetőségét (a gyakorlatban törölték volna ezt a bekezdést a törvényben). Bár a parlament nem tárgyalta az irományt (a kijelölt bizottság nem támogatta annak napirendre vételét), a törvényjavaslat egyértelmű jele volt annak, hogy az új alkotmány II. cikke magában hordozza az abortusztörvény újraszabályozásának lehetőségét.

A Magyarország Alaptörvényét tartalmazó javaslat szöveg (2011. március 14-én kormánypárti képviselők nyújtották be) – *„Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”* – szintén egyértelműen tartalmazza az abortuszvita ismételt megnyitásának lehetőségét.

Az új alkotmánnyról szóló általános vita 2011. március 22-én kezdődött és négy napig tartott. Az általános vita elején hat férfi képviselő ismertette a jobboldali képviselőcsoportok (Fidesz, KDNP, Jobbik) tervezettel kapcsolatos álláspontját (a baloldali pártok nem vettek részt). Ezek közül négy vezérszónoki felszólalásban hangzott el a magzati élet védelmének mint új elemnek a beemelése az alkotmányba. Az összesen 248 felszólalásból azonban csak 20-ban (köztük négy női felszólalásban) tértek ki az Alaptörvény II. cikkére. A felszólalásokban általában csak megemlézték és üdvözölték a magzati élet alkotmányszintű védelmét, csak néhány olyan képviselői megnyilvánulás volt (jellemzően a Jobbik és a KDNP képviselői részéről), melyben nyilvánvalóvá tették, hogy pártjuk számára az abortusz tilalma lenne az egyetlen elfogadható megoldás. Egy KDNP-s felszólalásban például elhangzott, hogy a párt álláspontja szerint a magzati élet sorsa nem lehet más önrendelkezésének függvénye. Láthatóan a két kormánypárt megosztott volt a kérdésben: míg a Fidesz pragmatikus álláspontot, addig a KDNP szigorú abortuszellenes álláspontot képviselt. Egy jobbikos képviselő a hatályos abortusztörvényre úgy hivatkozott, hogy az teljesen liberális és elfogadhatatlan. A javaslat részletes vitája során, mely két napig tartott, egy felszólalás sem vonatkozott az új alkotmány

II. cikkére, mivel a benyújtott 103 módosító javaslat egyike sem érintette a magzati élet védelmét tartalmazó cikket. (A két esettanulmány felszólalásainak összehasonlító adatait az 1. táblázat tartalmazza.)

Bár a baloldali pártok nem vettek részt az alkotmányozási folyamatban, az MSZP Nőtagozata felhívásában egyértelművé tette az álláspontját, miszerint az új alkotmány súlyosan sérti a nők önrendelkezéshez való jogát, valamint az abortuszok számának csökkentésére nem a tiltás a legjobb megoldás, hanem a megelőzés (Az MSZP Nőtagozatának felhívása: A testem az enyém, én döntök róla, 2011. február 12.). A párt egyik női vezetője (Lendvai Ildikó) több fórumon is hangsúlyozta, hogy az Alaptörvény II. cikkének megfogalmazása miatt a hatályos abortusztörvény alkotmányellenessé válhat, továbbá az ominózus cikk az emberek magánéletébe és döntéseibe való beavatkozásnak tekinthető. Az LMP akkori férfi elnöke¹⁷ (Schiffer András) szerint bár a párton belül az abortuszügyben nincs egyetértés, a hatályos abortuszzsabályozás szigorítását elutasítják, és a hangsúlyt inkább a megelőzés fontosságára helyeznék.

Számos civilszervezet aggályát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a II. cikk megfogalmazása az abortusz abszolút tilalmához vezethet. Többek között a TASZ és az Amnesty International is felhívta a figyelmet arra, hogy az új alkotmány lehetőséget ad az abortusz szabályozásának tilalmára vagy annak tiltására. Az Amnesty International például azzal érvelt, hogy a magzati életnek védelme nem áshatja alá a nők jogait. A médiában a Patent Egyesület volt az egyik legaktívabb nőszervezet.

Ezekre a civilszervezetektől érkező szempontokra a Fidesz politikusai a médián keresztül reagáltak, kiemelve, hogy a magzati élet védelmének alkotmányba emelése csak szimbolikus jelentéssel bír gyakorlati (értsd: jogi) következmények nélkül, és nem lesz hatással az abortusz jelenlegi szabályozására. Ahogy azt a fentiekben is láttuk, a kisebbik kormánypárt, a KDNP az abortusszal kapcsolatban a Fideszhez képest elutasítóbb álláspontot képviselt. Ezt bizonyítja az a KDNP-s nyilatkozat is, melyben kijelentették, hogy a párt a magzati életet már a fogantatás pillanatától kezdve védené, mivel szerintük az abortusz esetén a nő nem a saját életéről dönt, hanem egy másik emberéről. A pragmatikus Fidesz és a nyíltan abortuszzellenes KDNP közti különbség végül nem vezetett koalíciós konfliktushoz. Magyarország Alaptörvényét hat napig tartó vitát követően 2011. április 18-án fogadták el (262 igen, 44 nem és 1 tartózkodás mellett, a két baloldali párt részvétele nélkül).

Az Alaptörvény elfogadása után azonban nem került le a napirendről az abortuszkérdés. 2011 májusában az SZDSZ, mely ekkor már nem volt parlamenti párt, és a SZEMA (Szabad Emberek Magyarországaért) négy kérdésben kezdeményezett országos népszavazást, melyek egyike az elfogadott alkotmány II. cikkéhez kapcsolódott.¹⁸ A népszavazási kezdeményezés hitelesítését azonban az Országos Választási Bizottság megtagadta. Döntése szerint ugyan-

is az az Alkotmány módosítására irányult, mely állampolgári népszavazási kezdeményezés tárgya nem lehet¹⁹ (Az Országos Választási Bizottság 77/2011. határozata).

Mindezzel párhuzamosan egy abortuszellenes kampány vette kezdetét májusban. A kormány esélyegyenlőségi kampányának keretében (Együtt az egyenlőségért²⁰) olyan plakátok jelentek meg az utcákon, melyek az abortusz helyett az örökbefogadást szorgalmazták. Ezeken egy magzat volt látható a következő szöveggel: *„Azt is megértem, ha nem vagy még kész rám... de inkább adj örökbe, hadd éljek!”* A plakátkampány ellen a Patent egyesület és a baloldali pártok (MSZP, LMP) is azonnal tiltakozni kezdtek. Ráadásul ezt a büntetődatkeltő kampányt az EU foglalkoztatási és társadalmi szolidaritási programjából (PROGRESS) származó forrásból finanszírozták. Viviane Reding, az EU alapjogi biztosa, felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy az abortuszellenes kampány nincs összhangban a PROGRESS program szabályaival, és egyben felszólította a plakátok visszavonására, mely júniusra meg is történt.

Az Alaptörvény, ahogy számos egyéb jogszabály is, más nemzetközi aggodalmakat is felvetett.²¹ Többek között a Velencei Bizottság az új alkotmányról alkotott véleményében aggályosnak találta a magzati élet teljes védelmét, melyel szemben az anya elveszti az önrendelkezéshez és az egészséghez való jogát. A Bizottság hangsúlyozta, hogy a II. cikk az abortusz betiltásához vezethet, mely ellentétes az uniós normákkal és egyezményekkel (Opinion no. 621/2011, Strasbourg 20 June 2011).

A TARTALMI KÉPVISELET HANYATLÁSA

A fentieket két dimenzióban foglaljuk össze: először a tényleges parlamenti vitára összpontosítunk, majd általánosan mutatjuk be, hogy mely feltételek segíthették, illetve korlátozhatták a nők tartalmi képviseletét.

Az 1. táblázat összefoglalja a két eset képviseleti vonatkozásait, parlamenti összefüggéseit. Mivel egyik kiindulópontunk szerint a pártok nem feltétlenül és automatikusan jelenítik meg a női érdeket, a parlament pártösszetételét nem szerepeltetjük a táblázatban. Viszont megjelenik a parlamenten belüli a GAL/TAN²² átlag, mert a legújabb kutatások szerint (Erzeel et al., 2016) a GAL/TAN mezőben elfoglalt pozíció jelentős magyarázó erővel bír a nők képviseletére vonatkozóan. A GAL/TAN lényegében kulturális megosztottság a zöld, alternatív, liberális versus hagyományos konzervatív, nacionalista értékrend között. Ez a hazai esetben azért is jó mutatószám, mert a politikai mező egyértelműbb a kulturális megosztottság, mint a gazdasági bal vagy jobb megosztottság tekintetében. Látható, hogy a második esetben a parlament a hagyományos, konzervatív, nacionalista értékrend felé tolódott el. A női érdekek iránti kisebb érzékenység tehát a pártszempontoktól függetlenül várható.

1. táblázat. A nők képviselőiténék parlamenti kontextusa

	2000 (abortusztörvény módosítása)	2011 (Alaptörvény II. cikk)
A képviselők GAL/TAN pozícióinak átlagértéke	5,8*	6,8
Előzetes parlamenten belüli tevékenység/ kezdeményezés az ügygel kapcsolatban	+	–
Női felszólalások száma	20	4
Férfi felszólalások száma	73	16
Domináns érvelési mód a parlamenti vitákban	gendertudatos, gendersemleges, antifeminista	gendersemleges, antifeminista
Antifeminista követő tevékenység a parlamenten belül	–	+**
Láthatóság (időintervallum)	négy hónap	egy hónap

* A hazai pártokra vonatkozóan csak 2002-től állnak rendelkezésre GAL/TAN adatok, ekkor azonban az FKGP-t már nem mérték. Az átlag számítása e párt nélkül történt. Az 1–10-es skálán a 10 jelenti a szélső TAN, vagyis tradicionális, autoriter és nacionalista értékrendet.

** Lásd a Jobbik által benyújtott, a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló törvényjavaslatot (T/2307, benyújtva: 2011. február 11.).

Forrás: Szerzők által készített táblázat

A vizsgálat során feminista – gendertudatos – gendersemleges – antifeminista szempontokat, érvelést találtunk. A gendertudatos és a feminista megkülönböztetés tartalma, hogy az előbbi – bár tisztában van a kérdés nők szempontjából kitüntetett fontosságával, valamint a nehézségekkel, amelyek a nőkre hárulnak ennek során – felismeri a férfiak felelősségét, de nem fogalmazza meg a női önrendelkezés gondolatát. Ez utóbbi a feminista érvelési kategória sajátja. A gendersemleges érvelés egyáltalán nem tartalmazza a kérdés genderalapú vonatkozásait, az antifeminista pedig kifejezetten tiltakozik az ellen, hogy az abortuszt a női szempontok és a női érdekek szempontjából tekintse – például a népesedési érdekekre hivatkozik.

A korábbiakkal összhangban a nők érdekeinek megfogalmazását és képviselőitét nem feltétlenül a női szereplőktől várjuk. A 2. táblázat mégis azt mutatja, hogy versengő politikai közegben, amikor a baloldali pártok aktívan vettek részt a törvényalkotásban, vagyis az abortusztörvény vitájában, a feminista érvelést kizárólag a nők, az antifeminista érvelést viszont kizárólag a férfiak képviselték. Az Alaptörvény vitájában a baloldal nem vállalt szerepet, az érvelés iránya mindkét nem esetében eltolódott gendersemleges irányba, bár antifeminista érvelést ekkor is csak férfiak fogalmaztak meg.

2. táblázat. Az érvelési mód használata nő/férfi megoszlásban a két esetre vonatkoztatva

	Feminista		Gendertudatos		Gendersemleges		Antifeminista	
	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi
Az abortusztörvény vitája	7 (100%)	0 (0%)	8 (29,6%)	19 (70,4%)	5 (12,8%)	34 (87,2%)	0 (0%)	20 (100%)
Az Alaptörvény vitája	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	1 (100%)	4 (26,7%)	11 (73,3%)	0 (0%)	4 (100%)

Ezen a ponton nem lehet eltekinteni a két képviseleti mozzanat pártvontkozásaitól sem. A 2000-es vitában az SZDSZ feminista érvrendszert, a szocialisták gendertudatos érvrendszert használtak. A Fidesz inkább gendersemleges állásponton volt, a MIÉP pedig nyíltan és szinte kizárólagosan antifeminista szempontokat érvényesített. A másik két kormánypárt, az MDF és az FKGP domináns érveléstípusa kevésbé egyértelmű, bár felszólalásaik többsége inkább gendersemleges volt, gendertudatos és antifeminista érvek is megjelentek náluk. A második esetben a parlamenti vitát az antifeminista érvelés dominálta (KDNP és Jobbik), míg a Fidesz képviseleti érvei ismét a gendersemleges kategóriába tartoztak. Az LMP és az MSZP inkább feminista és gendertudatos érvelést használt, de – ahogy feljebb már említettük – csak a parlamenten kívül. A csoportosítás feltárja, hogy az első esetben a MIÉP és az MDF, a második esetben pedig a KDNP és a Jobbik egyértelműen a nők önrendelkezése ellen érvelt. A Jobbik utólagosan az abortusztörvényhez egy módosítást is benyújtott, hogy a szabályozást összekapcsolja az Alaptörvény II. cikkével. A Fidesz mindkét esetben pragmatikus módon viselkedett, feltehetően a közvélekedés hatására, az MSZP fordulata a feminista érvrendszer felé a kormánnyal szembeni álláspontjából adódott, és a pártot valószínűsíthetően a szavazói vélemények is befolyásolták. Összességében tehát a nyilvánvaló antifeminista megközelítések növekedése tapasztalható. A képviseleti folyamat ellaposodott, a képviseleti igények lanyhultak. Az első esetben élénkebb volt a parlamenti vita és tevékenység, és ekkor férfi szereplők és nem-baloldali szereplők is megfogalmaztak női érdekeket.

Az első esetben az ellenzéki pártok az előkészítő szakaszban és a döntéshozatali szakaszban aktívak voltak. A második esetben a szélsőségesen polarizált és konfrontatív politikai helyzetben a vita és a döntés egyoldalúvá vált, mert a baloldali ellenzék úgy döntött, hogy érdemi befolyásolási lehetőség híján nem vesz részt a folyamatban. Figyelemre méltó a két vita jelentősen eltérő időhorizontja. Valójában az első vita időtartama még hosszabb lenne, ha előzményeit, a napirenden való jelenlétét is kalkulálnánk, hiszen a kormány előterjesztése (törvényjavaslata) előtt az adott témában már született ellenzéki előterjesztés, tehát napirenden a táblázatban jelölnél hosszabb ideig volt az ügy. 2011-ben egyértelműen rövid az időszak: a kormány márciusban terjesz-

tette be az új alkotmány tervezetét, és az egy hónapon belül már elfogadásra is került. Persze az időtényező itt is növekszik, ha figyelembe vesszük azt, hogy az alkotmány előkészítéséért felelős eseti bizottság már 2010 őszén felállt és elkezdett foglalkozni a kérdéssel.

A képviseleti folyamatot a kormány arculata is befolyásolta. Bár mindkét esetben konzervatív kormány volt hatalmon, a második időszak homogén egyarcúsága kevesebb lehetőséget teremtett különböző szempontok megfogalmazására a képviseleti folyamatban. A kormány viselkedése ettől függetlenül is változott: ahogy feljebb bemutattuk, az első esetben előzetesen szondázta a társadalmi véleményeket, a második esetben sem ezzel, sem a politikai ellenvéleményekkel nem foglalkozott. Egy erős és aktív ellenzék érdemben befolyásolhatja a képviseleti folyamatot, ez azonban hiányzott a második vizsgált eseménynél. Ekkor kizárólagosan a civilszervezetek aktivitása, a médiaaktivitás és a támogató közvélemény jelentették a pozitív kontextuális dimenziókat.

A civilszervezetek mindkét esetben reflektáltak a témára/vitára, de az 1998–2002-es ciklusban szerepük nem volt hangsúlyos, ellenben a közvélemény támogatása mindkét esetnél megfigyelhető. A média is fontos szerepet játszott, foglalkozott a témával, de a médiamegjelenések száma csökkent,²³ amiben bizonyára szerepe van a rövidebb időtartamnak. Mivel a második vizsgált eseménynél nem zajlott valódi vita a parlamentben, annak több mozzanata átkerült a parlamenten kívüli térbe nem csupán a civilszervezetek, de a hivatásos politikusok jóvoltából is. A parlamenten kívüli tényezőknek egyik időszakban sem volt valódi hatása a parlamenti folyamatokra – illetve csak egyetlen esetben, mikor 2011-ben a kormánypárti képviselők a médián keresztül reagáltak az abortusz szabályozásának lehetséges változásával kapcsolatos vádakra. Az Alaptörvény parlamenti vitája során a Fidesz részéről csak a vezérszónoki felszólalásban hangzott el egy rövid utalás erre vonatkozóan. A párt frakcióvezetője úgy fogalmazott, hogy az abortusz tiltásával riogatók annak ellenére, hogy azt az illetékes személyek többször is cáfolták, továbbra folytatják ezzel kapcsolatos rémhírkampányukat. Továbbá a párt nevében úgy nyilatkozott, hogy a magzati élet védelmének jelenlegi megfogalmazása visszatükrözi az aktuális magyar társadalmi és szociális viszonyokat.

A 3. táblázat összegzi a tartalmi képviseletre ható kontextus eltéréseit a két esemény kapcsán.

3. táblázat. A nők képviseletét támogató politikai és társadalmi környezet

	2000 (abortusztörvény módosítása)	2011 (Alaptörvény II. cikk)
Erős ellenzék	+	-
Aktív ellenzék	+	-
Aktív feminista mozgalom	-	+
Támogató közvélemény	+	+
Médiaaktivitás	+	+

Forrás: Szerzők által készített táblázat

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk a képviseleti intézmény korlátaira hívja fel a figyelmet. A női érdekek kevésbé vagy egyáltalán nem konstituálódnak a parlamenten belül – legalábbis a konkrét esetekre vonatkozóan. Pedig bármely csoport érdeke csak potenciálisan létezik – és akkor válik valóságossá, amikor a képviseleti intézményben a befogadás folyamata megtörténik (Young, 2000: 130.). Úgy tűnik, hogy a magyar parlament a második esetben nem fogadta be ezt az érdeket. Gyengült a képviseleti intézmény szerepe, szűkült a hagyományosan elvárt képviseleti szereplők mozgásteret. Kevesebb szereplő, rövidebb közpolitikai periódus és ezáltal kevesebb láthatóság jellemezte a parlamenti szakaszt. Ahogy elemzésünkben ezt már jeleztük, ez feltehetően összefüggött a parlamenti közeg egyre nyilvánvalóbb, gender-alapon diszkriminatív jellegével. Ezzel párhuzamosan a női érdekek 2011-ben egyre inkább a parlamenten kívül jelentek meg: a médiában, a civilszervezetekben, vagyis – Pitkin szavaival élve – az erre nem felhatalmazott képviselők („non-authorised representatives”) révén. Ez azonban nem volt olyan mértékű, hogy ne fogalmazhatnánk meg joggal a nők tartalmi képviselete hanyatlásának tételét. A parlament képviseleti autoritásának, tekintélyének elvesztése súlyos demokráciadeficit, magának a demokráciának a sérelme, ami nyilvánvalóan nem úgy orvosolható, hogy az egyéb, parlamenten kívüli aktorok működését felszámolják vagy korlátozzák, hanem úgy, hogy a képviseleti intézmény betölti tényleges feladatát. Az interakció hiánya – amivel visszatérünk a képviselet új felfogásához – különösen figyelemreméltó a képviseleti intézményben a nők nevében beszélők és a női érdekeket megfogalmazó társadalom és a női csoportok között.

Az elemzés bizonyította a folyamat és a kimenet megkülönböztetésének relevanciáját a képviselet értékelésében (Franceschet, 2008: 4.). A nők önrendelkezésének ügyét nem ültette át a gyakorlatba sem a módosított abortusztörvény, sem az Alaptörvény II. cikke. Mégis az előbbi esetben a nők képvise-

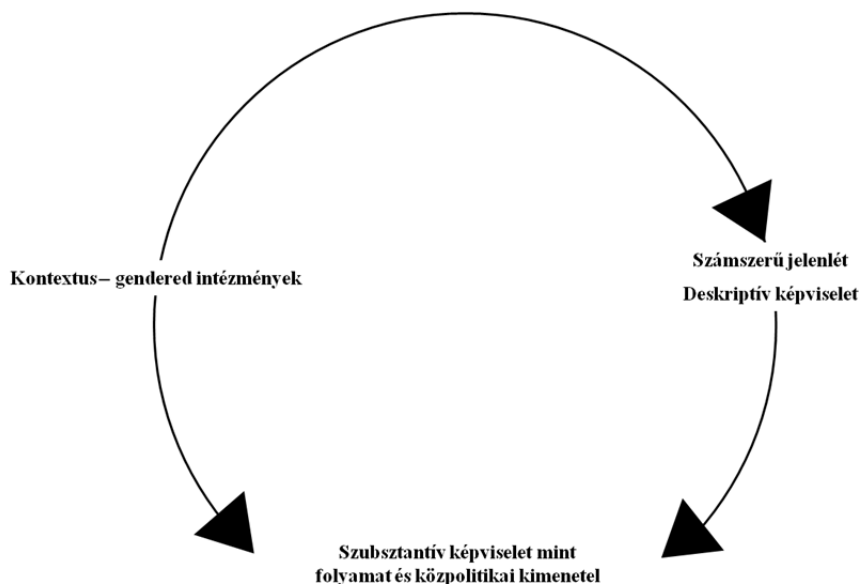
lete a folyamatban megjelent, láthatóvá vált és tartalmat kapott. 2011-ben sem a folyamatban, sem a kimenetben nem tapasztalható a női érdekek megfogalmazása és képviselése – legalábbis a parlamenti szinten. A tartalmi képviselést feltárásához tehát nem elegendő a kimenetalapú elemzés, a folyamat egészére, a résztvevők különféle csoportjaira, az összes szereplőre és megnyilvánulásaira figyelemmel kell lenni. A folyamat elemzése értékes információt hordoz a képviseletről, hiszen a folyamat az a terep, ahol a képviselési játszma lezajlik. Külön figyelmet érdemel, hogy a résztvevők milyen lehetőséget kapnak a képviselési folyamatban – ami további fontos következtetések levonására ad lehetőséget a képviselésre vonatkozóan.

Elemzésünk feltárta, hogy a gender-alapon diszkriminatív intézményi környezet alapvetően befolyásolja a nők képviselésének érvényesülését, és egyben felhívta a figyelmet a leíró és a tartalmi képviselés összefüggésére. Bár a deskriptív képviselésnek, a jelenlétnek (Phillips, 1995) nem lehet automatikus jelentőséget tulajdonítani a tartalmi képviselés megvalósításában (elemzésünk éppen azt bizonyította, hogy azonos deskriptív képviselési szint a tartalmi képviselés hanyatlásával járhat együtt), de a gender-alapon diszkrimináló intézmények mindkét dimenzióra, vagyis a leíró és a tartalmi képviselésre is negatívan hatnak, és ezek felerősítik egymást. A tartalmi képviselés előtt akadályt állítanak a „puszta számok”, amelyek a diszkriminatív intézményekben gyökereznek (gondoljunk a kiválasztási folyamatra, a jelöltállításra, a párton belüli hierarchia nemi alapon diszkriminatív jellegére stb.). Az 1. ábra igyekszik illusztrálni ezt az összefüggésrendszert, valójában a „nem-képviselés” ördögi körét. Az összefüggés mutatja, hogy nem szabad feladni a deskriptív képviselés igényét sem (Lovenduski et al., 2010: 164.), mert a leíró képviselés alacsony szintje diszkriminatív intézményi környezetet jelez, és további diszkrimináció forrása lesz.

Milyen következményekkel jár ez a nők és a férfiak viselkedésére? Ha a leíró képviselés szintje nem változik, de a tartalmi képviselés hanyatlik, átalakul-e a nők és férfiak közötti közpolitikai megosztottság? A képviselési folyamat, a tartalmi képviselés leépülése során a nők őrzik-e korábbi viselkedési pozícióikat, vagy együtt változnak a férfiak képviselési vélekedéseivel? Valójában ez utóbbi történik, a nők „visszavonulnak”, és a két nem közötti különbség csökken. Amikor a leíró képviselés stagnál, a nők rendre szembesülnek a politikai intézmények diszkriminatív működésével, politikai pozícióik bizonytalanok. Ilyen közegben megalapozatlan kifejezett vagy nagyobb mértékű gendertudatosságot várni a nőktől.

Nyilvánvaló, hogy nem minden nő akar a nők érdekében cselekedni (Childs et al., 2006: 22.). A politikus nők, akárcsak a férfiak, alkalmazkodnak az intézményi környezethez, hiszen így tudják alapvető politikai céljaikat, valamint a pártban betöltött szerepüket és újráválasztásukat biztosítani. A nemi alapú diszkrimináció körülményei között nem várható, hogy a nők ambicionálják a

1. ábra. A kontextus és a jelenlét hatása a nők tartalmi képviseletére

női érdekek képviseletét, hiszen ezzel a diszkrimináció terét tovább növelik, a női képviseleti fókusz megjelölné és kirekesztené őket.²⁴ Ezek az összefüggések rávilágítanak, hogy ugyanolyan szintű leíró képviselet nemcsak eltérő tartalmi képviseleti körülményeket és tartalmat jelenthet, hanem a nők és a férfiak közötti eltérések csökkenését is előidézi a képviseleti folyamatban. Míg a korábbi kutatások arra irányultak, hogy a női jelenlét bővülése miként alakítja (növeli) a nők és a férfiak közötti közpolitikai különbségséget azon az alapon, hogy a nők határozottabban állnak ki a női érdekek mellett, a mi két esetünk a hasonló számokat a csökkenő különbség ellentétes hatásával kapcsolta egybe. A csökkenő közpolitikai megosztottság azt jelenti, hogy a női szereplők egyre kevésbé foglalmaztak meg női érdekeket, és viselkedésük egyre hasonlóbba vált a többségi férfiviselkedéshez.

A gender alapon diszkriminatív intézmények és a korlátozott jelenlét körülményei között a nők nem lehetnek a nők tartalmi képviseletének szószólói. Az első vizsgált esetben a nők valóban aktívak voltak a női érdekek szószólójaként, a második esetben viszont a gendertudatos és a feminista képviseleti igény megfogalmazására nem is került sor részükről a parlamenten belül. A nők vagy egyáltalán nem szerepeltek hivatalos parlamenti kontextusban, vagy a konzervatív pártálláspontot képviselték.

A képviselet újrafogalmazása és új iránya nem normatív alapokról indít: nem mondja például, hogy csak a baloldaliak vagy csak a nők alkalmasak a

női érdekeket képviselni. Éppen ellenkezőleg: azt állítja, hogy nézzük meg, ki mit mond, hogyan fogadja ezt az a közönség, akinek az érdekeire hivatkozva fogalmazza meg az illető az álláspontját, vagyis a képviseleti igényt, és hogyan zajlik ez a folyamat. Mégis normatív következtetésekre juthatunk annak megállapításában, hogy ki képviseli a női érdekeket, és hogy képviselve vannak-e egyáltalán. *„Ha bizonyos igények megfogalmazói előnyt élveznek másokkal szemben, ha a képviselteknek (érintetteknek) nincs módjuk kétségbe vonni a rájuk vonatkoztatott igényeket, vagy vitába szállni azokkal, ha a rendszerben a felelősség mozzanatai hiányoznak vagy nem megfelelően intézményesültek, joggal vonjuk kétségbe, hogy a nők valóban képviselve vannak-e.”* (Childs et al., 2013: 507.)

További kutatásoknak kell választ adniuk arra, hogy más közpolitikai területeken és döntésekben kik és hogyan képviselik a női érdekeket, hiszen a női érdekek is sokfélék, a nők különböző csoportjai számára egészen mást jelenthetnek egyes közpolitikai döntések. Ilyen esetben a képviseleti igény megfogalmazójának a feladata, hogy ezek figyelembevételével fogalmazza meg a képviseleti igényt, majd hozza meg a döntést. Miközben egyértelmű, hogy a tartalmi képviselet forrásai nem (csak) a nők személyében rejlenek, a jelenlét igényét és politikáját nem hagyhatja maga mögött a képviselettel foglalkozó szakirodalom – és természetesen a genderkutatók sem. Kutatásunk ugyanakkor a női képviseleten túlmutató tágabb összefüggésekre is felhívja a figyelmet. A nők tartalmi képviselése elválaszthatatlan az általános képviselet és a demokrácia problémájától.

JEGYZETEK

- ¹ Szeretnénk megköszönni az anonim referensnek megjegyzéseit és javaslatait. Ezekkel több helyen éltünk.
- ² A gazdag szakirodalom felsorolása lehetetlen. A *Political Representation* c. kötet (eds. Ian Shapiro, Susan C. Stokes, Elisabeth Jean Wood and Alexander S. Kirshner. Cambridge: Cambridge University Press, 2009) irányadó abból a szempontból, hogy a képviselet elméleti, történeti és empirikus szempontjait is sorra veszi, és kísérletet tesz a különféle megközelítések összefoglalására.
- ³ Olykor előfordulnak „női pártok”, a néhány esetről lásd Cowell-Meyers, 2016.
- ⁴ Ez a „policy divide” kifejezés.
- ⁵ Az írás tudatosan használja a „gender” kifejezést. Ezzel részben lerövidíti a „női kérdésekkel foglalkozó” és hasonló jelzős szerkezeteket, részben arra utal, hogy a szakirodalom álláspontja szerint a nők és férfiak között rendszerszerű diszkrimináció áll fenn. A gender-szakirodalom ennek társadalmi, gazdasági, politikai oksági feltételeit és következményeit kutatja.
- ⁶ TÁRKI 2010. május, 1000 fős reprezentatív vizsgálat a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére.

- ⁷ A gender-szakirodalomban a leíró képviselet és a tartalmi képviselet fogalmára a deskriptív, illetve a szubsztantív képviselet fogalmait egyaránt használják, a szövegben mindkét fogalommal élünk.
- ⁸ A neoinstitutionalista megközelítés gender-alkalmazására lásd Mackay et al., 2010.
- ⁹ Példaként lásd Biró Marianna: Alakul a nőellenes Tahó-frakció. *Népszava*, 2013. október 16.; vagy Szalai Laura: A parlamenti szexizmus mint ellenségképzés a politikában. *TNTEF*, 2017. 7. évf. 1. szám, 107–125. p.
- ¹⁰ Elemzésünk értelemszerűen a civil szférára vonatkozó kormányzati-politikai nyomás előtti időszakra vonatkozik, tehát az újabb változásokra nem reflektál.
- ¹¹ Az akkor hatályos házszabály alapján az egyes képviselőcsoportok (frakciók) a rendes ülésszakon, ülésszakonként legfeljebb hat alkalommal kérhették, hogy a bizottság elutasító döntése ellenére a plenáris ülés döntsön az önálló képviselői indítvány napirendre vételéről (46/1994. (IX. 30.) OGY határozat 98. § (5)).
- ¹² Erre egy korabeli újságcikk utal: Varró Szilvia: Kormány-előterjesztés az abortuszról: Sok bába közt. *Magyar Narancs*, 2000. február 17.
- ¹³ Habeas Corpus Munkacsoport, Ombudsnő Programiroda, Feminista Hálózat, Nők a Nőkért az Erőszak Ellen Egyesület.
- ¹⁴ A Comparative Candidate Survey a jelöltekre vonatkozó nemzetközi kutatás (<http://www.comparativecandidates.org/>).
- ¹⁵ Forrás: Hann Endre – Lakatos Zsuzsa: Nem kényszer, hanem... *HVG*, 2010. december 25., 14–16. pp.)
- ¹⁶ Forrás: Lehet-e magánügy az abortusz? – Kutatás. *WeBBeteg*, 2011. március 22. <http://www.webbeteg.hu/cikkek/egeszseges/10647/lehet-e-maganugy-az-abortusz>.
- ¹⁷ A vizsgált időszakban még nem volt társelnöki rendszere a pártnak. Az LMP a társelnöki rendszert 2013 elején vezette be, az első két társelnököt a párt XXIII. kongresszusán, 2013 márciusában választották meg.
- ¹⁸ A kérdés a következő volt: Egyetért-e azzal, hogy a nő terhességének 12. hetéig dönthessen arról, hogy akar-e szülni?
- ¹⁹ Az alkotmány módosítására csak a parlamenti képviselők kétharmada jogosult (1949. évi XX. törvény 24. § (3), illetve ugyanezt a szabályozást emelték át az Alaptörvénybe is: S cikk (2)).
- ²⁰ A kampányt az Emberi Erőforrások Minisztériumának szociális és családügyekért felelős államtitkára hirdette meg.
- ²¹ Fontos megjegyezni, hogy a 2010–14-es parlamenti ciklusban az új alkotmány mellett számos más alapvető intézményi változás is bevezetésre került, mint például az új választási törvény, mely szintén hatással van a nők parlamenti jelenlétére (Vajda et al., 2016).
- ²² A GAL a green–alternative–libertarian, a TAN pedig a traditional–authoritarian–nationalist fogalmakat takarja.
- ²³ Az Országgyűlési Könyvtár sajtóadatbázisában az abortusztörvény módosítására (2000) vonatkozóan kb. 200, az Alaptörvény vizsgált cikkéhez kapcsolódóan kb. 110 kapcsolódó sajtóelem található. Ezekben a találati számokban az online sajtóban megjelent cikkek nem szerepelnek.
- ²⁴ Ez a „megjelölés”, vagyis a „token”-szerep a diszkrimináció egyik forrása.

IRODALOM

- B. Kelemen Ida (2008): *Női képviselők – Női képviselet?* PhD-disszertáció.
- Beckwith, Karen – Cowell-Meyers, Kimberly (2007): Sheer Numbers: Critical Representation Thresholds and Women's Political Representation. *Perspectives on Politics*, Vol 5., No. 3., 553–565. pp.
- Caul, Miki (1999): Women's Representation in Parliament: The Role of Political Parties. *Party Politics*, Vol. 5., No. 1., 79–99. pp.
- Celis, Karen (2008): Studying Women's Substantive Representation in Legislatures: when representative acts, contexts and women's interests become important. *Representation*, Vol. 44., No. 2., 111–123. pp.
- Celis, Karen – Childs, Sarah – Kantola, Johanna – Krook, Mona Lena (2008): Rethinking Women's Substantive Representation. *Representation*, Vol. 44., No. 2., 99–110. pp.
- Celis, Karen – Childs, Sarah (2012): The Substantive Representation of Women: What to Do with Conservative Claims? *Political Studies*, Vol. 60., No. 1., 213–225. pp.
- Celis, Karen – Childs, Sarah – Kantola, Johanna – Krook, Mona Lena (2014): Constituting Women's Interests through Representative Claims. *Politics & Gender*, Vol. 10., No. 2., 149–174. pp.
- Celis, Karen – Erzeel, Sylvia (2015): Beyond the Usual Suspects: Non-Left, Male and Non-Feminist MPs and the Substantive Representation of Women. *Government and Opposition*, Vol. 50., No. 1., 45–64. pp.
- Childs, Sarah – Krook, Mona Lena (2006): Should Feminists Give Up on Critical Mass? A Contingent Yes. *Politics and Gender*, Vol. 2., No. 4., 522–530. pp.
- Childs, Sarah – Krook, Mona Lena (2009): Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors. *Government and Opposition*, Vol. 44., No. 2., 125–145. pp.
- Childs, Sarah – Lovenduski, Joni (2013): Political Representation. In: Waylen, Georgina – Celis, Karen – Kantola, Johanna – Weldon, S. Laurel (eds.): *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. Oxford University Press, 489–513. pp.
- Cowell-Meyers, Kimberly (2016): Women's Political Parties in Europe. *Politics & Gender*, Vol. 12., No. 1., 1–27. pp.
- Dahlerup, Drude (1988): From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 11., No. 4., 275–298. pp.
- Dahlerup, Drude (2006): The Story of the Theory of Critical Mass. *Politics and Gender*, Vol. 2., No. 4., 511–522. pp.
- Erzeel, Silvia – Celis, Karen (2016): Political parties, ideology and the substantive representation of women. *Party Politics*, Vol. 22., No. 5., 576–586. pp.
- Fábián, Katalin (2009): *Contemporary Women's Movement in Hungary: Globalization, Democracy and Gender Equality*. The Woodrow Wilson Center Press, Washington DC.
- Foa, Roberto Stefan – Grzegorz Ekiert (2017): The weakness of postcommunist civil society reassessed. *European Journal of Political Research*, Vol. 56., No. 2., 419–439. pp.
- Franceschet, Susan (2008): *Gendered Institutions and Women's Substantive Representation: Female Legislators in Argentina and Chile*. Paper, ECPR Joint Sessions, April 2008.

- Gal, Susan (1994): Gender in the Post-Socialist Transition: The Abortion Debate in Hungary. *East European Politics and Societies*, Vol. 8., No. 2., 256–286. pp.
- Howard, Marc Morjé (2003): *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ilonszki Gabriella – Kathleen Montgomery (2002): Több demokrácia – kevesebb képviselő? Választások, pártok, nők a magyarországi politikában. *Politikatudományi Szemle*, 3–4. szám, 7–34. pp.
- Ilonszki Gabriella – Várnagy Réka (2007): Vegyes választási rendszer és női képviselő. *Politikatudományi Szemle*, 1. szám, 93–109. pp.
- Körösényi, András (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 4., No. 2., 3–30. pp.
- Lovenduski, Joni – Norris, Pippa (2003): Westminster Women: The Politics of Presence. *Political Studies*, Vol. 51., No. 1., 84–102. pp.
- Lovenduski, Joni – Marilla Guadagnini (2010): Political Representation. In: McBride, Dorothy – Mazur, Amy (eds.): *The Politics of State Feminism*. Cambridge University Press, 164–192. pp.
- Mackay, Fiona – Kenny, Meryl – Chappell, Louise (2010): New Institutionalism Through a Gender Lens: Towards a Feminist Institutionalism? *International Political Science Review*, Vol. 31., No. 5., 573–588. pp.
- Magyar, Monika (2010): *The Expanded Story of the Hungarian Quota Proposals of 2007. Actors, Relations, Perceptions and Motivations*. MA Dissertation, CEU.
- Mansbridge, Jane (2003): Rethinking Representation. *American Political Science Review*, Vol. 97., No. 4., 515–528. pp.
- Montgomery, Kathleen – Gabriella Ilonszki (2016): Stuck in the Basement: A Pathway Case Analysis of Female Recruitment in Hungary's 2010 National Assembly Election. *Politics and Gender*, Vol. 12., No. 4., 700–726. pp.
- Nagy, Renáta – István Sebestény (2008): Methodological Practice and Practical Methodology: Fifteen Years in Nonprofit Statistics. *Hungarian Statistical Review*, Special number 12., 112–138. pp.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Reingold, Beth – Michelle Swers (2011): An Endogeneous Approach to Women's Interests: When Interests Are Interesting in and of Themselves. *Politics and Gender*, Vol. 7., No. 3., 429–435. pp.
- Saward, Michael (2006): The Representative Claim. *Contemporary Political Theory*, No. 5., 297–318. pp.
- Saward, Michael (2010) *The Representative Claim*. Oxford University Press.
- TÁRKI (2010): Elemzések a gazdasági és társadalompolitikai döntések előkészítéséhez.
- Vajda (Tóth) Adrienn – Ilonszki Gabriella (2015): Pártok vagy választók? A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben 1998–2010. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám, 27–50. pp.
- Vajda (Tóth) Adrienn – Ilonszki Gabriella (2016): Új választási rendszer – új jelöltállítási és képviselői feltételek a nők számára? In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Pártok, jelöltek, képviselők*. Budapest, Szabad Kéz Kiadó, 138–160. pp.
- Vanlangenakker, Ine – Wauters, Bram – Maddens, Bart (2013): Pushed Toward the Exit? How Female MPs Leave Parliament. *Politics & Gender*, Vol. 9., No. 1., 61–75. pp.

Várnagy Réka – Ilonszki Gabriella (2012) Üvegplafonok. Pártok fent és lent. *Politikatudományi Szemle*, 4. szám, 7–28. pp.

Várnagy, Réka (2013): *Women's Representation in the Hungarian Parliament*. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR).

Young, Iris Marion (2000) *Inclusion and Democracy*. Oxford University Press.

MEGOSZTÁSBÓL SZAVAZAT

A Facebook-kampány hatása az egyéni választókerületi képviselőjelöltek választási eredményére a 2014-es országgyűlési választásokon¹

Bene Márton

(MTA TK PTI, BCE Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Bár mind a közéleti diskurzusokban, mind az akadémiai vitákban sok szó esik arról, hogy mennyire hatékony kampányeszköz a Facebook, a témában empirikus kutatások alig, Magyarországon pedig még egyáltalán nem születtek. Jelen kutatás ezt a hiányosságot igyekszik pótolni, és empirikusan vizsgálja meg, hogy a 2014-es kampány során a Facebook-használat hogyan hatott a képviselőjelöltek választási eredményére. Míg a korábbi kutatások elsősorban az online kampányeszközök adaptációjának a hatásaira fókuszáltak, a tanulmány a Facebook-kampányt teljesítménycentrikusan közelíti meg: nem azt vizsgálja, hogy milyen hatása van a Facebook mint kampányeszköz alkalmazásának, hanem azt, hogy a sikeresebb Facebook-használat hatással van-e a jelölt által elért választási eredményre. Azt feltételezi ugyanis, hogy a Facebook-kampány hatását a kétlépcsős hatás elmélete magyarázza, azaz a kampány nem a jelölt követőire gyakorol közvetlenül hatást, hanem a posztok megosztásain keresztül azok ismerőseire. A 2014-es kampány minden egyéni választókerületéből a három legtöbb szavazatot elérő, nyilvános Facebook-oldallal rendelkező képviselőjelölt került a mintába (N = 183). A tanulmány azt vizsgálja, hogy e jelöltek választáson kapott szavazatarányára milyen hatást gyakorol a kampány utolsó két hetében közzétett posztok átlagos megosztásszáma. A tanulmány feltételezi, hogy minél több megosztást ér el a jelölt a Facebookon, annál több személynek szóló szavazatot (personal vote) kap a választásokon. Az alternatív magyarázatok (közvetlen hatás, általános népszerűség) kiszűrése érdekében a kutatás a lájkok és a kommentek átlagos számának hatását is vizsgálja.

Kulcsszavak: Facebook ■ viralitás ■ megosztások ■ politikai kommunikáció ■ kampány-kutatás ■ személynek szóló szavazat ■ kétlépcsős hatás

„...a kormánypártok a Facebookon nyerték meg a választást” – mondta 2011-ben a 2010-es választásokkal kapcsolatban Orbán Viktor. A két évvel korábbi amerikai elnökválasztás „Facebook választás”-ként vonult be a kampánytörténetbe,² 2016-ban pedig Donald Trump jelentette ki, hogy a közösségi médiának jelentős szerepe volt választási sikerében.³ A politikai közbeszédben számos, a fentiekhez hasonló értelmezés és anekdotikus bizonyíték jelen van, empirikus adatokon nyugvó tudás azonban alig áll rendelkezésre arról, hogy a választási teljesítmény mennyiben köszönhető a közösségi médiának

vagy általában az infokommunikációs (ICT) kampányeszközöknek. A témával kapcsolatos néhány nemzetközi kutatás elsősorban a kampány-weboldalak és a Twitter adaptációjának hatásait vizsgálja és arra a kérdésre koncentrálna, hogy az egyes kampányeszközök pusztán használata gyakorol-e kimutatható hatást a választási eredményre (pl. D'Alessio, 1997; Gibson–McAllister, 2006; Sudulich–Wall, 2010; Koc-Michalska et al., 2014). Azonban, ahogy a digitális kampányeszközök egyre inkább a választási kampányok megszokott részeivé válnak (Vaccari, 2010; Bimber, 2014), egyre inkább használatuknak a módja, semmint pusztán ténye válik lényeges kérdéssé. Ugyanis míg a használat/nem-használat kérdésében egyre kevesebb különbség van a jelöltek között, a közösségi oldalakon végrehajtott tevékenységek és az azokkal kiváltott felhasználói reakciók tekintetében jelentős eltérések figyelhetők meg. Jelen kutatás célja, hogy túllépjen az adaptáció-fókuszú megközelítésen, és a Facebook-teljesítmény választási teljesítményre gyakorolt hatását vizsgálja. Korábbi kutatásomban részletesen feltártam, hogy milyen jellegű Facebook-tartalmak váltanak ki leginkább reakciókat a követőktől (Bene, 2016), ez a tanulmány pedig azt vizsgálja, hogy ezek a reakciók hatással vannak-e a jelölt választási eredményére. A kutatás azt feltételezi, hogy a Facebook-kampány a kétlépcsős hatásnak (*two-step flow effect*, Gibson–McAllister, 2015) köszönhetően hoz pluszszavazatokat a jelöltek számára: a megosztásoknak köszönhetően a posztok a jelöltek követőinek közvetítésén keresztül eléri azokat a szavazókat is, akik egyébként nem találkoznának ezekkel a tartalmakkal. Ezért a kutatás a jelöltek posztjainak átlagos megosztásszáma és a személynek szóló szavazat (*personal vote*) közötti kapcsolatra fókuszál, miközben számos jelölt-szintű változó hatását kontroll alatt tartja. Ehhez egy olyan adatbázist használ fel, amely a 2014-es országgyűlési választás 184 egyéni választókerület (EVK) Facebook-oldallal rendelkező képviselőjelöltjét tartalmazza. A kétlépcsős hatás bizonyításához más Facebook-teljesítmény változók, a lájkok, illetve a kommentek átlagos számának hatását is vizsgálom, melyek a megosztásokhoz képest kevésbé kapcsolódnak a viralitás fogalmához.

A magyar eset különösen alkalmas a hipotézis tesztelésére, hiszen pártcentrikus politikai berendezkedés (Papp, 2014), magas fokú pártosság (Patkós, 2017) és alacsony szintű választói volatilitás jellemzi (Powell–Tucker, 2014). E jellemzők miatt a magyar eset a vizsgált hatás szempontjából „legkevésbé valószínű” esetnek (*least likely case*) tekinthető, hiszen egy olyan környezetben a legkevésbé valószínű közösségimédia-aktivitásból személynek szóló szavazatot szerezni, ahol a pártok vannak az előtérben és a szavazói magatartást is a pártokhoz kötődő tartós viszony határozza meg erősen (Jacobs–Spiering, 2016a). Ráadásul a vegyes választási rendszer lehetővé teszi a pártok közötti versenyből származó személynek szóló szavazat olyan pontos megragadását, amelyre más választási rendszerben nem nyílik mód.

Az eredmények igazolják a hipotéziseket: a jelöltek Facebook-posztjaira kapott megosztások átlagos száma kis-, de szignifikáns mértékben növeli az elért szavazatarányt, úgy, hogy a modell kontroll alatt tartja – más változók mellett – az adott körzetben a jelölt pártjára leadott szavazatok arányát. Ugyanakkor a lájkok és a kommentek átlagos számának nincsen szignifikáns hatása a választási eredményre, mely eredmény támogatja a Facebook-kampány kétlépcsős hatására vonatkozó feltételezést.

A dolgozat első része felvázolja az elméleti keretet, bemutatja a téma szakirodalmát, majd a magyar esetet tárgyalja részletesen. A módszer leírása után az empirikus vizsgálat eredményeinek prezentálása következik, majd néhány összegző megjegyzéssel zárul a dolgozat.

ELMÉLETI KERET

ICT kampányeszközök és kétlépcsős hatás

Már 1997-ben született empirikus kutatás az ICT kampányeszközök hatásáról: David D'Alessio (1997) az első, a világhálót már intenzíven használó amerikai elnök- és kongresszusi választást (1996) vizsgálta. A korai indulás ellenére meglepően kevés kutatás követte D'Alessio úttörő munkáját: mindössze néhány esettanulmány született az online kampányolás hatásairól (Gibson, 2012). Ezek a munkák elsődlegesen a kampány-weboldalak adaptálásának választási teljesítményre gyakorolt hatásait vizsgálták. Annak ellenére, hogy ezek a tanulmányok eltérő választási és politikai kontextusban születtek, többségük kicsi, de szignifikáns kapcsolatot talált a weboldalhasználat és a választási eredmény között (D'Alessio, 1997; Gibson–McAllister, 2006; Sudulich–Wall, 2010; Koc–Michalska et al., 2014; de kivételként lásd Rackaway, 2007). Az empirikus kutatások egybehangzó eredménye azért is számított meglepetésnek, mert éles ellentétben állt azokkal a kérdőíves vizsgálatokkal, amelyek a kampány-weboldalak látogatásának szavazói magatartásra gyakorolt hatását vizsgálták. Azok ugyanis azt találták, hogy a kampányoldalak a választóknak csak egy nagyon szűk rétege látogatja, és még az ő szavazói szándékait sem befolyásolják az itt közölt tartalmak (Bimber–Davis, 2003; Park–Perry, 2008).

Még kevesebb figyelem összpontosult a közösségimédia-használat választási teljesítményre gyakorolt hatásaira, ráadásul a kisszámú tanulmány is főként a Twitterre (Spierings–Jacobs, 2014; Kruikemeier, 2014; Jacobs–Spierings, 2016a; Sobaci et al., 2016) vagy valamilyen összesített web 2.0 eszközhasználatra (Gibson–McAllister, 2011, 2015; Effing et al., 2016) fókuszált, nem pedig a legnépszerűbb közösségi oldal, a Facebook hatásaira. Ugyanakkor a közösségimédia-adaptálás hatásait vizsgáló munkák már vegyesebb képet mutat-

tak, mint amit a weboldalhasználat esetében láttunk. Míg néhány munka szerint a közösségimédia-platformok használata kicsi, de pozitív hatást gyakorol a választási teljesítményre (Kruikemeier, 2014; Sobaci et al., 2016), ausztál kontextusban több kutatás is azt mutatta, hogy csak a zöld jelöltek tudnak profitálni a web 2.0 jelenlétből (Gibson–McAllister, 2011; 2015).

A választási teljesítményt vizsgáló kutatások és a kérdőíves szavazói vizsgálatok közötti ellentmondások arra sarkallták a kutatókat, hogy valamilyen magyarázatot találjanak a meglepő eredményekre. Számos versengő feltételezés fogalmazódott meg a választási teljesítményre gyakorolt hatás okozati mechanizmusával kapcsolatban (D'Alessio, 1997: 20.; Jacobs–Spierings, 2016b: 161–163.), de a legelegánsabb megoldást vitathatatlanul a kétlépcsős hatás hipotézise kínálta: eszerint a weboldalak vagy közösségi oldalak kampánytartalmi nem a közvetlen látogatókra vagy követőkre gyakorolnak hatást, hanem azok barátaira és ismerőseire (Sudulich–Wall, 2010; Gibson–McAllister, 2015). A kétlépcsős hatás hipotézisét eredetileg Lazarsfeld és kollégái fogalmazták meg a tömegmédia társadalomra gyakorolt hatásaival kapcsolatban (Lazarsfeld et al., 1948), de annak logikája jól alkalmazhatónak látszik a politikusi kampánykommunikáció hatásainak magyarázatában is. A weboldalokról vagy közösségimédia-oldalokról származó információkat és véleményeket a látogatók és követők továbbadják saját ismerőseiknek, akikre ezek a tartalmak aztán közvetetten hatást gyakorolnak. A kétlépcsős hatás feltételezett mechanizmusa tehát összeegyeztethetővé tenné a választási teljesítmény és a kérdőíves szavazói vizsgálatok eredményeit, hiszen utóbbiak csak a közvetlen látogatók esetében állapították meg, hogy nincsen hatása a weboldalaknak, az elmélet értelmében pedig a választáson szerzett pluszszavazatok nem tőlük származnak.

A választási teljesítményt vizsgáló kutatások ez idáig nem tesztelték empirikusan a kétlépcsős hatás hipotézisét, de más, kapcsolódó területekről kaphatunk empirikus fogódzókat a feltételezés helytállóságára vonatkozóan. Először is, a kérdőíves kutatásokból már régóta tudjuk, hogy a politikusok weboldalainak látogatói vagy a közösségi média oldalainak követői a szavazók egy speciális szegmensét alkotják. Bimber és Davis (2003) például azt találta, hogy a kampányoldalak látogatói tipikusan magas szintű politikai tudással és érdeklődéssel rendelkeznek, és általában már az adott jelölt támogatóinak számítnak. Későbbi kutatások azonban más aspektusokat is azonosítottak, amelyekben e közönség különbözik a választók teljes populációjától. Norris és Curtice (2008) brit kérdőíves adatokat elemezve arra jutott, hogy weboldalak választási információkért való látogatása – a pártok oldalait is beleértve – pozitívan összefügg a politikáról szóló, családtagokkal és barátokkal folytatott beszélgetésekkel. A szerzők ezen eredményre támaszkodva fogalmazták meg azt a feltevésüket, hogy a politikai weboldalak társadalomra gyakorolt hatásai nagyrészt indirekten, a kétlépcsős információáramlás mechanizmusán keresztül érvényesülnek. Karlsen (2015) norvég mintán hasonlította össze a pártok

és politikusok Facebook-követőit azokkal az állampolgárokkal, akik nem követnek ilyen oldalakat. Eredményei igazolták, hogy a politikai szereplők követőinek nagy többsége véleményvezérnek számít: nagyobb hálózattal rendelkeznek a Facebookon és a Twitteren is, és gyakrabban kommunikálnak politikáról online és offline, mint a politikai szereplőket a Facebookon nem követő állampolgárok. A politikai hatás kifejtésének előfeltétele a politikáról való kommunikáció, ezért ezek az eredmények abba az irányba mutatnak, hogy a politikusok digitális kommunikációs eszközei az offline és online hétköznapi politikai társalgásokban aktív résztvevőket tudja elérni és információval ellátni. Míg Bimber és Davis eredményei alapján amellet lehetne érvelni, hogy a politikusok kommunikációja pusztán „a megtérteknek való prédikáció” (*preaching to the converted*, Norris, 2003), a későbbi kutatások már felvetik a „megtérteken keresztüli prédikáció” (*preaching through the converted*, Vissers, 2009) lehetőségét is.

Továbbá, a közösségi média szerepének felértékelődése a választók politikaiinformáció-fogyasztásában (Bene 2017) újra a felszínre hozta a társas hatások által formált politikai magatartás elképzelését. A közösségi médiát mint politikai információforrást jelentős részben az ismerősök kommunikációja alakítja, az állampolgárok kommunikációjának elérése pedig rendkívüli módon megnőtt ebben a közegben. Bármilyen nyilvánosan elérhetővé tett politikai megnyilvánulást (posztolás, megosztás, komment vagy reakció) több száz személyes ismerős láthat, és a felhasználók által a Facebook hírfolyamán (*News Feed*) keresztül fogyasztott politikai információk jelentős részét saját ismerőseiknek nyilvános megnyilatkozásai alkotják. Az elmúlt évek kutatási alaposan dokumentálták a politikai részvételre (Bond et al., 2012), hírszelekczióra (Messing–Westwood, 2014), a hírtartalmaknak tulajdonított hitelességre (Turcotte et al., 2015), politikai véleményekre (Diehl et al., 2016) és politikai attitűdökre (Bene, 2017) gyakorolt társas hatások jelenlétét és fontosságát. Ezen eredmények fényében feltételezhető, hogy a politikai aktorok üzenetei az állampolgárok közvetítésén keresztül még erősebb hatást is tudnak kiváltani, mint amilyen hatásra közvetlenül képesek lennének.

EGY TELJESÍTMÉNYFÓKUSZÚ MEGKÖZELÍTÉS

Ahogy arról már feljebb szó esett, a választási teljesítményre gyakorolt hatásokat vizsgáló tanulmányok jelentős része egy adaptáció-fókuszú megközelítést alkalmaz: azt nézik, hogy a digitálmédia-eszközök pusztá használatának van-e hatása a jelöltek választási teljesítményére. Ugyanakkor a digitális eszközöknek modern kampányokba való szerves beépülése (Vaccari, 2010; Bimber, 2014) miatt indokolt lehet ezen a megközelítésen túllépni. Amikor a közösségimédia-használat egyre általánosabbá válik a jelöltek körében, akkor a köz-

ponti kérdés többé nem az, hogy ezek alkalmazása miként hat a választási teljesítményre, hanem sokkal inkább az, hogy a használatuk módjának van-e köze a választási eredményhez. Egy tartalomcentrikusabb megközelítés az elmúlt években már megjelent néhány holland kutatónak köszönhetően: vizsgálták a weboldalak és a Twitter-oldalon alkalmazott interaktív eszközök (Kruikemeier, 2014; van Noort et al., 2016), a perszonalizált, a jelölt személyére fókuszáló Twitter-használat (Kruikemeier, 2014) és a Twitter-posztok számának a választási eredményre gyakorolt hatását is (Spierings–Jacobs, 2014; Kruikemeier, 2014; Jacobs–Spierings, 2016a).

Ugyanakkor a politikusok közösségimédia-aktivitásának felhasználói reakciókra gyakorolt hatása még fontosabb lehet, mint maguk az aktivitások. A viralitás logikájának (Klinger–Svensson, 2015), illetve az algoritmusok működésének (lásd Bucher, 2012) köszönhetően ugyanis ezeknek a tevékenységeknek a láthatósága jelentős részben függ a kiváltott reakciók mennyiségétől. A sok reakciót elérő tartalmak a követők számánál szélesebb, míg a kevés reakciót kiváltó tartalmak annál szűkebb körben láthatóak csak. A Facebook a különböző reakciótípusoknak három kvantitatív indikátorát, a lájkok⁴, a kommentek és a megosztások számát is elérhetővé teszi. E reakciótípusok közönségnövelő hatása miatt feltételezhető, hogy a politikusok törekednek is arra, hogy reakciókat váltsanak ki posztjaikkal, ezért ezek az indikátorok joggal tekinthetők a Facebook-teljesítmény mérőszámainak.

Ismereteim szerint ez idáig mindössze két tanulmány alkalmazott teljesítmény-fókuszú megközelítést. Wagner és Gainus (2009) még a 2006-os amerikai választások kongresszusi jelöltjeinek weboldalai kapcsán vizsgálta azt, hogy a hozzájuk tartozó Google PageRank-érték miként hat az elért szavazatszámra. A PageRank-érték egy adott weboldal internetes jelenlétének szintjét méri az oldalra mutató linkek alapján, tehát ez lényegében a virális teljesítménynek egy Web 1.0-ás változata. A vizsgálatban azt találták, hogy a demokrata jelöltek esetében a PageRank-érték és az elért szavazatszám között szignifikánsan pozitív összefüggés állt fenn, ugyanakkor a republikánus jelöltek esetében nem lehetett ilyen kapcsolatot kimutatni. A közösségi média kontextusában mindössze egy pilot kutatásról tudok, amely legalább részben teljesítmény-fókuszú megközelítést használt. Robin Effing kollegáival (2016) kidolgozott egy közösségimédia-indikátort, melynek egyik komponense a követők különböző közösségimédia-platformokon összesített reakciószintje volt. Az indikátort holland helyi választásokon tesztelték, melynek során meglehetősen vegyes eredményeket kaptak az indikátor preferenciális szavazatokra gyakorolt hatásáról, de a kutatás egy nagyon kicsi és speciális mintát vizsgált csak.

A KUTATÁS HIPOTÉZISEI

A közösségi média disztribúciós logikája a viralitás (Klinger–Svensson, 2015). A tartalmak akkor érik el a felhasználók szélesebb tömegeit, ha azokat a követők megosztják. A kétlépcsős hatás hipotézisének értelmében a virálissá válás előfeltétele annak, hogy a közösségimédia-használatból a jelöltnek választási előnye származzon. Ahogy arról fentebb már volt szó, ez a hipotézis arra épít, hogy a jelölt azáltal tudja a választási érdekeit elősegíteni, ha nem a „megtérteknek”, hanem a „megtérteken keresztül” prédikál. A Facebook-reakciók három típusa eltér egymástól virális jellegük szempontjából. Bár a Facebook-ismerősök számára a lájkolás és a kommentelés is látható lehet bizonyos esetekben, kétségtávol a megosztás bír a legerősebb virális potenciállal. A Facebook hírvonal elsősorban a saját ismerősök és követett oldalak megosztott tartalmait jeleníti meg, bár időnként a legközelebbi ismerősök által lájkolt, illetve kommentált tartalmak is felbukkannak. Ezek azonban jóval ritkábbak, és csak a közeli ismerősök aktivitásán keresztül jelennek meg, míg a megosztásokat ismerősök jóval szélesebb köre láthatja. A megosztás funkciójának elsődleges és kizárólagos célja a saját ismerősök felé történő közlés, a kommunikáció címzettjei a felhasználó ismerősei. A lájkolás és kommentelés esetében az, hogy az aktivitást esetlegesen láthatják más ismerősök is, csak járulékos elem, a kommunikációs aktivitás elsődleges funkciója az adott tartalom közzétételével vagy annak közönségével való interakció.⁵ Ráadásul a hírvonalon megjelenő ismerősök által lájkolt és kommentelt tartalmak csak a meglévő posztot teszik láthatóvá az elért ismerősök számára, a megosztásokon keresztül viszont az adott tartalom számára új interakciós csatorna nyílik: a tartalom egy új helyen, az ismerős megosztott posztján válik interaktálhatóvá az ismerősök számára (Bene, 2016). Ennek megfelelően a kutatás azt feltételezi, hogy minél több megosztást ér el egy jelölt a Facebook-kampány során, annál több személynek szóló szavazatot fog szerezni a választásokon. A személynek szóló szavazat a „jelöltek választási támogatásának az a része, amely a személyes kvalitásaiból, képességeiből, aktivitásaiból és teljesítményéből fakad” (Cain et al., 1984: 111.), és ezáltal független a párthovatartozásától.

H1: A kampány során a jelöltek egy Facebook-posztjára jutó átlagos megosztásszám és a személynek szóló szavazat között szignifikáns pozitív kapcsolat van.

Ugyanakkor az átlagos megosztásszám és az elért szavazatarány közötti szignifikáns kapcsolat még nem igazolná azt a feltételezést, hogy az elért pluszszavazatok a kétlépcsős hatásnak köszönhetőek. Érvelhetünk például amellet, hogy a pluszszavazatok a megosztókra gyakorolt közvetlen hatásból származnak: interakciós, bevonódási tapasztalatuk, illetve a megosztással járó nyilvános elköteleződésük mobilizáló hatással járhat. Ez a feltételezés egybevág az először D'Alessio által megfogalmazott „kikristályosodás”-hipotézissel. Eredményeire lehetséges magyarázatokat keresve D'Alessio amellet érvelt, hogy

a weboldalak használatának választási teljesítményre gyakorolt hatása annak is köszönhető, hogy a már eredetileg is a jelölttel szimpatizáló, de a választáson való részvételében bizonytalan választót az oldal látogatása szavazásra készíti. A Facebook interaktív lehetőségei szintén elősegíthetik a „kikristályosodást”. Kutatások kimutatták, hogy az expresszív cselekvések politikai részvételhez vezethetnek, mind offline (Huckfeldt–Sprague, 1995), mind pedig a közösségi média kontextusában (de Zúniga et al., 2015), hiszen elősegítik a politikai nézetek tisztázását, növelik a belső politikai hatékonyságérzetet, illetve erősebbé teszik a kifejtett állásponttal való elköteleződést (de Zúniga et al., 2015: 615.; Vaccari et al., 2015: 223.). Az interakciók, a bevonódás politikai viselkedésre gyakorolt hatásainak vizsgálata a magyar politikatudományban is megjelent. Kiss Balázs és kollégái politikai nagygyűléseket interakciós rituáléként vizsgálva mutatták be, hogy a sikeres interakciós teljesítményt felmutató rendezvények a politikai közösség megerősödéséhez vezethetnek (Kiss et al., 2014), tehát a jelenlévők expresszív bevonódása – amennyiben a várt reakciókat vonja maga után – a politikai identitás kikristályosodását eredményezi.⁶ Mindezek alapján tehát előfordulhat, hogy a jelölt posztjaival való nyilvános interakció önmagában hozzájárul a követők meglévő politikai nézeteinek kikristályosodásához és ezáltal választási részvételéhez. Ennek következtében a megosztásokból származó pluszszavazatok a megosztókra gyakorolt közvetlen hatásból származik, nem pedig az ismerősökre gyakorolt közvetett hatásokból, ahogy azt a kétlépcsős hatás elmélete feltételezi.

D'Alessio egy másik magyarázata a kapott eredményeire a „fordított okság” volt, amely kisebb módosítással a megosztások száma és kapott szavazatarány közötti kapcsolat esetében is érvényes lehet. Feltételezhetjük ugyanis, hogy a népszerűbb jelöltek posztjai több megosztást érnek el, ezért nem a megosztások magas száma az, amely pluszszavazatokat eredményez, hanem a nagyszámú személynek szóló szavazatban testet öltő általános népszerűség az, amely sok megosztást eredményez.⁷

Ezt a két alternatív magyarázatot legalább részben tesztelhetjük, ha más teljesítményváltozók, nevezetesen a lájkok és kommentek átlagos számának hatásait is megvizsgáljuk. Ha a jelöltek posztjaival való nyilvános interakció a politikai nézetek „kikristályosodásához” vezet, akkor annak már a tartalmak lájkolásakor, de még inkább kommentálásakor is be kellene következnie. Tehát amennyiben a kikristályosodás-magyarázat az érvényes, akkor a lájkok és a kommentek számának is szignifikáns hatást kellene gyakorolnia a kapott szavazatarányra. Továbbá, az általános népszerűség a Facebookon jól megragadható a kapott kommentek, de még inkább a lájkok számával is. Ha az általános népszerűség okozza a pluszszavazatokat, akkor a kommentek és lájkok számának is szignifikáns hatást kellene gyakorolnia a kapott szavazatarányra. Megfordítva, amennyiben a megosztások száma szignifikánsan növeli a kapott szavazatarányt, a lájkok és kommentek számának viszont nincsen arra

hatása, akkor a „kikristályosodás” és a „fordított okság” feltételezése is elvetethető, ez pedig erősebb érveket szolgáltat amellett, hogy a kimutatott kapcsolat az indirekt, kétlépcsős hatásnak köszönhető.

H2 A kampány során a jelöltek egy Facebook-posztjára jutó átlagos lájkszám és a személynek szóló szavazat között nincsen szignifikáns kapcsolat.

H3 A kampány során a jelöltek egy Facebook-posztjára jutó átlagos kommentszám és a személynek szóló szavazat között nincsen szignifikáns kapcsolat.

A MAGYAR ESET

Egy magyar nyelvű tanulmány esetén nem szükséges a magyar eset relevanciájának külön igazolása, hiszen az eredmények az esetek szélesebb körére való általánosíthatóság nélkül is érdekesek és fontosak lehetnek a magyar politikatudomány művelői számára. A magyar kontextus azonban olyan specifikumokkal rendelkezik, amelyek a vizsgált kérdés szempontjából különösen fontossá teszik azt, ezért érdemes ezeket röviden áttekinteni.

Az ICT kampányeszközök választási teljesítményre gyakorolt hatásait vizsgáló kutatások ez idáig vagy a preferenciaszavazatokat lehetővé tevő arányos (Jacobs–Spierings, 2016a; Sudulich, 2010), vagy pedig többségi (D’Alessio, 1997; Gibson–McAllister, 2011; 2015) választási rendszerekben vizsgáldtak. A félig vagy teljesen nyitott pártlistákat alkalmazó rendszerek esetében a preferenciaszavazatok a párton belüli versenyből származnak, tehát az ilyen kontextusban végzett kutatások az ICT eszközöknek a párton belüli versenyre gyakorolt hatását vizsgálják. A többségi választási rendszerekben folytatott kutatások esetében lehetetlen elkülöníteni, hogy ki is az adott szavazat címzettje: a jelölt vagy annak pártja. A vegyes választási rendszer nagy előnye, hogy lehetővé teszi a pártok közötti versenyben szerzett személynek szóló szavazatok megragadását (Papp, 2016). A választók egyéni jelőltre és pártlistára is szavaznak, ezért minden választóköreztből rendelkezünk adatokkal mind a jelöltekre, mind a pártokra leadott szavazatok számáról, ez pedig lehetővé teszi a személynek szóló szavazatok arányának beazonosítását. Ugyanakkor egy vegyes választási rendszerben a félig vagy teljesen nyitott listát alkalmazó arányos rendszerekhez képest jóval nagyobb kihívás személynek szóló szavazatokra szert tenni, hiszen azt pártok közötti, nem pedig párton belüli versenyben kell elnyerni: ahhoz, hogy valaki személynek szóló szavazatra tegyen szert, azt kell elérnie, hogy a szavazók megosszák szavazatukat és ne annak a pártnak a jelöltjére voksoljanak, mint amelyre a listán szavaznak. Ismereteim szerint az ICT kampányeszközök személynek szóló szavazatokra gyakorolt hatását vegyes választási rendszereknél még soha nem vizsgálták.

A magyar eset további specifikuma, hogy a többségi elem dominanciája ellenére a választási rendszer a választási szabályok, de még inkább a jelölt-

kiválasztás tekintetében mégis erősen pártcentrikus (Papp, 2014), a választók pedig rendszerint annak a pártnak a jelöltjére szavaznak, amelyet a listán is támogatnak, így a szavazatmegosztás meglehetősen ritka (Papp, 2016). Továbbá, Magyarország az egyik leginkább pártos és polarizált ország Európában (Enyedi-Tóka, 2007; Patkós, 2017), a választói volatilitás szintje pedig itt a legalacsonyabb a posztkommunista országok között (Powell–Tucker, 2014).⁸

Jacobs és Spierings (2016a) szerint a közösségimédia-kampányolás választási teljesítményre gyakorolt hatása olyan kontextusokban lehet a legerősebb, ahol a pártok gyengék, a pártokkal való identifikáció szintje alacsony, hiszen egy ilyen környezet nagyobb hangsúlyt helyez a jelöltekre, akik így előnyt húzhatnak az olyan perszonalizált kampányeszközökből, mint a közösségi média. E felfogás alapján a magyar esetet egy legkevésbé valószínű esetnek tekinthetjük a közösségi média választási teljesítményre gyakorolt hatásával kapcsolatban: pártok közötti küzdelemből származó személynek szóló szavazatra szert tenni a közösségimédia-aktivitásnak köszönhetően egy pártcentrikus és a szavazók szintjén nagyfokú pártosságot és elkötelezettséget mutató rendszerben meglehetősen valószínűtlennek tűnik. E nehézségek ellenére a kutatások azt mutatják, hogy a jelöltek 2014-ben tettek erőfeszítéseket azért, hogy minél több személynek szóló szavazatot szerezzenek (Papp, 2015), sőt, a személynek szóló szavazatszerzési potenciál a pártok fontos szempontja volt a jelöltkiválasztás során (Papp–Zorigt, 2016). Más kutatások pedig azt mutatták, hogy a közösségi média a személynek szóló szavazatszerző erőfeszítések egy fontos eszközének számít (Enli–Skogerbo, 2013; Zittel, 2015).

Ahogy arról fentebb már szó esett, a közösségi média választási teljesítményre gyakorolt hatását vizsgáló kutatások ez idáig csak a Twitterre vagy a web 2.0 kampány egészére fókuszáltak. Tudomásom szerint egyetlen kutatás sem vizsgálta a Facebook-használat hatásait. Ez már csak azért is meglepő, mert egy közelmúltbeli, 12 ország 68 pártjának kampánymenedzsereit lekérdező kutatás azt találta, hogy a kampányok irányítói a Facebookot sokkal fontosabb kampányeszköznek tekintik, mint a Twittert (Lilleker et al., 2015). Az összesített eredményekből az derült ki, hogy a Facebook a teljes kampányeszköztár harmadik legfontosabbnak értékelt eleme, mindössze a személyes kapcsolatfelvétel, illetve a televíziós jelenlét előzi meg a menedzserek válaszeit. A Twitternél ráadásul még a YouTube-nak és az e-mailnek is nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a válaszadók. A Twitter és Facebook fontosságának megítélésében még nagyobb a szakadék a posztszocialista EU-tag országok között (Lilleker et al., 2015), a Twitter jelentéktelenségét a magyar kontextusban pedig jól mutatja az a friss kutatás, amely 2014 januárjában mindössze 14 Twitter-fiókkal rendelkező képviselőt talált a 386 országgyűlési képviselő között (Merkovity, 2016). Magyarországon nemcsak a politikusok, de a közönség is meglehetősen passzívnak mondható a Twitteren. A Reuters Institute Digital Media Report eredményeiből az derül ki, hogy míg a vizsgált 26 ország között

a Facebookról való hírfogyasztásban Magyarország az élmezőnyben található, hiszen az állampolgárok 60%-a tájékozódik a legnépszerűbb közösségi oldalról, a Twitterről való politikai tájékozódás tekintetében az egyik legalacsonyabb arány (5%) volt nálunk megfigyelhető (Newman et al., 2016). Ezek az eredmények tehát igazolják, hogy jelen kutatás miatt a Facebookra fókuszál az általában vizsgált Twitter helyett.

A magyar politikai pártok a kampányban nagy stratégiai jelentőséget tulajdonítanak a közösségi médiának. Lilleker és munkatársai már idézett kutatásából az is kiderült, hogy 2013-ban a vizsgált 12 országból átlagosan a magyar kampánytanácsadók adták a második legmagasabb értéket a közvetlen és új médiaeszközök kampányban betöltött fontosságának értékelésére (Lilleker et al., 2015).⁹ A 2014-es kampány során a pártok több tízmillió forintot költöttek el a Facebookon, ami bár a teljes kampányköltségnek csak egy apró szeletét jelentette, mégis jelzi, hogy a pártok fontos, komoly anyagi ráfordításra érdemes kampányeszköznek tekintették a közösségi oldalt (Myat, 2014).

MÓDSZEREK

A kutatásban használt adatbázis azokat a képviselőjelölteket tartalmazza, akik a 2014-es választásokon a 106 egyéni választókörzet valamelyikében az első három hely egyikén végeztek, és rendelkeztek Facebook-oldallal. Ezeknek a feltételeknek 101 egyéni választókörzet 184 képviselőjelöltje felelt meg. A kutatás függő változója az adott jelölt kapott szavazatainak a választókörzet összes leadott és érvényes szavazatán belüli aránya¹⁰ (legalacsonyabb 8,64%, legmagasabb 58,85%, átlag = 33,55%, szórás = 11,48%).¹¹ Három Facebook-teljesítményt mérő indikátor tölti be a független változók szerepét: az adott jelölt által a kampány utolsó két hetében (március 23. – április 6.)¹² közzétett összes Facebook-posztjának átlagos megosztás- (átlag = 14,26, szórás = 26,90), lájk- (átlag = 82,77, szórás = 159,06) és komment- (átlag = 3,81, szórás = 8,09) száma. A teljesítmény-indikátorok közötti magas korreláció miatt az egyes függő változók hatásait külön modellekben vizsgáltam.¹³

A modellek legfontosabb kontrollváltozója a jelölt választókörzetében a jelölt pártjára listán leadott szavazatok aránya, mely kontrollváltozó lehetővé teszi, hogy a modellben a személynek szóló szavazatok arányát tudjuk megragadni. Ezenkívül azonban számos egyéb, a személynek szóló szavazatok arányát befolyásolható jelölt-szintű kontrollváltozót is tartalmaznak a modellek. A nem (1 = férfi, 90% férfi), illetve a kor (25 és 75 év között, átlag = 46,96, szórás = 10,95) a jelöltek általános jellemzőinek számíthatnak, míg a pártvezetői pozíció (1 = vezető, 4% vezető),¹⁴ az inkumbencia (1 = inkumbens, 38% inkumbens),¹⁵ a helyi polgármesteri pozíció (1 = polgármester, 37% polgármester),¹⁶ a pártaffiliáció¹⁷ és a választások száma, amelyen a jelölt 2002 óta

képviselőjelöltként elindult¹⁸ olyan változók, amelyek a jelöltek nevének választókerületi ismertségét befolyásolhatják. Ezeket az adatokat nyilvánosan elérhető forrásokból, a jelöltek önéletrajzaiból, választási adatokból, pártok és önkormányzatok oldalairól gyűjtöttem össze. A hagyományos médiában való jelenlét szintén növelheti a jelölt ismertségét, és üzenetei terjedését is elősegítheti. Számtalan médium létezik Magyarországon, országos és helyi szinten is, ezért ezen a ponton óhatatlanul leegyszerűsítésre kényszerül a kutató. A kutatás során két, a választások idején piacvezető politikai napilap, az általában a baloldalhoz sorolt *Népszabadság*, illetve a kormánypárthoz kötődő *Magyar Nemzet* a kampány utolsó két hetében kiadott lapszámait tekintetem át, és az egyes jelöltek ez időszak alatti említéseinek számát rögzítettem és vontam össze egy médiajelenlét-változóvá (0 és 13 között, átlag = 0,90, szórás = 1,93). Nyilvánvaló, hogy a két napilap nem reprezentálja a jelöltek teljes médiajelenlétét, de okkal tekinthetjük annak egyfajta proxijának. Végezetül, Jacobs és Spierings (2016a) azt is megmutatta, hogy a posztok száma is hatást gyakorolhat a jelöltek választási teljesítményére, ezért a kampány utolsó két hetében közzétett posztok számát is kontrollváltozóként vontam be az elemzésbe (1 és 157 között, átlag = 37,98, szórás = 25,15).

EREDMÉNYEK

A lineáris regresszió modellek eredményeit az 1. táblázat mutatja. A modellek a függő változó varianciáját nagyon nagymértékben magyarázzák, de ez első sorban a jelölt pártjának listás eredményeit mérő változónak köszönhető: a jelöltek szavazataránya jelentős átfedésben van pártjaik szavazatarányával. Ez az eredmény egy pártcentrikus politikai kontextusban nem számít meglepetésnek. Ugyanakkor az alacsony megmagyarázatlan variancia mégiscsak azt jelenti, hogy némi személynek szóló szavazat még így is létezik, és az egyéb jelölt-szintű és Facebook-használathoz kötődő változók modellben való szerepeltetése szignifikánsan javították a modell magyarázóerejét ahhoz a modellhez képest, amelyben csak a jelölt pártjának szavazataránya szerepelt [$F(11,151) = 2,62, p < 0,01$].

Az eredmények azt mutatják, hogy a balliberális ellenzék jelöltjei mind egyik modellben szignifikánsan több személynek szóló szavazatot szereztek, mint a Fidesz–KDNP jelöltjei.²² Ez egyrészt azoknak a köznyelvben csak „bizniszpártoknak” nevezett, frissen a kampány előtt bejegyzett pártoknak köszönhető, amelyek a balliberális választási szövetség egyes tagjaihoz (pl.: Együtt) vagy korábbi elnevezéséhez (pl. Összefogás) nagyon hasonló neveken indultak el a választásokon. Ez meglehetősen néhány választót, akik így szándékuktól eltérően nem az általuk támogatott jelöltet indító pártra szavaztak a listán. Másrészt, a 2014-es kampánnyal kapcsolatban Papp Zsófia és

1. táblázat. A jelöltek szavazatarányát becslő lineáris regressziómodell

	1. modell	2. modell	3. modell
Megosztás átlag	,006 (,003) ^{*19}		
Lájk átlag		,001 (,001) ²⁰	
Komment átlag			,012 (,008) ²¹
Posztok száma	,003 (,003)	,004 (,003)	,004 (,003)
Nem	-,519 (,244)*	-,462 (,259)	-,502 (,265)
Kor	,003 (,007)	,002 (,008)	,000 (,008)
Polgármester	,046 (,153)	,020 (,151)	-,001 (,155)
Pártvezető	-,091 (,385)	-,232 (,388)	-,108 (,403)
Inkumbencia	,259 (,361)	,256 (,362)	,240 (,354)
Választások száma	-,005 (,081)	,015 (,081)	,008 (,084)
Párt: Kormányváltás ¹	,931 (,434)*	,995 (,412)*	,991 (,409)*
Párt: Jobbik ¹	,329 (,502)	,444 (,4878)	,436 (,479)
Média jelenlét	,038 (,039)	,028 (,037)	,052 (,042)
Listás szavazatok	1,030 (,014)***	1,029 (,014)***	1,030 (,014)***
Konstans	-1,070 (,811)	-1,093 (,894)	-,961 (,896)
Adjusted R ²	,993	,992	,992
N ²	164	164	164

*Megjegyzés: Minden cellában a b értékek, zárójelben pedig a standard hibák szerepelnek. A standard hibákat az egyéni választókörzetek szerint klasztereztem. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.¹ A referencia-kategória a Fidesz–KDNP.² Az extrém értékekkel és hiányzó adatokkal rendelkező esetek kizárása után.*

Zorigt Burtejin azt találta, hogy a Kormányváltás jelöltjei sokkal inkább perszonalizált kampányt folytattak, mint a Fidesz–KDNP jelöltjei, saját személyüket, nem pedig pártjukat helyezik előtérbe, ami szintén hozzájárulhat ahhoz, hogy szignifikánsan több személynek szóló szavazatot szereznek a választásokon (Papp–Burtejin, 2015). Harmadrészt, a Kormányváltás jelöltjeinek saját pártkoalíciójuknál nagyobb támogatottsága stratégiai szavazatmegosztásnak is köszönhető lehet: ellenzéki választók dönthettek úgy, hogy listás szavazatukkal a közvélemény-kutatások szerint a bejutási küszöb környékére jósolt LMP-t támogatják, erősítve így a zöldpárt parlamentbe jutási esélyeit, míg az egyéni választókörzetben a kormánypárti jelölt egyetlen esélyes, nem jobboldali kihívójára, a Kormányváltás jelöltjére adták voksukat.²³

Az első modellben a jelöltek neme is szignifikánsan hat a választási eredményre: a női jelöltek szignifikánsan több személynek szóló szavazatot szereznek, mint a férfi jelöltek.²⁴ Bár a nem csupán egy kontrollváltozó szerepét tölti be jelen kutatásban, az eredmény a magyar kontextusban nagy jelentő-

séggel bír, ezért érdemes röviden kitérni rá. Kelet-Közép-Európa 10 poszt-szocialista, EU-tagország parlamentje közül a magyar parlamentben van a legkevesebb női képviselő (Montgomery–Ilonszki, 2016: 701.). A korábbi kutatások azt mutatták, hogy a női képviselet alacsony aránya jelentős részben a pártok kiválasztási elveinek köszönhető (Tóth–Ilonszki, 2015). Érdekes módon a női jelöltek alulreprezentáltsága az egyéni választókerületi ágon érhető leginkább tetten (Montgomery–Ilonszki, 2016: 721.): a pártok talán azt feltételezik, hogy a szavazók a jelöltekre való közvetlen szavazás esetén inkább a férfi jelölteket preferálják a női jelöltekkel szemben. Ugyanakkor a vonatkozó kutatások azt mutatják, hogy a magyar szavazók női képviselettel kapcsolatos attitűdjei egyáltalán nem negatívak (Montgomery–Ilonszki, 2016: 712.), és az 1998 és 2010 közötti választásokon nem is lehetett szignifikáns kapcsolatot találni nem és személynek szóló szavazat között (Tóth–Ilonszki, 2015). Ez az eredmény még ennél is tovább megy és az első modell azt mutatja, hogy a női jelöltek még több személynek szóló szavazatot is szereznek, mint a férfi jelöltek. Bár a hatás iránya a második és a harmadik modellben sem változik meg, ezeknél szignifikáns kapcsolatról nem beszélhetünk. Azt viszont – Tóth Adrienn és Ilonszki Gabriella (2015) korábbi választásokról származó eredményeivel összhangban – mindhárom modell alátámasztja, hogy a női jelöltek egyéni választókerületekben való indítása nem veszélyezteti a választási sikert, tehát a pártok vonakodása női jelöltek egyéni választókerületekben való indításától ezen az alapon semmiképpen nem igazolható.

A független változókra rátérve, az eredmények azt mutatják, hogy mind egyik hipotézis teljesült. Minél több átlagos megosztásszámot produkál egy jelölt a Facebookon, annál több személynek szóló szavazatot szerez a választásokon. Bár a hatás nagysága meglehetősen alacsony, a kapcsolat szignifikáns: egymegosztásnyi növekedés a megosztások átlagos számában 0,006% extra szavazatot hoz a jelölt számára. Figyelembe véve, hogy egy egyéni választókerülethez átlagosan 76 ezer szavazópolgár tartozott,²⁵ a választási részvétel pedig országosan 61,24% volt, egymegosztásnyi átlagnövekedés körülbelül 2,8 pluszszavazatot jelent a jelöltnek. Ez kétségtávol mérsékelt nyereség, ugyanakkor látni kell azt is, hogy a jelöltek átlagos megosztásszámaiban jelentős különbségek vannak, és egy nagyobb eltérés már képes annyi pluszszavazatot eredményezni, amely egy versengőbb körzetben döntő lehet. A második és a harmadik modellből az derül ki, hogy ez a hatás nem a „kikristályosodás”-hatásból vagy a jelölt általános népszerűségéből származik: a lájkok és kommentek átlagos száma nem gyakorol szignifikáns hatást a jelöltek szavazatarányára. Az alternatív magyarázatok kizárása erősebb érvet jelent ama feltételezés mellett, hogy a megosztásokból származó extra szavazatok azon szavazók köréből származnak, akik az ismerőseiknek köszönhetően találkozhattak a jelölt Facebook-tartalmaival. Fontos az is, hogy a nemet és a pártot leszámítva más jelölt-szintű változó nem gyakorolt hatást a személynek szóló

szavazatra, ezért a Facebook-teljesítmény fontosabbnak tűnik a választási sikerben, mint például a kor, az inkumbencia, a helyi polgármesteri vagy országos vezetői pozíció, a médiajelenlét vagy éppen a korábbi választási indulások száma. Jacobs és Spierings (2016a) holland kontextusban végzett kutatási eredményét jelen vizsgálat nem erősítette meg, hiszen a posztok száma nem hatott szignifikánsan a választási eredményre.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány azt vizsgálta, hogy a Facebook-teljesítmény hogyan hat a választási teljesítményre egy olyan kontextusban, amely a kutatási kérdés szempontjából a magas fokú pártosság, az alacsony szintű választói volatilitás és a pártcentrikus berendezkedés miatt a legkevésbé valószínű esetnek tekinthető. Ez idáig ez az első tanulmány, amely a közösségi média választási eredményre gyakorolt hatásait vegyes választási rendszerben vizsgálta, amelyben a legpontosabban ragadható meg a pártok közötti versenyből származó személynek szóló szavazat aránya. Továbbá ez az egyik első kutatás, amely a közösségi médiában nyújtott teljesítmény hatásait vizsgálja, és tudomásom szerint az első, amely a Facebook-kampánnyal foglalkozik, nem pedig a Twitter-kampány vagy pedig egy aggregált közösségimédia-használat hatásaira fókuszál.

Az eredmények azt mutatják, hogy az egyéni választókerületi jelöltek a kampány utolsó két hetében közzétett Facebook-posztjainak átlagos megosztásszáma kicsi, de szignifikáns hatást gyakorolt a jelöltek 2014-es egyéni választókerületi választási eredményére. Ugyanakkor más teljesítményindikátorok, úgymint a kapott lájkok vagy kommentek átlagos száma, nem hatottak szignifikánsan a kapott szavazatok arányára. Ezek az eredmények erős érveket jelentenek amellett, hogy a Facebook-kampányból szerezhető extra szavazatok egy kétlépcsős hatásból erednek: az extraszavazatok valószínűleg azon szavazók köréből érkeznek, akik Facebook-ismerőseik megosztásain keresztül találkoznak a jelöltek posztjaival, és akiket ezek a tartalmak másképpen valószínűleg elkerülnének. A kétlépcsős hatás, mint az ICT-kampány választási eredményre gyakorolt hatásának egy lehetséges magyarázata, korábbi kutatásokban is megjelent, de ez idáig ezt empirikus eredmények nem támasztották alá.

A kismértékű hatás ugyanakkor azt jelzi, hogy a Facebook-teljesítménynek csak nagyon versengő választói körzetekben, jelentősen eltérő Facebook-teljesítmény mellett lehet képviselőhelyet eldöntő szerepe. Következésképpen a Facebook nem a választási siker csodafegyvere, senki nem reménykedhet abban, hogy egy sikeres Facebook-kampány nagyszámú extra személynek szóló szavazatot eredményez a választásokon. Ugyanakkor egy szignifikáns hatás az erősen pártos és alacsony volatilitással jellemezhető magyar kontex-

tusban azt is jelezheti, hogy egy kevésbé pártos, jelöltcentrikusabb politikai rendszerben erősebb hatások is jelen lehetnek. Továbbá azt is fontos megjegyezni, hogy a személynek szóló szavazat vizsgálatával egy eléggé erős kritériumot állítottam a Facebook választási sikerre gyakorolt hatásának megállapításához. Könnyen elképzelhető, hogy egy jelölt sikeres Facebook-kampánya nemcsak magának a jelöltnek, hanem a pártjának is pluszszavazatokat hoz, az alkalmazott kutatási dizájn azonban ezek megragadására nem képes. Ezt a hatást későbbi kutatások úgy tárhatják fel, ha a listás eredmények helyett kampány előtti közvélemény-kutatásból származó, egyéni választóköreztetekre lebontott párttámogatottsági adatokkal kontrollálják a jelölt-szintű választási eredményeket. A kis hatás „védelmében” azt is fontos megjegyezni még, hogy mindezzel együtt is a Facebookon szerzett megosztások száma volt a személynek szóló szavazat egyik legfontosabb prediktora, a jelölt nemét és a párthovatartozását leszámítva a kontrollváltozók, úgymint a kor, az inkumbencia, a korábbi választásokon való indulások száma, a helyi polgármesteri vagy politikai vezetői pozíció, a médiajelenlét vagy éppen a posztok száma, nem gyakoroltak hatást a választási eredményre.

Természetesen a kutatásnak van néhány korlátja is. Először is, bár a vizsgált hatás a megosztások átlagos száma és a szavazatarány között szignifikánsnak bizonyult, ez a szignifikancia nem túl erős, a p -érték nem sokkal alacsonyabb a szignifikáns hatás küszöbértékének tekintett 0,05 értéktől. Ennek megfelelően az eredményeket óvatosan kell kezelni, a valódi hatás megerősítéséhez további, hasonló kontextusban, hasonló módszerrel (pl. 2018-as magyar országgyűlési választások) végrehajtott kutatások szükségesek. Fontos korlát az is, hogy jelen kutatás egy magas aggregáltsági szinten lévő változók közötti összefüggést egyéni szintű okozati mechanizmussal próbál magyarázni. A feltételezett okozati mechanizmus az egyedi választónak a képviselőjelölt megosztott tartalmaival való találkozása és szavazási magatartása közé állít kapcsolatot, az adatok azonban nem ezt, hanem az aggregált megosztásszám és szavazati arány közötti kapcsolatot mérik közvetlenül. További, egyéni szinten vizsgálódó, survey vagy kísérleti módszereket alkalmazó kutatások szükségesek ahhoz, hogy ezt az egyéni szinten feltételezett oksági mechanizmust meg tudjuk erősíteni. Problémát jelent, hogy az offline kampányról nem igazán állt rendelkezésre adat, egyedül a két vezető politikai napilapban való jelenlétet kontrollálták a modellek, a kampányköltségekről, a jelölt offline rendezvényeinek vagy a közvetlenül elért választóknak a számáról, illetve a helyi médiában való jelenlétről nem voltak adataim. Szintén fontos ismét felhívni arra is a figyelmet, hogy mivel az adatokat fél évvel a kampány után gyűjtöttem össze, az esetlegesen törölt oldalak, profilok és posztok miatt néhány jelölt, poszt vagy éppen megosztás, lájk és komment eltűnhetett a kampányidőszakhoz óta.

Mindazonáltal a tanulmány rávilágított a Facebook-teljesítmény vizsgálatának fontosságára, de további, más kontextusokban vizsgálódó kutatások

szükségesek lennének a hipotézisek megerősítéséhez, illetve az esetleges eltérések feltárásához. Komparatív, több országot egyszerre vizsgáló munkák különösen gyümölcsözőek lehetnének. A jövőbeli kutatásoknak a kétlépcsős hatás mechanizmusának mélyebb megértésével is érdemes foglalkoznia, és azt vizsgálni, hogy a politikusok megosztott posztjai miként gyakorolnak hatást a szavazók politikai viselkedésére.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány a „Politikai kommunikáció Magyarországon, 1990–2015” című OTKA-kutatás (azonosító: 112323) támogatásával készült. A tanulmány elkészítésével kapcsolatban köszönettel tartozom Papp Zsófiának a tanulmány első változatához fűzött kommentjeiért, Róna Dánielnek a 2017-es Politológus Vándorgyűlésen a tanulmányt bemutató előadással kapcsolatos észrevételeiért, Molnár Csabának az adatbázis összeállításával kapcsolatos tanácsáért, illetve anonim bírálóimnak az értékes javaslatokért és kritikákért.
- ² Lásd pl. a *Mass Communication and Society* 2010. évi 5. számának külön szekcióját.
- ³ <http://www.cbsnews.com/news/president-elect-trump-says-social-media-played-a-key-role-in-his-victory/>
- ⁴ A kutatás idején egyéb, a lájkoláshoz hasonló reakcióformák még nem léteztek a Facebookon. Ma már 6 különböző instant reakciótípust tesz lehetővé a közösségi oldal, amelyeket a leendő kutatások egyetlen reakcióindikátorként vagy külön-külön is elemezhetnek.
- ⁵ A Facebook egyéni felhasználóra szabott hírvonalát egy bonyolult, a kutatás idején több mint 100 ezer szempontot figyelembe vevő algoritmus állítja össze (Bucher, 2012). Az algoritmus titkos, ezért működését részleteiben nem ismerjük. A megosztások markánsabb jelenlétének érvét saját felhasználói tapasztalatokra, illetve az interakciótípusok itt bemutatott eltérő elsődleges funkciójára alapozom.
- ⁶ A bevonódás sikertelen interakciós rituáléba ágyazódása viszont éppen az ellenkező következménnyel, az identitás legalábbis részleges megváltozásával járhat, erről lásd Kiss, 2015.
- ⁷ D'Alessio példájában a közvélemény-kutatásokban való nagyobb népszerűség arra készteti a jelölteket, hogy weboldalt hozzanak létre, ez a népszerűség pedig a szavazatok magas számában is lecsapódik. A pontosság kedvéért érdemes leszögezni: ez valójában nem fordított okság, ahogy D'Alessio írja, hanem egy harmadik, mind a függő, mind a független változóra hatást gyakorló változó hatása.
- ⁸ Powell és Tucker adatai az 1990 és 2006 közötti periódus választásait fedik csak le, a 2010-es választás viszont jelentős átalakulásokat eredményezett a pártrendszerben. Ugyanakkor a 2014-es választás eredményei hasonlóak voltak a 2010-es választás eredményeihez, és a közvélemény-kutató intézetek 2017-ben sem érzékelnek jelentősebb elmozdulásokat a pártok támogatottságának szintjében. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a 2010-es választás inkább kivételnek, egy kritikus választásnak (Róbert–Papp, 2012) tekinthető, amely a párttámoga-

- tottság mintázatának egyszeri, jelentős átalakulásával járt, de nem változtatta meg a Powell és Tucker által kimutatott alacsony szintű választói volatilitás általános trendjét.
- ⁹ Igaz ugyanakkor, hogy a mediatizált csatornákat még ezeknél is fontosabbnak értékelték, ebben a tekintetben az összes ország közül Magyarország végzett az első helyen.
- ¹⁰ Alternatív függő változóként felmerülhetne még a jelöltre és a pártra leadott szavazatok aránya közti különbség is, amelynek nagy előnye, hogy a modellek magyarázó ereje nem lenne annyira magas, mint abban az esetben, amikor a pártlistás eredményeket kontrollváltozóként vonjuk be. Papp Zsófia azonban amellettt érvel, hogy a modell túl erős illeszkedése ellenére is érdemes a pártlistás szavazatarányt kontrollváltozóként szerepeltetni, mert így az egyéni szintű szavazatokra gyakorolt nettó hatást ragadhatjuk meg. Ezzel szemben, ha a két arány közötti különbség a függő változó, akkor a független változó a függő változó mindkét komponensét (az egyéni jelölti szavazatot és a listás szavazatot) befolyásolhatja, ezért nem tudnánk megállapítani, hogy a függő változóra gyakorolt hatás valójában a pártlistás vagy az egyéni jelölti szavazatot érintette (Papp, 2016: 39). Ugyanakkor a kutatás eredményeinek robusztusságát növelendő, elvégeztem az elemzést a jelöltre és a pártra leadott szavazatok aránya közötti különbséget rögzítő alternatív függő változóra is. A modellek ebben az esetben is szignifikánsak, bár értelemszerűen kisebb magyarázó erővel rendelkeznek (1. modell – Adjusted $R^2 = 0,11$; $F(11,151) = 2,854$, $p < 0,01$; 2. modell – Adjusted $R^2 = 0,11$; $F(11,152) = 2,796$, $p < 0,05$; 3. modell – Adjusted $R^2 = 0,09$; $F(11,151) = 2,452$, $p < 0,05$). A független változók hatásai és azok szignifikanciája megegyeznek a szavazatarányt függő változóként alkalmazó modellekben található hatásokkal, egyedül a kontrollváltozók esetében találhatóak eltérések, amelyeket az eredmények értelmezésénél lábjegyzetben jelezek is.
- ¹¹ A közölt leíró statisztikák minden változó esetében azon az adatbázison alapulnak, amelyekben nem szerepelnek a modellekből extrém értékű vagy hiányzó adat miatt kizárt esetek ($N = 164$).
- ¹² Az adatokat azonban később, 2015 januárja és júliusa között gyűjtöttem, így az esetlegesen törölt profilok vagy posztok miatt némi torzítás előfordulhat az adatokban.
- ¹³ A Pearson-féle R értéke az átlagos megosztásszám és lájkszám között 0,85, az átlagos megosztásszám és kommentszám között 0,39, az átlagos lájkszám és kommentszám között pedig 0,52.
- ¹⁴ Egy jelöltet akkor kódoltam pártvezetőnek, ha pártelnöki, -alelnöki vagy frakcióvezetői tisztséget töltött be saját pártjában a kampány idején (dummy változó).
- ¹⁵ Az egyéni választókerzetek száma és nagysága is jelentősen megváltozott 2010 és 2014 között, ezért a választókerületi inkumbencia jelentése nem magától értetődő. Azokat a jelölteket tekintettem inkubensnek, akik egyéni választókerületi mandátumot nyertek 2010-ben az újonnan létrehozott választókerzet bármelyik részében (dummy változó).
- ¹⁶ Azokat a jelölteket kódoltam helyi polgármesternek, akik a választások időpontjában az adott választókerzet bármelyik településén polgármesteri pozícióval rendelkeztek (dummy változó).
- ¹⁷ Az adatbázisban csak Fidesz–KDNP- ($N = 74$), Kormányváltás- ($N = 55$) és Jobbik- ($N = 35$) jelöltek szerepelnek. Az eredeti adatbázisban szerepelt 4 LMP-jelölt is, de a modellekben mindegyikük extrém esetként lett azonosítva, így az azokból ki lettek zárva. Független jelölt

- vagy más pártnak a jelöltje egyik egyéni választókerületben sem került a három legtöbb szavazatot elért jelölt közé.
- ¹⁸ 3 választáson 29 jelölt, 2 választáson 27 jelölt, 1 választáson 45 jelölt indult 2014 előtt, 63 jelölt számára pedig a 2014-es választás volt az első megmérettetés.
- ¹⁹ A hatás az alternatív modellben: ,007 (,003)*.
- ²⁰ A hatás az alternatív modellben: ,001 (,001).
- ²¹ A hatás az alternatív modellben: ,006 (,007).
- ²² Bár a hatás iránya azonos volt, ez az eredmény nem volt szignifikáns a jelöltre és pártra leadott szavazatok arányának különbségét rögzítő alternatív függő változót alkalmazó modellekben.
- ²³ A stratégiai szavazatmegosztás felvetéséért köszönettel tartozom Róna Dánielnek.
- ²⁴ Bár a hatás iránya azonos volt, ez az eredmény sem volt szignifikáns a jelöltre és pártra leadott szavazatok arányának különbségét rögzítő alternatív függő változót alkalmazó modellben.
- ²⁵ Századvég Alapítvány: Az új magyar választási rendszer.

HIVATKOZÁSOK

- Bene M. (2016): Virális politika. Állampolgári reaktivitás a képviselőjelöltek Facebook-oldalain. *Politikatudományi Szemle*, 25 (2), 84–110. pp.
- Bene M. (2017): Egymásra hangolva. A Facebook információforrássá válásának hatása az egyetemista fiatalok politikai viselkedésére. In: Szabó A. – Oross D. (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Belvedere Meridionale, Szeged. 52–79. pp.
- Bimber, B. (2014): Digital media in the Obama campaigns of 2008 and 2012: Adaptation to the personalized political communication environment. *Journal of Information Technology & Politics*, 11 (2), 130–150. pp.
- Bimber, B. – Davis, R. (2003): *Campaigning online: The Internet in US elections*. Oxford University Press.
- Bond, R. M. – Fariss, C. J. – Jones, J. J. – Kramer, A. D. – Marlow, C. – Settle, J. E. – Fowler, J. H. (2012): A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization. *Nature*, 489, 295–298. pp.
- Bucher, T. (2012): Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook. *New Media & Society*, 14 (7), 1164–1180. pp.
- Cain, B. E. – Ferejohn, J. A. – Fiorina, M. P. (1984): The constituency service basis of the personal vote for US representatives and British members of parliament. *American Political Science Review*, 78 (01), 110–125. pp.
- D’Alessio, D. (1997): Use of the World Wide Web in the 1996 US election. *Electoral Studies*, 16 (4), 489–500. pp.
- Diehl, T. – Weeks, B. E. – de Zúñiga, H. G. (2016): Political persuasion on social media: Tracing direct and indirect effects of news use and social interaction. *New Media & Society*, 18 (9), 1875–1895. pp.

- Effing, R. – van Hillegersberg, J. – Huibers, T. (2016): Social media indicator and local elections in The Netherlands: towards a framework for evaluating the influence of Twitter, YouTube, and Facebook. In Sobaci, M. Z. (ed.): *Social Media and Local Governments*. Springer International Publishing. 281–298. pp.
- Enli, G. S. – Skogerbø, E. (2013): Personalized campaigns in party-centred politics: Twitter and Facebook as arenas for political communication. *Information, Communication & Society*, 16 (5), 757–774. pp.
- Enyedi Zs. & Tóka, G. (2007): The Only Game in Town: Party Politics in Hungary. In: Webb, P. & White, S. (eds.): *Party Politics in New Democracies*. Oxford University Press.
- Gibson, R. (2012): From brochureware to 'MyBo': An overview of online elections and campaigning. *Politics*, 32 (2), 77–84. pp.
- Gibson, R. K. – McAllister, I. (2006): Does cyber-campaigning win votes? Online communication in the 2004 Australian election. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 16 (3), 243–263. pp.
- Gibson, R. K. – McAllister, I. (2011): Do online election campaigns win votes? The 2007 Australian „YouTube” election. *Political Communication*, 28 (2), 227–244. pp.
- Gibson, R. K. – McAllister, I. (2015): Normalising or equalising party competition? Assessing the impact of the web on election campaigning. *Political Studies*, 63 (3), 529–547. pp.
- Gil de Zúñiga, H. – Molyneux, L. – Zheng, P. (2014): Social media, political expression, and political participation: Panel analysis of lagged and concurrent relationships. *Journal of Communication*, 64 (4), 612–634. pp.
- Huckfeldt, R. R. – Sprague, J. (1995): *Citizens, politics and social communication: Information and influence in an election campaign*. Cambridge University Press.
- Jacobs, K. – Spierings, N. (2016a): Saturation or maturation? The diffusion of Twitter and its impact on preference voting in the Dutch general elections of 2010 and 2012. *Journal of Information Technology & Politics*, 13 (1), 1–21. pp.
- Jacobs, K. – Spierings, N. (2016b): *Social media, parties, and political inequalities*. Springer.
- Karlsen, R. (2015): Followers are opinion leaders: The role of people in the flow of political communication on and beyond social networking sites. *European Journal of Communication*, 30 (3), 301–318. pp.
- Kiss B. – Szabó G. – Antall A. (2014): Politikai nagygyűlések mint interakciós rituálék. *Politikatudományi Szemle*, 23 (2), 7–29. pp.
- Kiss B. (2015): Politikai közösség kilencven perc alatt: Identitásváltások kognitív, értékelő és érzelmi dinamikája. *Politikatudományi Szemle*, 24 (2), 57–86. pp.
- Klinger, U. – Svensson, J. (2015): The emergence of network media logic in political communication: A theoretical approach. *New Media & Society*, 17 (8), 1241–1257. pp.
- Koc-Michalska, K. – Lilleker, D. G. – Surowiec, P. – Baranowski, P. (2014): Poland's 2011 online election campaign: New tools, new professionalism, new ways to win votes. *Journal of Information Technology & Politics*, 11 (2), 186–205. pp.
- Kruikemeier, S. (2014): How political candidates use Twitter and the impact on votes. *Computers in Human Behavior*, 34, 131–139. pp.
- Lazarsfeld, P. – Berelson, B. – Gaudet, H. (1948): *The people's choice*. New York: Columbia University Press.

- Lilleker, D. G. – Tenscher, J. – Štětka, V. (2015): Towards hypermedia campaigning? Perceptions of new media's importance for campaigning by party strategists in comparative perspective. *Information, Communication & Society*, 18 (7), 747–765.
- Merkovity, N. (2016): Az önmediatizáció jelensége az online politikai kommunikációban. *Politikatudományi Szemle*, 25 (2), 111–132. pp.
- Messing, S. – Westwood, S. J. (2014): Selective exposure in the age of social media: Endorsements trump partisan source affiliation when selecting news online. *Communication Research*, 41 (8), 1042–1063. pp.
- Myat K. (2015): Remény, forradalom, kiábrándulás? Politikai aktivitás a közösségi média színterein. *Médiakutató*, 16 (3), 81–96. pp.
- Montgomery, K. A. – Ilonszki, G. (2016): Stuck in the Basement: A Pathway Case Analysis of Female Recruitment in Hungary's 2010 National Assembly Elections. *Politics & Gender*, 12 (4), 700–726. pp.
- Newman, N. – Fletcher, R. – Levy, D. A. L. – Nielsen, R. K. (2016): *Reuters Institute Digital News Report 2016*. Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Norris, P. (2003): Preaching to the converted? Pluralism, participation and party websites. *Party Politics*, 9 (1), 21–45. pp.
- Norris, P. – Curtice, J. (2008): Getting the message out: A two-step model of the role of the Internet in campaign communication flows during the 2005 British general election. *Journal of Information Technology & Politics*, 4 (4), 3–13. pp.
- Papp, Zs. (2014): *Legislators' constituency orientation under party-centred electoral rules: evidence from Hungary*. Doctoral Dissertation. Corvinus University of Budapest.
- Papp, Zs. (2015): Campaign-Personalization and Constituency Focus in a Mixed-Member Electoral System. *The Case of Hungary*. *World Political Science*, 11 (1), 75–95. pp.
- Papp Zs. (2016): Inkumbens-hátrány, helyi kötődés és a személynek szóló szavazat Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 25 (2), 31–56. pp.
- Papp, Zs. – Zorigt, B. (2015): A változó választási szabályok és a változó politikai kontextus hatása a kampányperszonalizációra. Egy természetes kísérlet tanulságai. *Politikatudományi Szemle*, 24 (3), 51–74. pp.
- Papp, Zs. – Zorigt, B. (2016): Party-directed personalisation: the role of candidate selection in campaign personalisation in Hungary. *East European Politics*, 32 (4), 466–486. pp.
- Park, H. M. – Perry, J. L. (2008): Do campaign web sites really matter in electoral civic engagement? Empirical evidence from the 2004 post-election internet tracking survey. *Social Science Computer Review*, 26 (2), 190–212. pp.
- Patkós V. (2017): *A pártos polarizáció okai és hatásai az európai demokráciákban*. Doktori disszertáció, Corvinus Egyetem, Budapest.
- Powell, E. N. – Tucker, J. A. (2014): Revisiting electoral volatility in post-communist countries: New data, new results and new approaches. *British Journal of Political Science*, 44 (1), 123–147. pp.
- Rackaway, C. (2007): Trickle-down technology? The use of computing and network technology in state legislative campaigns. *Social Science Computer Review*, 25 (4), 466–483. pp.

- Róbert P. – Papp Zs. (2012): Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In: Boda Zs. – Körösiényi, A. (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Sobaci, M. Z. – Eryiğit, K. Y. – Hatipoğlu, İ. (2016): The Net Effect of Social Media on Election Results: The Case of Twitter in 2014 Turkish Local Elections. In: Sobaci, M. Z. (ed.): *Social Media and Local Governments*. Springer International Publishing. 265–279. pp.
- Spierings, N. – Jacobs, K. (2014): Getting personal? The impact of social media on preferential voting. *Political Behavior*, 36 (1), 215–234. pp.
- Sudulich, M. L. – Wall, M. (2010): „Every little helps”: Cyber-campaigning in the 2007 Irish general election. *Journal of Information Technology & Politics*, 7 (4), 340–355. pp.
- Tóth, A. & Ilonszki, G. (2015): Pártok vagy választók? A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998-2010. *Politikatudományi Szemle*, 24 (3), 27–51. pp.
- Turcotte, J. – York, C. – Irving, J. – Scholl, R. M. – Pingree, R. J. (2015): News recommendations from social media opinion leaders: effects on media trust and information seeking. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20 (5), 520–535. pp.
- Vaccari, C. (2010): „Technology is a commodity”: the internet in the 2008 United States presidential election. *Journal of Information Technology & Politics*, 7 (4), 318–339. pp.
- Vaccari, C. – Valeriani, A. – Barberá, P. – Bonneau, R. – Jost, J. T. – Nagler, J. – Tucker, J. A. (2015): Political Expression and Action on Social Media: Exploring the Relationship Between Lower- and Higher-Threshold Political Activities Among Twitter Users in Italy. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20 (2), 221–239. pp.
- van Noort, G. – Vliegenthart, R. – Kruikemeier, S. (2016): Return on interactivity? The characteristics and effectiveness of Web sites during the 2010 Dutch local elections. *Journal of Information Technology & Politics*, 13 (4), 352–364. pp.
- Vissers, S. (2009): *From Preaching to the Converted to Preaching through the Converted*. Paper presented to ECPR Joint Research Workshops. Lisbon. 14–19 April.
- Wagner, K. M. – Gainous, J. (2009): Electronic grassroots: Does online campaigning work? *The Journal of Legislative Studies*, 15 (4), 502–520. pp.
- Zittel, T. (2015): Do Candidates Seek Personal Votes on the Internet? Constituency Candidates in the 2009 German Federal Elections. *German Politics*, 24 (4), 435–450. pp.

PÁRT ÉS MOZGALOM

Mikola Bálint – Oross Dániel

Egy pártszervezet két arca

A mozgalmi pártok belső feszültségei az Öt Csillag Mozgalom
példáján keresztül

EGY PÁRTSZERVEZET KÉT ARCA

A mozgalmi pártok belső feszültségei az Öt Csillag Mozgalom példáján keresztül

Mikola Bálint

(Közép-európai Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola)

Oross Dániel

MTA TK Politikatudományi Intézet

ABSZTRAKT

Az olasz pártrendszer globális pénzügyi világválsággal párhuzamos dezintegrációjának köszönhetően a populista Öt Csillag Mozgalom domináns szereplővé vált az olasz politikai palettán. Mindezzel nemcsak a parlamenti erőviszonyok változtak meg, hanem egy új pártmodell is feltűnt a színen, amelynek életképessége élénk tudományos vitát generált. Az alábbi tanulmány Herbert Kitschelt „mozgalmi párt”-modellje (Kitschelt, 2006), illetve Katz és Mair (1993) „három arc”-elmélete fényében azt vizsgálja, hogy milyen belső szervezeti feszültségekhez vezethet egy olyan pártmodell, amelyben a párt egyes alkotóelemeinek egymáshoz való viszonya nem vagy csak lazán rögzített. Az elemzés pártdokumentumokra, illetve 19, a párt képviselőivel készített félig strukturált kvalitatív interjúra támaszkodva demonstrálja, hogy egy karizmatikus vezető és az autonóm helyi szervezetek közvetítő mechanizmusok nélküli együttélése csak korlátozott mértékben fenntartható, és számos esetben a szervezeten belüli konfliktusok eskalálódásához vezet. A tanulmány az Öt Csillag Mozgalom bemutatásán keresztül egyben a mozgalmi pártok inherens belső feszültségeire is rámutat, megkérdőjelezve ezzel a hasonló szervezetek fenntarthatóságát, valamint hangsúlyozva az esetleges kormányzati szerepvállalásukban rejlő kihívásokat.

Kulcsszavak: populizmus ■ olasz pártpolitika ■ közvetlen demokrácia ■ mozgalmi pártok ■ Öt Csillag Mozgalom

BEVEZETŐ

Az állampolgárok politikával, hagyományos politikai pártokkal szembeni elégedetlensége új szervezeti megoldások létrejöttéhez vezetett, ami a pártokról szóló elméletek újragondolását vonta maga után. Tanulmányunkban egyfelől röviden ismertetjük azt a politikai kontextust és azt az utat, amin keresztül az Öt Csillag Mozgalom Olaszország vezető ellenzéki pártjává nőtte ki magát. Másfelől a párt szervezetének „három arcát” (Katz–Mair, 1993: 594.) vizsgálva, a párt dokumentumaira és a párt képviselőivel készített interjúkra

támaszkodva arra kívánunk választ adni, hogyan borult fel a párt közhatalmat gyakorló parlamenti, adminisztratív feladatokat ellátó testületei és a párt tagsága közötti egyensúly, és mindez milyen módon hátráltatja a szervezet intézményesülését.

A mozgalom sikerének politikai és gazdasági körülményei

Olaszország pártrendszere Európa többi országával összevetve számos különleges jellemző jegyet hord magán. Az alábbiakban elsőként azokat a specifikus politikai és gazdasági körülményeket vesszük számba, amelyek hozzájárultak az Öt Csillag Mozgalom sikeréhez.

Az 1992/1993-ban a Tangentopoli néven elhíresült botrány ügyében indult bírósági eljárások¹ sorozata nem csupán belpolitikai válságot eredményezett, hanem egyúttal az olasz pártrendszer szétesésének² kezdőpontját jelentette (Lanzone, 2015).

Az eljárásokat követően olyan mozgalmak jöttek létre, melyek a korrupciós vizsgálatok folytatását, valamint a választási törvény reformját követelték. A választási törvény 1993-as³ reformja alapvetően változtatta meg az olasz pártrendszert: megnövekedett a parlamentbe bejutó kis pártok száma, a pártrendszer fragmentációja egyúttal a koalíciós kormányok instabilitását is maga után vonta. Ezzel párhuzamosan drasztikusan csökkent a pártok tagsága (Mair – Van Biezen, 2001; Van Biezen és mtsai, 2012), jelentős mértékben nőtt a média szerepe (a választási kampányok mediatizációja), a pártok kampánya pedig perszonalizálttá vált, aminek következtében az adott párt vezetője került a középpontba (Calise, 2010). Ugyanakkor bár számos jel mutatott a miniszterelnöki pozíció megerősödésére, a prezidencializáció folyamata csak részben intézményesült (Mandák, 2016). A választási törvény későbbi reformjai, így a 2005-ös Porcellum és a 2015-ös Italicum a választási rendszer többségi elemének erősítésével, illetve a győztes premizálásával próbálták elősegíteni a kormányok stabilitását (Pasquino, 2015), azonban csak részleges sikerrel: az elmúlt 12 évben összesen 7 kabinet kormányozta Olaszországot, átlagosan kevesebb mint két évig. A 2017-es, ún. Rosatellum elsősorban a parlament alsó- és felsőházának választására vonatkozó korábbi szabályok inkompatibilitását hivatott orvosolni, illetve lehetővé tette a választási szövetségek közös indulását (Appostoli, 2017; Repubblica, 2017), hatásainak értékelésére a 2018-as választások tapasztalatai adnak majd lehetőséget.

Az 1993-as választási reform utáni első, 1994-es olaszországi parlamenti választásokon átütő sikert elérő Hajrá Olaszország⁴ (Forza Italia) a kilencvenes évektől a jobbközép választási szövetség élén az egyik legjelentősebb politikai szereplőként volt jelen széles szavazóbázissal. A párt felemelkedése elsősorban annak volt köszönhető, hogy sikeresen használta ki a Kereszténydemokrata

Párt szétesése nyomán keletkezett politikai űrt és az országban uralkodó pártokráciaellenes hangulatot. Silvio Berlusconi üzletemberként felhalmozott hatalmas vagyona biztosította a Hajrá Olaszország finanszírozását: ő lett pártjának alapítója, finanszírozója és vezetője, aki médiabirodalma révén el tudta érni, hogy a Forza Italia közismertté váljon a választópolgárok számára, új politikai szereplőként pedig el tudta hitetni a választókkal, hogy leszámol a pártok túlzott hatalmával, és megoldja az ország legégetőbb problémáit. Berlusconi kormánya azonban 1994. december 22-én lemondott, miután koalíciós partnere, az Északi Liga nem szavazta meg a nyugdíjreformot, és ezzel az ellenzék soraiba távozott. Berlusconi 1994. decemberi lemondását és a Lamberto Dini által vezetett szakértői kormány mandátumának lejártát követően a centrista pártok nagy része egyre inkább a baloldal reformszárnyához közeledett, ezzel létrejött a balközép választási szövetség. A balközép ezután szövetségre lépett mérsékelt baloldali és demokrata pártokkal. Ebből a koalícióból jött létre az Olajfa, melynek vezetője Romano Prodi lett. Az Olajfa létrejöttét követően a két nagy választási szövetség egymást váltva töltött be kormányzati szerepkört, hozzájárulva ezzel egy kétpólusú pártrendszer megszilárdulásához (Molnár, 2015).

A kétezres évek a pártok újabb és újabb kríziseit hozták. A sorozatos botrányok, valamint a 2008-ban kitört gazdasági válság⁴ következtében az állampolgárok politikai rendszerbe és pártokba vetett bizalma történelmi mélységbe süllyedt (Molnár, 2015). Mind kevesebb választópolgár akadt, aki a politika (pártok által ellenőrzött) hagyományos csatornáin keresztül kívánta politikai véleményét kifejezésre juttatni. Ezzel párhuzamosan egyre nőtt a politikai preferenciáit új csatornákon kifejezni kívánók aránya: az új média, a web 2.0 megjelenésével új lehetőségek nyíltak a politikában, amelyek egyúttal kedveztek más, a pártoktól eltérő típusú szervezetek megjelenésének (Lanzzone, 2015).

AZ ÖT CSILLAG MOZGALOM KIALAKULÁSÁNAK, SZERVEZETÉNEK RÖVID BEMUTATÁSA (A HELYI AKTIVIZMUSTÓL AZ ORSZÁGOS POLITIKÁIG)

A Beppe Grillo személyéhez fűződő mozgalmat Olaszországban sokáig bizarr, irreleváns jelenségnek tartották. A '80-as évek elején Grillo számos televíziós műsor főszerzője volt. Előadásai idővel egyre inkább szatirikussá váltak, egy szombat esti varietéműsorban nyíltan kritizálta az Olasz Szocialista Pártot, ami miatt egy időre eltiltották az állami televízió adásaiban való szerepléstől. Grillo blogja (www.beppegrillo.it) 2005. január 26-án indult, idővel politikai elképzeléseinek (közvetlen demokrácia) és akciói ismertetésének fő eszköze lett. A blog mára a legolvasottabbak közé tartozik Olaszországban.

Grillo szerint a politika megújításának helye az önkormányzat, amit előbb Öt Csillag-listák, majd Öt Csillag-önkormányzatok újítanak meg. Az internet

hatékony használata mellett a meetup.com oldal a tagok toborzásának és a helyi csoportok kommunikációjának rendkívül hatékony eszközévé vált a mozgalom életében (Tronconi, 2015: 217.). Kétségtelenül van előzménye Olaszországban a helyi szintű építkezésnek: ilyen például a Berlusconi által létrehozott Forza Italia-klubok kulturális, politikai és társadalmi tevékenysége, ami szintén fontos fóruma volt a tagok toborzásának. Ám míg a Forza Italia-klubok mint pszeudo-civiliszervezetek elsődleges célja a közvélemény figyelmének felkeltése és ezáltal politikai tőke kovácsolása (Körösenyi–Patkós, 2017: 617–618.), addig a Meetupok legfontosabb célja, hogy terepet adjanak a helyi aktivizmusnak. A Meetup-tagok 2006-ot követően számos olyan helyi kezdeményezéshez csatlakoztak, amelyek a helyi és regionális hatóságok által tervezett biomassza-erőművek ellen tiltakoztak (Gobbi, 2012). Az „öt csillag” név is ebben az időszakban született: a párt nevében és logójában szereplő csillagok közül az első a környezetvédelem szempontjainak gazdasági érdekek elébe helyezését, a második a víz globális fontosságának felismerését, a harmadik a hulladékkibocsátás nullára csökkentését, a negyedik az emberek közötti kapcsolatok javítását, az ötödik a közösségi közlekedés fejlesztését célozza.

A mozgalom ideológiai profiljának középpontjában ökológiai kérdések és olyan, a hagyományos pártokkal szemben meghatározott lépések állnak, amelyek elősegítik a polgárok közvetlen részvételét a közügyek irányításában (például a digitális demokrácia eszközei révén).

A párt logójának kereskedelmi tulajdonjogát a párt alapszabálya rögzíti (Tronconi, 2015: 11.). A pártlogó 2016-ig kizárólag Beppe Grillo tulajdonát képezte, a párt legfrissebb szabályzatának értelmében egy Grillo által vezetett egyesület tulajdonában áll. Miután a tulajdonjog birtokosa dönthet arról, ki indulhat a párt jelöltjeként, e jellemzője miatt az Öt Csillag Mozgalom párt-szervezete a *franchise*-modell számos jegyét magán viseli (Carty, 2004).

A párt működésére vonatkozóan Grillo néhány egyszerű szabályt fektetett le. A párt egyetlen képviselője sem lehet két ciklusnál tovább hivatalban, valamint juttatásainak maximumát a párt szabályzata rögzíti. A párt képviselő-jelöltje csak büntetlen előéletű személy lehet.⁵

A mozgalom életében fordulópontot jelentett 2007. január 25-e, amikor az Öt Csillag állampolgári listák létrehozásának ötlete először felmerült. Ettől a pillanattól fogva a magát nem pártként meghatározó politikai mozgalom nyíltan politikai szervezetként működik. A párt által szervezett közvetlen részvételi fórumok 2007. szeptember 8-án nőttek első ízben országos méretűvé: az első V-Day (Vaffanculo-Day) során a párt aktivistái utcai közéleti akciókat szerveztek Olaszország 200 helyszínén egyidejűleg. A rendezvények célja egyúttal népszavazási aláírásgyűjtés volt.

Grillo 2008 márciusában, Firenzében a mozgalom első nemzeti találkozóján ismertette az Öt Csillag Mozgalom programjának fő pontjait. Az Öt Csillag Mozgalom hivatalosan 2009-ben alakult párttá. A szervezet kezdettől fogva

alulról, aktivisták helyi csoportjaiból építkezett. Az olasz politika térképén 2012 májusában tűnt fel, ahol váratlan sikert ért el a helyi és regionális választásokon, majd 2012 végén első lett a szicíliai regionális választáson. 2013-ban a parlamenti választásokon 25%-ot szerzett az alsóházban és 23%-ot a Szenátusban (ezzel az alsóház legnagyobb képviselőcsoportját alapíthatta meg), majd 2014-ben az Európai Parlamenti választásokon 21%-ot ért el (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. Az Öt Csillag Mozgalom által szerzett szavazatok, valamint a parlamenti, szenátusi és EP-mandátumok megoszlása

		Szavazatok	%	Képviselői helyek
2013	Alsóház	8 689 458	25,55	109
	Szenátus	7 285 850	23,79	54
EP-választás 2014		5 792 865	21,16	17

Forrás: Olaszország Belsőügyminisztériuma, <http://dait.interno.gov.it/elezioni/documenti>

Az Öt Csillag Mozgalom 2013-as választási eredménye jelentős részben a két nagy párt (Demokrata Párt, Szabadság Népe) leértékelődésének és az ezáltal létrejött lehetőségstruktúrájának volt köszönhető. Míg 2008-ban a két párt által szerzett szavazatok aránya a leadott szavazatok több mint 70%-át tette ki, ez az arány 2013-ban 50 százalék alá süllyedt. Míg a politikai rendszer a korábbi két választást követően a releváns pártok számának csökkenése és a szavazatok koncentrációja irányába mutatott, addig 2013-ban ez a tendencia (az Öt Csillag Mozgalom rendszerellenes álláspontjának is köszönhetően) a polarizálódás és a növekvő fragmentáció felé mozdult el (Conti–Memoli, 2015: 521.). A mozgalom sikere tehát az olasz pártrendszer átrendeződését vonta maga után.

Az Öt Csillag mozgalom pártszervezetével kapcsolatban számos máig megoldatlan kérdés, ellentmondás rajzolódik ki. Miként lehet egy hangsúlyozottan „nem-párt” az ellenzék vezető ereje, és mindez milyen feszültségekkel jár? Hogyan borul fel a párton belüli funkciók egyensúlya egy mozgalmi pártban, és ez milyen módon hátráltatja a szervezet intézményesülését?

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

A fenti kutatási kérdések megválaszolása érdekében először áttekintjük a vonatkozó szakirodalom legfontosabb megállapításait, amelyet az általunk gyűjtött adatok elemzése követ. Az empirikus elemzés a pártirodalomban elterjedt gyakorlatnak megfelelően elsősorban a hivatalos párt dokumentumokra, illetve az azt kiegészítő egyéb szabályzatokra hagyatkozik, amelyek az Öt Csillag

Mozgalom sajátos természetének megfelelően többnyire online források, jelentős részben az alapító Beppe Grillo által közzétett blogbejegyzések és „szabályzatok”. Ugyanakkor, mivel a pártokumentumokban rögzített *formális* eljárások gyakran nincsenek összhangban a pártokon belül megnyilvánuló *informális* gyakorlatokkal (Poguntke és mtsai, 2016: 9.), utóbbiak feltérképezése végett félig strukturált interjúkat készítettünk a párt összesen 19 képviselőjével, egy parlamenti képviselő pedig írásban válaszolt a kérdéseinkre. Az interjúk túlnyomó többsége (12) a párt 2017-es éves találkozóján, Riminiben tartott „Italia 5 Stelle” rendezvényen készült (az interjúalanyok részletes listája a *Függelékben* olvasható).⁶ Ugyanakkor mivel feltételezhető, hogy a rendezvényen elsősorban a pártvezetéshez lojális képviselők vettek részt, az ott készült interjúkat olyan korábbi *grillinik*⁷ vallomásaival egészítettük ki, akiknek a pártvezetéssel kialakult konfliktusai nyílt szakításhoz és/vagy a pártból való kizáráshoz vezettek. Az interjúk feldolgozása során induktív módon dolgoztunk ki egy kódrendszert, amely a legfontosabb témák és az azokon belül megjelenő domináns narratívák azonosítását szolgálta (Fereday és mtsai, 2006; Thomas, 2006). Az ilyen módon kialakított négy tematikus blokk közül az alábbi elemzés kettőre koncentrál: a képviselők és a helyi aktivisták, valamint a képviselők és a (többféleképpen definiálható) „központ” kapcsolatára. Mivel az interjúalanyok túlnyomó többsége helyi, illetve regionális szinten politizál, a párt parlamenti képviselői (*party in public office*) és a pártvezetés közötti viszony leírásánál korábbi tudományos publikációkra hivatkozunk.

Az előbbieken felsorolt elsődleges források kiegészülnek az olasz pártirodalomból származó másodlagos forrásokkal, illetve a párton belüli konfliktusokat részletező olasz, elsősorban online médiaforrásokkal. Utóbbiak természetesen megfelelő forráskritikával kezelendők, ugyanakkor a párt online térbe való beágyazottsága miatt megkerülhetetlenek.

AZ ÖT CSILLAG MOZGALOM MEGHATÁROZÁSA A PÁRTSZERVEZETEK LEÍRÁSÁRA ALKALMAZOTT TIPOLOGIÁK TÜKRÉBEN

Amint azt a fenti bevezető is megerősíti, az Öt Csillag Mozgalom egy olyan időszakban jelent meg az olasz pártrendszerben, amelyben a választópolgárok korábban nem látott tömegei fordultak el a válságkezelésben kudarcot vallott vagy egyéb okokból (jellemzően korrupciós botrányok miatt) diszkreditálódott hagyományos pártoktól. Újdonságát ugyanakkor nemcsak képviselőinek a politikai intézményrendszerben való járatlansága, hanem egyben a pártszervezet innovatív volta is adta. Az Öt Csillag Mozgalom az olasz pártrendszeren belüli különállásának megértéséhez először a párt, illetve az azon belül működő intézmények öndefinícióját kell megvizsgálnunk. Ezt követően kísérletet teszünk arra, hogy az elérhető pártokumentumok és másodlagos irodalmi for-

rások alapján elhelyezzük a pártot a pártkutatók által korábban meghatározott ideáltípusok mezőjében. A tanulmány későbbi szekciói a szerzők által gyűjtött kvalitatív információk (elsősorban a párt helyi és regionális képviselőivel készített félig strukturált interjúk) alapján demonstrálják, hogy a párt sajátos szerkezete milyen belső feszültségeket hordoz, illetve ezek hogyan járulnak hozzá egy „kétarcú” párt létrejöttéhez, amelyben a párt közhatalmat gyakorló (*party in public office*), illetve a pártszervezetet irányító (*party in central office*) testületei egymással erős átfedésben, a kompetenciák világos elhatárolása nélkül működnek (Katz–Mair, 1993).

Míg az 1990-es évek végéig Katz és Mair (1995) kartellpárt-tézise uralta a pártszervezetekről szóló irodalmat, az ezredforduló környékén a pártszervezetek diverzifikációjával párhuzamosan számos új pártmodell jelent meg, amelyek a hagyományos tömegpárttól eltérő szerkezetű új formációkat próbálták leírni (Bolleyer, 2007). E modellek közös vonása, hogy valamilyen módon reflektálnak a korábban megszokott egyértelmű alá-fölérendeltségi viszonyokat felváltó horizontalitás terjedésére, illetve a pártszervezet különböző egységeinek relatív autonómiájára. Elsőként azonban Katz és Mair (1993) „három arc”-elméletének legfőbb pontjait foglaljuk össze, hogy a későbbiekben azonosítani tudjuk azokat a pontokat, amelyeken az Öt Csillag Mozgalom eltér az ismert modelltől.

A pártszervezetek három arca

Richard Katz és Peter Mair „a pártszervezetek három arca”-elmélete (1993) azt a pártirodalomban korábban elterjedt nézetet igyekezett cáfolni, miszerint a pártok egységes cselekvőként (*unitary actor*) kezelhetőek. Ugyan a pártok egységességét korábban más szerzők is megkérdőjelezték (pl. Laver–Schofield 1990), a párt konkrét alkotóelemeinek azonosítása az előbbi szerzőkhöz köthető. Katz és Mair három, egymástól elkülöníthető „arcra” osztotta fel a politikai pártokat: a párt közhatalmat gyakorló, vagyis parlamenti vagy kormányzati képviseletet ellátó arcára (*party in public office*), a párt parlamenten kívüli, ellenőrző és adminisztratív feladatokat ellátó testületeire (*party in central office*), illetve a párt tagságára, aktivistáira és elkötelezett szavazói bázisára (*party on the ground*) (Katz–Mair, 1993: 594.).

Az Öt Csillag Mozgalom tanulmányozása szempontjából különös figyelmet érdemel az a Katz és Mair által is megfogalmazott kérdés, hogy „miért van egyáltalán szüksége egy pártnak központi irodára” (Katz–Mair, 1993: 600.). A szerzők szerint a központi pártadminisztrációnak alapvetően három szerepe lehet: 1. szolgálhat a párt kiinduló magjaként, amely megszervezi a későbbi pártszervezetet, és megtalálja az alkalmas helyi jelölteket; 2. irányíthatja a párt országos kampányát, ezzel ellenőrizve a párt bázisát; 3. felügyelheti a párt

képviselőinek tevékenységét a bázis nevében. Ezen funkciók ellátása azonban feltételez két olyan körülményt, amely az Öt Csillag Mozgalom esetében nem áll fenn: egyrészt azt, hogy a párt adminisztrációjában a párt másik két arcának delegált képviselői is részt vesznek, másrészt pedig, hogy a pártnak van egy meghatározott szabályok (akár kinevezés) által felállított végrehajtó testülete. Mielőtt azonban rátérnénk arra, hogy az Öt Csillag Mozgalom menynyiben tér el ettől az ideáltípustól, az alábbiakban áttekintjük, hogy milyen más modellekből kölcsönzött elemek jelennek meg a pártszervezetében.

Új pártmodellek

A fenti pártmodell korszerűtlensége az ezredforduló környékén vált nyilvánvalóvá, amikor a pártkutatók számos új modellt vázoltak fel az új pártszervezetek leírására. Ezek alapvetően két, egymással párhuzamos tendenciára reflektáltak: 1. a pártvezetők, illetve a *party in public office* megnövekedett súlyára a párt másik két arcával szemben (Katz–Mair, 1995; Katz, 2001); 2. a pártok helyi szervezeteinek, bázisának növekvő autonómiájára. Míg egyes modellek (Hopkin–Paolucci, 1999) a politikai vállalkozók által alapított, gazdasági társaságokhoz hasonló (*parties as business firms*) pártok terjedésére hívták fel a figyelmet, addig Carty (2004) *franchise*-modellje a „márkát” adó központ és a helyi szervezetek kölcsönös autonómiájára helyezte a hangsúlyt. Szintén megjelentek olyan pártmodellek, amelyek az internet mint a pártszerveződést befolyásoló tényező jelentőségét hangsúlyozták, feltételezve, hogy az internet alkalmas eszköz lehet a párt és annak szavazói közötti kapcsolat megerősítésére, valamint a korábban csak párttagok számára hozzáférhető jogosultságok (például belső folyamatokban való szavazati jog) kiterjesztésére (Margetts, 2001; 2006).

Habár a fent ismertetett pártmodellek számos eleme alkalmazható az Öt Csillag Mozgalom bizonyos aspektusainak leírására, a szervezet egészének jellemzésére az új pártmodellek közül a Kitschelt (2006: 278.) által bevezetett „mozgalmi párt” a legalkalmasabb, amelynek létrejöttéről akkor beszélhetünk, ha egy politikai vállalkozó úgy lép az „intézményesített” politika színpadára (jellemzően az országos választásokon való részvétel formájában), hogy nem teszi meg az ehhez szükséges szervezetépítési lépéseket, vagyis nem épít ki közvetítő mechanizmusokat a helyi szervezetek és a majdani parlamenti párt között. Az ennek eredményeképpen létrejött pártszervezet a következő két extrém pólus által meghatározott térben helyezhető el: ezek egyike egy karizmatikus vezető „feltétel nélküli és megkérdőjelezhetetlen” hatalmán és személyes követőinek hűségén alapul, míg a másik egy bázisdemokratikus, részvételen alapuló szervezet, amelyben a döntések a párt legalacsonyabb szintjén, az aktivisták közvetlen részvételével születnek (Kitschelt, 2006: 280–281.).

Az Öt Csillag Mozgalom a mozgalmi pártok ezen két szélsőséges típusának sajátosságait kombinálja, amely által egyfajta karizmatikus-bázisdemokratikus „hibrid” szervezeti forma jön létre (Chironi–Fittipaldi, 2017).

Beppe Grillo pártjának mozgalmi pártként való leírása az olasz pártirodalomban is tükröződik (Bordignon–Ceccarini, 2013; Conti–Memoli, 2015; Lanzone, 2015; Mosca, 2014; Pasarelli–Tuorto, 2016; Tronconi, 2015), más tanulmányokban „antielitista kiberpártként” is hivatkoznak rá (Hartleb, 2013). Habár a párt tárgyalása kapcsán rendszeresen előkerülnek a horizontális pártmodellek is (Carty, 2004; Lanzone, 2015), ezt mindenképpen árnyalja az informális vezető erős és megkérdőjelezhetetlen központi szerepe, illetve *de facto* bármikor használható vétőjoga, amelyet a szervezet logójához kapcsolódó körülményes jogi helyzet is megalapoz. Megjegyzendő, hogy habár a pártot gyakran a globális pénzügyi válság árnyékában felívelő neopopulista hullám (Kriesi, 2012; 2015) pártjai közé sorolják a spanyol Podemossal, illetve a görög Szirizával együtt (Della Porta és mtsai, 2017; De Prat, 2015; Vittori, 2017), a hasonlóság inkább ideológiai, hiszen utóbbiak pártszervezete számos elemében a hagyományos tömegpártokéra hasonlít. Paradox módon hiába nyilvánvaló tehát, hogy az Öt Csillag Mozgalom nem feleltethető meg egyik intézményesült pártmodellnek sem, a belső dinamikájának megértését meghaladottsága ellenére mégis leginkább a *pártszervezetek három arca* elmélet segíti (Katz–Mair, 1993), mivel a *party in central office* különleges volta az, ami a legerősebben meghatározza ezt az újszerű formációt. Másképpen fogalmazva, a lenti empirikus elemzés azt demonstrálja, hogy egy archetipikusnak tekinthető mozgalmi pártban hogyan borul fel a „három arc” egyensúlya, és ez hogyan hat a szervezet fenntarthatóságára.

FORMÁLIS SZINT:

PÁRTSZABÁLYOK AZ ÖT CSILLAG MOZGALOMBAN

Habár az Öt Csillag Mozgalom már alapszabályában (MoVimento 5 Stelle, 2016) is a pártjelleg megtagadására épül, a szervezet mind felépítését, mind jogi természetét illetően egyértelműen megfelel a politikai pártokkal szemben támasztott kritériumoknak; ennek megfelelően az olasz és a nemzetközi szakirodalom is egységesen pártként kezeli. Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy a párt hogyan szabályozza „három arcának” működését a „hivatalos” pártdokumentumaiban.

A tagság (party on the ground)

A párt online infrastruktúrájának köszönhetően a párthoz csatlakozni kívánók előtt álló belépési küszöb meglehetősen alacsony: mindössze egy online jelent-

kezési lap kitöltése szükséges, valamint annak deklarálása, hogy a csatlakozni kívánó személy nagykorú, olasz állampolgár, és nem tagja más politikai pártnak vagy olyan egyesületnek, amelynek céljai ellentétesek az Öt Csillag Mozgalom céljaival. Szintén az alacsony belépési küszöb irányába mutat az a tény, hogy a Political Party Database (PPDB) adatai szerint az olasz pártok közül egyedül az Öt Csillag Mozgalom nem szed tagdíjat (Poguntke és mtsai, 2016), csak önkéntes adományokat fogad el. Habár az alacsony belépési küszöb a tagok és a párt-szimpatizánsok közötti határok elmosódásának trendjébe illeszkedik (Bolleyer és mtsai, 2015; Gauja, 2015, Kosiara-Pedersen és mtsai, 2014; Scarrow, 2014), fontos megjegyezni, hogy a tagság megerősítése csak a személyes dokumentumok elküldése és hitelesítése után történik meg, a „próbaidő” (az az időszak, amely során az új tag nem rendelkezik szavazati joggal a belső folyamatokban) pedig szavazásonként eltérő, de akár a kilenc hónapot is elérheti (Lanzone–Rombi, 2014; Mikola, 2017). A teljes értékű tagság elérése így ugyan díjmentes, de meglehetősen időigényes, ami egyrészt a más pártok érdekeit képviselő „pötyautasok”, illetve a csak az előválasztások miatt csatlakozó, később passzívra váló tagok tömeges beáramlását (Carty, 2013) hivatott megoldani.

A párt bázisának szervezeti formái jóval kevésbé körülhatároltak, mint a csatlakozás feltételei: mivel a pártnak nincsen hagyományos értelemben vett pártkongresszusa, a tagok alapvetően három csatornán keresztül tudnak részt venni a szervezet tevékenységeiben: 1. a párthoz hivatalosan nem tartozó, de a helyi pártaktivisták önszerveződésében továbbra is fontos szerepet játszó Meetup.com platform csoportjain keresztül; 2. a Meetupot csak részben helyettesítő, a párt által üzemeltetett országos internetes platform, a Rousseau használatával; 3. a helyi aktivisták és a helyi képviselők többé-kevésbé rendszeres, informális találkozóin. Az előző három csatorna közül konkrét döntéshozatali kompetenciával csak a Rousseau bír: ezen keresztül bonyolítják le a jelöltek kiválasztását, az országos program egyes elemeinek szavazás útján történő ratifikációját, illetve a szabályokat megszegő képviselők kizárásának jóváhagyását is. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a pártvezetés több esetben informálisan megkerüli ezeket a csatornákat.

A parlamenti párt (party in public office)

Habár a párt egyes alapelvei, például a mandátumok számának korlátozása már a kezdetektől megjelentek az Öt Csillag Mozgalom diskurzusában, a képviselők kiválasztására vonatkozó kritériumok pontos lefektetésére csak az első országos választási szereplésre készülve, 2012-ben került sor (MoVimento 5 Stelle, 2012). Ezek a következő többletelvárásokat fogalmazták meg a párt jelöltjeivel szemben: legalább 25 éves betöltött életkor, büntetlen előélet, illetve legfeljebb két ciklus korábbi köztisztviselői tapasztalat (Mikola, 2017). Ugyan-

akkor a párt jelöltjeinek megválasztásuk után azt is vállalniuk kellett, hogy egy szigorú magatartási kódex előírásaihoz tartják magukat, amely jelentősen korlátozza a mandátumuk szabadságát, többek között azért, hogy parlamenti tevékenységük ellenőrzését a tagság kezébe adja (Lanzzone, 2015; Tronconi, 2015).⁸ Ez a magatartási kódex lefekteti, hogy a párt képviselői csak egyes szavazások alkalmával működhetnek együtt más pártokkal, koalícióra azonban nem léphetnek velük. A szabályzat szintén előírja, hogy a parlamenti képviselők nem vehetnek részt tévés vitaműsorokban, illetve hogy a kiadásaikról minden hónapban el kell számolniuk a párt honlapján (MoVimento 5 Stelle, 2017). A parlamenti képviselők törvényalkotási tevékenysége is szabályozott: a képviselőcsoport közös álláspontjáról belső, egyszerű többségi szavazásokon döntenek, míg a párttagok által kezdeményezett törvényjavaslatokat („*Lex Iscritti*”) kötelesek betérjeszteni, amennyiben azok támogatottsága eléri a regisztrált tagok 20%-át.⁹ Az előírásokat megsértő képviselők kizárását a képviselői csoport kezdeményezheti, a döntést azonban a párttagoknak is jóvá kell hagyniuk, online szavazás keretében. A pártvezetés közvetlen befolyását a Grillo által kinevezett „kommunikációs csoporton”, valamint a parlamenti képviselők sorából választott öttagú „igazgató bizottságon” keresztül gyakorolta a képviselők felett, utóbbi azonban 2016-ban hivatalos bejelentés nélkül megszűnt (Repubblica, 2016).

A pártvezetés (party in central office)

A pártadminisztráció az Öt Csillag Mozgalom legkevésbé transzparensen szabályozott, ugyanakkor a belső döntéshozatali hierarchia szempontjából leginkább meghatározó arca. Megfoghatatlanságát jól jelzi a leírására használt kifejezések pontatlansága: a párt végrehajtói szintjére a párt tagjai legtöbbször csak a „staff”-ként hivatkoznak, míg a Grillo személyében összpontosuló legfelső vezetői szintet csak a „csúcsvezetésként” (*vertice*) emlegetik. Mivel e testületek összetétele, kompetenciái és jogkörei a párt dokumentumokban közvetlenül nem jelennek meg, szerepük megértése végett a párt kialakulásának történetére kell visszautalnunk. Beppe Grillo blogjának, majd a párt online infrastruktúrájának kialakításában döntő szerepet játszott a párt „társalapítójaként” emlegetett, 2016-ban elhunyt Gianroberto Casaleggio informatikai cége, a Casaleggio Associati. A cég pontos szerepéről nem állnak rendelkezésre hiteles leírások: a hivatalos álláspont szerint a Casaleggio Associati csak az informatikai háttérért felel, más beszámolók (pl. Canestrari–Biondo, 2017) szerint a párttal kapcsolatos érdemi stratégiai döntések is itt születnek. Mivel a Casaleggio Associati egy nem választott tisztségviselőkből álló magánvállalkozás, a párt hivatalos retorikájában a személytelenítő „staff” címkével illetik, ezzel is erősítve mintegy „karbantartói” háttérszerepét. Más a helyzet Beppe

Grillóval, aki egészen 2017 szeptemberéig egy személyben viselte a – jogilag értelmezhetetlen, épp ezért megkérdőjelezhetetlen – „védelmező” (*garante*), a párt bázisának „megafonja”, valamint a „politikai vezető” (*capo politico*) tisztségét, mígnem utóbbit átruházta az online szavazás keretében miniszterelnökjelöltté választott Luigi Di Maióra, 2017-es év végi üzenetében pedig bejelentette, hogy egy időre háttérbe vonul (Corriere della Sera, 2018).

INFORMÁLIS SZINT: KÉT ARC – A GRILLO–CASALEGGIO-TENGELY ÉS A HELYI AKTIVISTÁK

Egy olyan párt esetében, amelyet a helyi aktivizmus, illetve egyes lokális ügyek képviselete hívott életre, várható, hogy a helyi szervezetek erős, különálló identitást alakítanak ki, amely a párt intézményesülése és az országos politikában való szerepvállalása esetén konfliktusokhoz vezethet. Ezek a konfliktusok már egészen 2012-től, az országos politikai porondra való kilépés évétől kezdve megjelentek az Öt Csillag Mozgalomban, amelyet számos helyi aktivista nem támogatott (Lanzone, 2015). A párt váratlanul erős szereplése a 2013-as választásokon azonban visszafordíthatatlanná tette az intézményesülés (Arter–Kestilä–Kekkonen, 2014; Harmel–Svasand, 1993; Kitschelt, 1989; Panebianco, 1988) folyamatát, és egy új erőegyensúly kialakulását tette szükségessé a szervezeten belül (Detterbeck, 2005; Pedersen, 2010; Van Biezen, 2000). Ennek az új egyensúlynak a kialakulása két, egymással párhuzamos tendenciát hívott életre, amelyet az alábbiakban külön tárgyalunk: a helyi csoportok és az országos vezetés együttműködését, illetve a két szint közötti nyílt konfrontációt. Ahogyan azt a párt képviselőivel készített interjúkból idézett alábbi részletek is megvilágítják, utóbbira elsősorban akkor kerül sor, amikor a párt valamilyik képviselője nyilvános kritikát fogalmaz meg a párt működésével kapcsolatban – a békés együttműködés lehetséges, de feltételekhez kötött.

A helyi szervezetek és a központ együttműködése

A párt helyi és regionális képviselőivel készített interjúk visszatérő eleme volt a helyi szint függetlenségének hangsúlyozása, amely összhangban áll a párt hivatalos narratívájával. Az alacsonyabb közigazgatási szintek képviselőinek a központhoz való viszonyulását jól illusztrálja az alábbi idézet:

„Soha nem érzékelttem semmilyen beavatkozást a központból. Az én mandátumom során, a saját tevékenységeimben, soha nem volt semmiféle interferencia.”
(az Öt Csillag Mozgalom helyi önkormányzati képviselője, Terni, Umbria tartomány)

Az ilyen és ehhez hasonló megnyilvánulások azt a képet erősítik, miszerint az Öt Csillag Mozgalom helyi szervezetei érdemi autonómiát élveznek belső működésükre nézve, amit legfeljebb az országos program, illetve a Beppe Grillo által lefektetett, fentiekben bemutatott „néhány, egyszerű szabály” korlátoz. Ez az álláspont nem jelenti az egyes szintereken jelentkező konfliktusok figyelmen kívül hagyását, amelyet az interjúalanyok három nagy narratíva mentén magyaráztak.

Az első narratíva szerint ugyan valóban előfordul, hogy Grillo és a szűk értelemben vett (informális) pártvezetés beavatkozik helyi folyamatokba (például a jelöltek kiválasztásába), az ilyen beavatkozások azonban a jó választási szereplés, illetve a párt koherenciájának megőrzése miatt szükségszerűek, egyszersmind elfogadhatóak. Ez az értelmezés jelenik meg az alábbi idézetben is:

„Ha az Öt Csillag Mozgalom jelöltjeként indulsz, akkor tudod, hogy van egy program, amit képviselned kell, tudod, hogy nem állhatsz nyomozás vagy vád alatt. Abban a pillanatban, amikor ezek a feltételek hiányoznak, akkor a programmal ellentétes módon cselekszel, vagyis szemben az Öt Csillag Mozgalommal, ekkor már nem vagy többé a pártban, természetes, hogy kizárnak.”

(az Öt Csillag Mozgalom helyi önkormányzati képviselője, Umbria tartomány)

A második értelmezés szerint ugyan előfordulnak olyan esetek, amikor a pártvezetés önkényesen avatkozik be egy belső folyamatba, de ezek olyan kivételes epizódok, amik csak „erősítik a szabályt”, vagyis azt a képet, miszerint az Öt Csillag Mozgalom egy demokratikusan működő szervezet.

„Genova az egyetlen olyan eset a kétezer megválasztott képviselőből egész Olaszországban, ahol a »védelmező« beavatkozott. Nem ismerem a genovai helyzetet, ezért nem akarok ítélni. Csupán azt gondolom, hogy ha volt egy ilyen beavatkozás, annak kellett hogy legyen oka, figyelembe véve, hogy ez egy nagyon erőteljes beavatkozás volt. De ez a beavatkozás megerősíti, hogy az összes többi (jelöltállítási folyamat) teljesen szabad volt.”

(az Öt Csillag Mozgalom regionális önkormányzati képviselője, Szicília tartomány)

A harmadik értelmezés szerint ugyan elképzelhető, hogy az Öt Csillag Mozgalom vezetői beleszólnak bizonyos belső döntéshozatali folyamatokba, a párt működése még így is sokkal demokratikusabb, mint a többi olasz párté.

„A párton belüli demokrácia hiánya a többi pártnál jelentkezik, ahol a párttitkárok és a politikai vezetők döntenek el, hogy ki induljon és ki ne induljon a párt jelöltjeként.”

(az Öt Csillag Mozgalom regionális önkormányzati képviselője, Szicília tartomány)

A pártvezetés önkényes döntéseinek elfogadását tovább erősítheti a párt helyi funkcionáriusainak a politikában való járatlansága, amelynek okán számos alkalommal a „központ” tanácsára szorulnak. A tapasztalathiány ellensúlyozására részben a párt 2016-ban üzembe helyezett internetes platformja, a Rousseau kínál megoldást az ún. „e-learning” formájában (Deseeris, 2017), ahol egy, az aktivisták és párttisztviselők számára elérhető felületen oktatóvideók keretében magyarázzák el egyes politikai intézmények működését. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a milánói székhelyű Casaleggio Associati, illetve a párt országos hivatalt betöltő képviselői rendszeres tanácsokkal látják el a helyi politikusokat, amire a jelek szerint kölcsönös az igény:

„Valójában gyakran és szívesen segítünk egymásnak az összes vezetővel, az Európai Parlamenti képviselőket is beleértve. Ők segítenek nekünk továbbvinni olyan javaslatokat, amelyeknek európai vagy országos aspektusa is lehet, a parlamenti képviselők pedig hozzánk jönnek, hogy jobban megértsék, hogyan működnek bizonyos dolgok helyi szinten.”

(az Öt Csillag Mozgalom önkormányzati képviselője, Róma, Lazio tartomány)

Nyílt konfrontáció: lojalitás vagy kizárás

Habár a fent idézett (a pártvezetéshez lojális) képviselők elmondása alapján a két szint együttélése a hatáskörök kölcsönös tiszteletben tartásán alapul, megközelítve ezzel a *stratarchy* ideálját (Carty, 2004), ennek látszólag ellentmondanak azok az esetek, amelyben a felmerülő konfliktusokat meglehetősen zajos, antidemokratikus módon rendezte a pártvezetés, illetve többnyire Beppe Grillo személyesen.¹⁰ Habár a pártból való kizárás módját a párt szabályzata (MoVimento 5 Stelle, 2016) részletesen körülírja, a gyakorlatban a pártvezetés ettől számos esetben önkényesen eltér. A konfrontáció alapját az esetek többségében a jelöltség jóváhagyása adja: mivel a párt szimbóluma felett a módosított alapszabály (MoVimento 5 Stelle, 2016) szerint is egy Grillo által dominált egyesület rendelkezik (Lanzone, 2015), a párt jelöltje csak olyan személy lehet, aki megfelel az általa állított feltételeknek. Grillo azonban különösen rossz szemmel nézi a nyilvánosan megfogalmazott kritikát, ezért a kizárás alapját több esetben a „párt jó hírnevének megsértése” adta. Az alábbiakban két, az olasz sajtót is bejárt eset leírásával és az érintettekkel készített interjúkból származó idézetekkel kívánjuk érzékeltetni a konfliktuskezelés fent leírt módját.

A szabályzatban rögzített eljárások megkerülésének egy egészen sajátos mintázata valósult meg a 2016-os bolognai önkormányzati választásokon induló polgármesterjelölt kiválasztása kapcsán. Habár a pártszabályzat egyértelműen előírja, hogy a helyi jelölteket online előválasztás keretében kell ki-

választani, Emilia-Romagna tartomány fővárosa esetében Grillo kivételt tett, és egyoldalúan bejelentette, hogy a párt polgármesterjelöltje a hozzá lojális politikusként számon tartott Massimo Bugani lesz (Il Fatto Quotidiano, 2015). Mivel a jelöltkiválasztás ezen módja nemcsak a párt szabályzatával, de annak szellemiségével is ellentétes, egy kevésbé ismert helyi aktivista, Lorenzo Andraghetti bejelentette, hogy szeretné jelöltként megmérettetni magát az online előválasztáson, hiszen a jelöltség bejelentésére megszabott határidő ekkor még nem járt le. A pártvezetés nem nézte jó szemmel Andraghetti kísérlétét: a „staff” e-mailben közölte vele, hogy egy hét hónappal korábbi politikai rendezvényen való részvételével „megsértette a párt jó hírnevét”, ezért azonnali hatállyal kizárták a pártból, ami jelöltségét is ellehetetlenítette. Andraghetti elmondása szerint előre kalkulált vele, hogy ki fogják zárni, akciójának célja az volt, hogy választás elé állítsa a pártot: vagy képes a megújulásra, és elfogadja a felülről kinevezett jelölt megkérdőjelezését, vagy nyilvánosan tesz tanúbizonyságot a párt antidemokratikus működéséről. Andraghetti szándékait némileg árnyalja, hogy az online előválasztások demokratikus jellegéről is meglehetősen lesújtóan nyilatkozott:

„Az online szavazás egy nagyon előnyös gyakorlat, ha bizonyos feltételek mentén alkalmazzák, bizonyos tanúsítványokkal, nyílt forráskóddal. És egy nagy szemfényvesztés, ami a hiperdemokráciából hiperdiktatúrát csinálhat akkor, amikor a forráskód nem látható, nincs egy harmadik szervezet, amelyik kezeli a szavazást, és nincsenek külső megfigyelők, amik arra ösztöklélnék a Casaleggio Associati back office-át, hogy igazolják a szavazatszámok hitelességét. Még Obama sem nyert volna Bugani ellen egy Casaleggio blogján tartott online szavazáson.” (Lorenzo Andraghetti, szóbeli közlés, 2017. október 23.)

Habár Massimo Bugani már csak nagyobb ismertségének köszönhetően is minden bizonnyal megnyerte volna az előválasztást, Andraghetti esete elsősorban arra világított rá, hogy a demokratikus folyamatok ideiglenesen mellőzhetőek az Öt Csillag Mozgalomban, amennyiben egy felülről kinevezett jelölt pozícióit veszélyeztetik, ezzel pedig a közvetlen demokrácia lényegét kérdőjelezi meg.

A fenti esetnél még közvetlenebb és emiatt hevesebb ellenreakciókat kiváltó beavatkozásra a 2017-es genovai önkormányzati választás kapcsán került sor. A polgármesterjelölt kiválasztására kiírt online szavazáson csekély többséggel (362–338 arányban) Marika Cassimatis nyert, aki jó kapcsolatot ápolt a pártból korábban kizárt képviselők egy részével, ezért a párton belül kritikusként tartották számon. Az eredmények ismeretében Grillo egy, a blogján közzétett bejelentés (Grillo, 2017) formájában érvénytelennek nyilvánította a szavazást, mivel állítása szerint Cassimatis listájának több jelöltje „ismételten és folyamatosan” megsértette a párt jó hírnevét a korábban kizárt tagok

véleményének megosztásával. A kizárást – a belső szabályzatoktól eltérően – a párt támogatói nem hagyták jóvá online szavazás keretében. A megkérdőjelezhető döntés kapcsán Grillo azt kérte a párt támogatóitól, hogy „biz-zanak benne”. Cassimatis azonban – Andraghettivel ellentétben – jogi útra terelte a vitát, megkérdőjelezve Grillo jogosultságát arra, hogy egy érvényes szavazás eredményét megsemmisítse. A bíróság a pártból kizárt Cassimatis javára ítélt, ugyanakkor az Öt Csillag-logó használatához változatlanul nem kapott jogot, ezért az öt támogató képviselőjelöltekkel saját listával indult el a választáson, ahol a szavazatok marginális hányadát (1,08%) szerezte meg. Az ügy médiavisszhangja visszavetette az Öt Csillag Mozgalom választási szereplését is, amely szintén várakozáson alul (18,07%) teljesített.

Marika Cassimatis elmondása alapján az előválasztás eredményének megsemmisítése előtt semmilyen jelzést nem kapott arra nézve, hogy az indulásával kapcsolatban problémák merülhetnek fel. Cassimatis szerint az előválasztás eredményének eltörlése a párton belüli demokrácia végét jelentette az Öt Csillag Mozgalomban, és annak helyreállítására sem lát esélyt:

„Ma az Öt Csillag Mozgalom egy vezérelvű párt, amelyet egy magáncég kezel. Azt hiszem, semmi esély nincs arra, hogy visszatérjen ahhoz, ami eredetileg volt.” (Marika Cassimatis, szóbeli közlés, 2017. október 11.)

Habár az ügyben személyes érintettségük miatt elfogult disszidensek kritikája fenntartásokkal kezelendő, esetük arra mindenképpen rávilágít, hogy Beppe Grillo pártja az aktuális érdekei fényében kész megszegni saját játékszabályait, ami ugyanakkor aláássa az aktivisták közvetlen demokráciába vetett bizalmát is. Mindezt jelentősen megkönnyíti a helyi csoportok és a pártközpont közötti közvetítő intézmények (helyi, regionális pártszervezetek), illetve a Grillótól független belső ellenőrző szervek hiánya.

KONKLÚZIÓ, KITEKINTÉS

Ahogy azt a fenti elemzés megmutatta, az Öt Csillag Mozgalom egy, a helyi szervezetek és az informális pártvezetés által dominált dichotóm pártmodell hozott létre, amelyben a parlamenti párt mindkét oldalról erős megszorítások között működik. Ez a modell a kötött mandátumon alapuló „közvetlen parlamentarizmus” (Deseeris, 2017) megvalósulása is lehetne, amelyben valóban az „állampolgárok írják a törvényeket”, azonban a stratégiaileg fontos döntések azt mutatják, hogy a gyakorlatban a pártvezetés agendája bármikor felülírhatja a párttagok preferenciáit. A modell fenntarthatóságát különösen hátráltatja a helyi szervezetek intézményesülésének teljes hiánya, illetve az ebből fakadó konfliktusok egyoldalú kezelése. Grillo „kétarcú moz-

galmi pártja”, habár már semmiképpen nem tekinthető „meteorszerűnek” (Panebianco, 1988: 53.), hosszú távú fenntarthatóságának záloga a helyi szervezetek és a központ viszonyának átláthatóvá tétele, valamint a parlamenti képviselők autonómiájának legalább részleges helyreállítása. Ezek hiányában az Öt Csillag Mozgalom aligha lesz képes elkerülni a további zajos konfliktusokat, pártelhagyásokat, kizárásokat és az egymással rivalizáló helyi csoportok némelyikének feloszlását.

Az olaszországi közvélemény-kutatási adatok tükrében az Öt Csillag Mozgalom az ellenzék vezető erejeként várhatja a 2018 tavaszán esedékes parlamenti választásokat. Noha a párt helyi szinten már több fontos olasz nagyvárosban, köztük Rómában is kormányzati pozícióba került, az ambivalens helyi tapasztalatokat és a párt fent említett belső feszültségeit is figyelembe véve nyitott kérdés, hogy változtatnak-e azon korábbi megkötelésükön, hogy semmilyen más politikai erővel nem kötnek koalíciót, illetve hogy a mozgalom által életre hívott pártmodell elbírja-e a kormányzás terhet nemzeti szinten.

Interjúalanyok listája

Dátum	Név	Párton belüli tisztség
2015. 12. 04.	Roberto Fico	Parlamenti képviselő
2017. 09. 22.	Thomas de Luca	Önkormányzati képviselő/Terni/ Umbria tartomány
	Gianina Ciancio	Regionális képviselő/Szicília tarto- mány
2017. 09. 23.	Maria Grazia Carbonari	Regionális képviselő/Umbria tar- tomány
	Három, névtelenséget kérő önkormányzati képviselő	Umbria tartomány
	Paolo Ferrara	Önkormányzati képviselő/Róma/ Lazio tartomány
	Angelo Sturni	Önkormányzati képviselő/Róma/ Lazio tartomány
	Gianluca Perilli	Regionális képviselő/Lazio tarto- mány
	Alice Salvatore	A regionális képviselőcsoport ve- zetője/Liguria tartomány
2017. 09. 24.	Giovanni Piero Barulli	Polgármester/Mottola/Puglia tar- tomány
	Corrado La Fauci	Önkormányzati képviselő/Livorno/ Toszkána tartomány
2017. 10. 11.	Marika Cassimatis	A pártból kizárt polgármesterjelölt/ Genova/Liguria tartomány
2017. 10. 12.	Sara Visman	Önkormányzati képviselő/Velence/ Veneto tartomány
	Davide Scano	Önkormányzati képviselő/Velence/ Veneto tartomány
2017. 10. 19.	Danilo Toninelli	Parlamenti képviselő, a „Lex Iscritti” platform felelőse
	Massimo Bugani	Önkormányzati képviselő/Bolo- gna/Emilia Romagna tartomány, a „Sharing” platform felelőse
2017. 10. 23.	Lorenzo Andraghetti	A pártból kizárt polgármester-je- lölt/Bologna/Emilia-Romagna tar- tomány
2017. 10. 28.	Vittorio Bertola	A pártból informálisan kizárt ko- rábbi önkormányzati képviselő/To- rino/Piemonte tartomány

TÁMOGATÁS ELISMERÉSE

Az ehhez a tanulmányhoz kapcsolódó kutatást részben a Budapesti Közép-Európai Egyetem Alapítvány (CEUBPF) támogatta. Az itt kifejtett nézetek a szerzők saját véleményét képviselik, de nem feltétlenül tükrözik a CEUBPF véleményét.

JEGYZETEK

- ¹ A vizsgálatok olyan változásokat eredményeztek a belpolitikában, hogy sokan az 1946–1992 közti időszakot az Első Köztársaságnak, 1992–1994-et az átmenetnek és 1994-től a Második Köztársaság időszakának nevezik.
- ² A Tangentopoli-ügy miatt elbuktak a történelmi pártok, mint az Olasz Kereszténydemokrata Párt, az Olasz Kommunista Párt és az Olasz Szocialista Párt.
- ³ Az új választási rendszer szerint a képviselőházban a 630 parlamenti képviselő háromnegyedét, 475 főt – brit mintára – egymandátumos, egyéni képviseleti, relatív többségi rendszerben választották meg, és csak a fennmaradó egynegyed részt, 155 főt választottak az arányos rendszer szerint.
- ⁴ A 2008-ban kirobbant gazdasági világválság a nagy gazdasági világválság óta a legjelentősebbnek tartott gazdasági válság. A válság érzékenyen érintette az olasz bankokat is. 2008. október 13-án az olasz parlament vészhelyzeti csomagot fogadott el, hogy biztosítsa a betéteket, és stabilizálja a pénzügyi rendszert.
- ⁵ Ezen előírás fényében Beppe Grillo sem lehet a párt jelöltje, mivel egy halálos kimenetelű közlekedési balesetben való érintettsége miatt jogerősen elítélték.
- ⁶ A kutatás egy, a Podemos és az Öt Csillag Mozgalom pártszervezetét összehasonlító doktori disszertáció részeként készült, amelynek keretében az egyik szerző két hónapot töltött a firenzei Scuola Normale Superiorén (SNS) vendégkutatóként. A felhasznált interjúk (egy kivételével) ebben az időszakban készültek.
- ⁷ Az Öt Csillag Mozgalom képviselőire használt olasz köznyelvi kifejezés, amely Beppe Grillo nevének jelzősített formája.
- ⁸ Az Öt Csillag Mozgalom a közvetlen demokrácia megvalósításának égisze alatt több ízben kampányolt a képviselők kötött mandátumának bevezetése mellett, ez azonban ellentétes a hatályos olasz alkotmány előírásaival.
- ⁹ E gyakorlat nyomán egyes szerzők (Deseeris, 2017) úgy érvelnek, hogy ha az Öt Csillag Mozgalomban a közvetlen demokrácia nem is, a „közvetlen parlamentarizmus” egy sajátos formája mindenképpen megvalósul.
- ¹⁰ A pártból való kizárás a párton belüli nézeteltérések kezelésének domináns módja az Öt Csillag Mozgalomban, amelynek a párt számos választott képviselője áldozatul esett. Az alábbi példák relevanciáját az adja, hogy ezekben az esetekben a legkézzelfoghatóbb a helyi szint és a pártvezetés közötti konfliktus, ugyanakkor hasonló konfliktusokra más helyszíneken is sor került, e tanulmány írásakor legutóbb a 2017. novemberi szicíliai tartományi választások kapcsán.

- Appostoli, Adriana (2017): Il c.d. Rosatellum-bis. Alcune prime considerazioni. *Osservatorio Costituzionale*, Vol. 5., No. 3., 1–12. pp.
- Arter, David – Elina Kestilä-Kekkonen (2014): Measuring the Extent of Party Institutionalisation: The Case of a Populist Entrepreneur Party. *West European Politics*, Vol. 37., No. 5. 932–956. pp.
- Bolleyer, Nicole (2007): New Parties: Reflection or Rejection of the Cartel Party Model? In *ECPR General Conference, Pisa*, settembre 6–8.
- Bolleyer, Nicole – Conor, Little – Felix-Christopher von Nostitz (2015): Implementing Democratic Equality in Political Parties: Organisational Consequences in the Swedish and the German Pirate Parties. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 38., No. 2., 158–178. pp.
- Bordignon, Fabio – Luigi Ceccarini (2013): Five Stars and a Cricket: Beppe Grillo Shakes Italian Politics. *South European Society and Politics*, Vol. 18., No. 4., 427–449. pp.
- Calise, M (2010): *Il partito personale*. Rome–Bari, Laterza.
- Canestrari, Marco – Nicola Biondo (2017): *Supernova: Com'è stato ucciso il MoVimento 5 Stelle*. (Szerzői magánkiadás.)
- Carty, R. Kenneth (2004): Parties as Franchise Systems the Stratarchical Organizational Imperative. *Party Politics*, Vol. 10., No. 1., 5–24. pp.
- Carty, R. Kenneth (2013): Are Political Parties Meant to Be Internally Democratic? In: Cross, William P. – Richard S. Katz (eds.): *The Challenges of Intra-Party Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 11–27. pp.
- Chironi, Daniela – Raffaella Fittipaldi (2017): Social Movements and New Forms of Political Organization: Podemos as a Hybrid Party. *Partecipazione e Conflitto*, Vol. 10., No. 1., 275–305. pp.
- Conti, Nicolò – Vincenzo Memoli (2015): The Emergence of a New Party in the Italian Party System: Rise and Fortunes of the Five Star Movement. *West European Politics*, Vol. 38., No. 3., 516–34. pp.
- Corriere della Sera (2018): Grillo stacca il suo blog e si allontana da Casaleggio (che non lo gestirà più). Corriere.it. 2018. január 1. http://www.corriere.it/politica/18_gennaio_01/grillo-casaleggio-blog-movimento-5-stelle-fbe40b18-ef37-11e7-97e1-31c2bf5f7cef.shtml
- Della Porta, Donatella – Fernández, Joseba – Kouki, Hara – Mosca, Lorenzo (2017): *Movement parties against austerity*. Cambridge: Polity Press.
- De Prat, Cesáreo Rodríguez-Aguilera (2015): Semejanzas Y Diferencias Entre El Movimiento 5 Stelle Y Podemos. *Società Mutamento Politica*, Vol. 6., No. 11., 51–74. pp.
- Deseriis, Marco (2017): Direct Parliamentarianism: An Analysis of the Political Values Embedded in Rousseau, the ‘Operating System’ of the Five STAR Movement. In *International Conference for E-Democracy and Open Government (CeDEM)*, 15–25. pp. IEEE.
- Detterbeck, Klaus (2005): Cartel Parties in Western Europe? *Party Politics*, Vol. 11., No. 2., 173–91. pp.
- Fereday, Jennifer – Eimear Muir-Cochrane (2006): Demonstrating Rigor Using Thematic Analysis: A Hybrid Approach of Inductive and Deductive Coding and Theme Development. *International Journal of Qualitative Methods*, Vol. 5., No. 1., 80–92. pp.
- Gauja, Anika (2015): The Construction of Party Membership. *European Journal of Political Research*, Vol. 54., No. 2., 232–248. pp.

- Gobbi, Oliver (2012): Le centinaia di comitati delle Marche: in difesa del paesaggio. In: A. Pizzo – P. Sullo (eds.): *No Tav d'Italia. Facce e ragioni dei cittadini che difendono il territorio*. Napoli, Intra Moenia, 199–212. pp.
- Grillo, Giuseppe Piero (2017): Risultati: La lista per le comunali di Genova. *Il blog delle Stelle*. 17 March. http://www.beppegrillo.it/2017/03/votazione_la_lista_per_le_comunali_di_genova.html
- Harmel, Robert – Lars Svasand (1993): Party Leadership and Party Institutionalisation: Three Phases of Development. *West European Politics*, Vol. 16., No. 2., 67–88. pp.
- Hartleb, Florian (2013): Anti-Elitist Cyber Parties? *Journal of Public Affairs*, Vol. 13., No. 4. 355–69 pp.
- Hopkin, Johnathan – Caterina Paolucci (1999): The business firm model of party organization: Cases from Spain and Italy. *European Journal of Political Research*, Vol. 35., 307–339. pp.
- Il Fatto Quotidiano (2015): M5S Bologna, Imbarazzo Tra Parlamentari per La Candidatura Di Bugani Senza Primarie. E Di Battista Annulla Banchetto. December 7, 2015. <https://www.ilfattoquotidiano.it/2015/12/07/m5s-bologna-imbarazzo-tra-i-parlamentari-per-la-candidatura-di-bugani-senza-primarie-e-di-battista-annulla-banchetto/2285203/>.
- Katz, Richard S. (2001): The Problem of Candidate Selection and Models of Party Democracy. *Party Politics*, Vol. 7., No. 3., 277–296. pp.
- Katz, Richard S. – Peter Mair (1993): The Evolution of Party Organizations in Europe: The Three Faces of Party Organization. *American Review of Politics*, Vol. 14., 593–617. pp.
- Katz, Richard. S. – Peter Mair (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, Vol. 1., No. 1., 5–28. pp.
- Kitschelt, Herbert (1989): *The Logics of Party Formation: Ecological Politics in Belgium and West Germany*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kitschelt, Herbert (2006): Movement Parties. In: Katz, Richard S. – William Crotty (eds.): *Handbook of Party Politics*. SAGE Publications, 278–290. pp.
- Kriesi, Hanspeter (2012): The Political Consequences of the Financial and Economic Crisis in Europe: Electoral Punishment and Popular Protest. *Swiss Political Science Review*, Vol. 18., No. 4., 518–22. pp.
- Kriesi, Hanspeter (2015) Political Mobilization in Times of Crises: The Relationship between Economic and Political Crises. In: *Austerity and Protest: Popular Contention in Times of Economic Crisis*. Edited by Marco Giugni and Maria Grasso. London, UK, Routledge, 19–33. pp.
- Kosiara-Pedersen, Karina – Susan Scarrow – Emilie Van Haute (2014): Variations in Party Affiliation: Does Form Shape Content? In *ECPR Joint Sessions of Workshops, Salamanca, April*, 10–15. pp.
- Körösi András – Patkós Veronika (2017): Variations for Inspirational Leadership: The Incumbency of Berlusconi and Orbán. *Parliamentary Affairs*, Vol. 70., No. 3., 611–632. pp.
- Lanzone, Elisabetta (2015): *Il MoVimento 5 Stelle: Il popolo di Grillo dal web al Parlamento*. Edizione Epoké.
- Lanzone, Maria Elisabetta – Stefano Rombi (2014): Who Did Participate in the Online Primary Elections of the Five Star Movement (M5S) in Italy? Causes, Features and Effects of the Selection Process. *Partecipazione E Conflitto*, Vol. 7., No. 1., 170–91. pp.
- Laver, Michael – Norman Schofield (1990): *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Comparative European Politics. Oxford [England]: Oxford University Press.

- Mair, Peter – Ingrid Van Biezen (2001): Party Membership in Twenty European Democracies, 1980–2000. *Party Politics*, Vol. 7., No. 1., 5–21. pp.
- Mandák Fanni (2016): A politika prezidencializációja – Magyarország, Olaszország. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, Vol. 4., 110–119. pp.
- Margetts, Helen (2001): The Cyber Party. *ECPR Joint Sessions*. London.
- Margetts, Helen (2006): Cyber Parties. In Katz, R. S. – William Crotty (eds.): *Handbook of party politics*. Thousand Oaks, CA – London, Sage Publications. 528–535. pp.
- Mikola Bálint (2017): Online Primaries and Intra-Party Democracy: Candidate Selection Processes in Podemos and the Five Star Movement. *IDP. Revista de Internet, Derecho Y Política*, No. 24., 37–49. pp.
- Molnár Anna (2015): Az olasz politika viharai. Úton a harmadik köztársaság felé? In: Ferwagner Péter Ákos – Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Mediterrán perspektívák*. Budapest, Stratégiakutató Intézet, 249–283. pp.
- Mosca, Lorenzo (2014): The Five Star Movement: Exception or Vanguard in Europe? *The International Spectator*, Vol. 49., No. 1., 36–52. pp.
- MoVimento 5 Stelle (2012): Regole per candidarsi e votare per le liste del MoVimento 5 Stelle alle politiche 2013. http://www.beppegrillo.it/movimento/regole_politiche_2013.php#liste
- MoVimento 5 Stelle (2016): Non-Statuto. <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/materiali-bg/Regolamento-Movimento-5-Stelle.pdf>
- MoVimento 5 Stelle (2017): Codice di comportamento eletti MoVimento 5 Stelle in Parlamento. http://www.beppegrillo.it/movimento/codice_comportamento_parlamentare.php
- Panebianco, Angelo (1988): *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge Studies in Modern Political Economies. Cambridge, [England], Cambridge University Press.
- Pasquino, Gianfranco (2015): Italy Has yet Another Electoral Law. *Contemporary Italian Politics*, Vol. 7., No. 3., 293–300. pp.
- Passarelli, Gianluca – Dario Tuorto (2016): The Five Star Movement: Purely a Matter of Protest? The Rise of a New Party between Political Discontent and Reasoned Voting. *Party Politics*, Online first.
- Pedersen, Helene Helboe (2010): How Intra-Party Power Relations Affect the Coalition Behaviour of Political Parties. *Party Politics*, Vol. 16., No. 6., 737–754. pp.
- Poguntke, Thomas – Susan E. Scarrow – Paul D. Webb – Elin H. Allern – Nicholas Aylott – Ingrid van Biezen – Enrico Calossi (2016): Party Rules, Party Resources and the Politics of Parliamentary Democracies: How Parties Organize in the 21st Century. *Party Politics*, Vol. 22., No. 6., 661–78. pp.
- Poguntke, Thomas – Susan Scarrow – Paul Webb (2016): Political Party Database Round 1a, doi:10.7910/DVN/0NM7KZ, Harvard Dataverse, V1.
- Repubblica (2016): M5s, Grillo: ‘Il Direttorio Non Esiste Più’. E Sfida Renzi: ‘Pronto a Sostenerlo Se Si Scontra Veramente Con l’Ue. Repubblica.it. November 11, 2016. http://www.repubblica.it/politica/2016/11/11/news/grillo_direttorio_m5s-151827981/.
- Repubblica (2017): Rosatellum bis: la nuova legge elettorale. Repubblica.it. Október 26, 2017. http://www.repubblica.it/politica/2017/09/22/news/rosatellum_bis_scheda-176193741/

- Scarrow, Susan E. (2014): *Beyond Party Members: Changing Approaches to Partisan Mobilization*. Oxford, Oxford University Press.
- Thomas, David R. (2006): A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation*, Vol. 27., No. 2., 237–46. pp.
- Tronconi, Filippo (ed.) (2015): *Beppe Grillo's Five Star Movement*. Farnham: Ashgate.
- Van Biezen, Ingrid (2000): On the Internal Balance of Party Power Party Organizations in New Democracies. *Party Politics*, Vol. 6., No. 4., 395–417. pp.
- Van Biezen, Ingrid – Peter Mair – Thomas Poguntke (2012): Going, Going,... Gone? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe. *European Journal of Political Research*, Vol. 51., No. 1., 24–56. pp.
- Vittori, Davide (2017): Podemos and the Five Stars Movement: Divergent Trajectories in a Similar Crisis. *Constellations*, Vol. 24., No. 3., 324–38. pp.

SZÖVEGBÁNYÁSZAT

Sebők Miklós – Mészáros Evelin – Kis György Márk
A politikai elit médiareprezentációja a rendszerváltás után
Egy napilap-címlapokra épülő szövegbányászati elemzés

A POLITIKAI ELIT MÉDIAREPREZENTÁCIÓJA A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN

Egy napilap-címlapokra épülő szövegbányászati elemzés

Sebők Miklós

Mészáros Evelin

Kis György Márk

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A cikkben a rendszerváltás utáni magyar pozicionális politikai elit médiareprezentációját vizsgáljuk szövegbányászati eszközökkel. A vizsgálat során a *Népszabadság*, illetve a *Világ-gazdaság* 1990 és 2014 közötti címlapjainak korpuszát használtuk fel arra, hogy megállapítsuk a legfontosabb formális politikai pozíciókat betöltő szereplők említésének gyakoriságát. A két újság címlapjain egyetlen hely kivétellel ugyanaz a kilenc fő szerepelt a legtöbbet, köztük az időszak hét miniszterelnökéből öt. A ciklusonkénti elemzés kimutatta, hogy egyetlen kivétellel mindkét újság címlapján a regnáló miniszterelnökök szerepeltek a legtöbbet. A női politikusok említési aránya mindkét újságban 10% alatt maradt, míg a politikusok közül a vizsgált 24 év során egyedül Orbán Viktor volt képes tartósan a politikai elit médiareprezentációs élvonalában maradni.

Kulcsszavak: politikusok médiareprezentáció ■ pozicionális politikai elit ■ szövegbányászat ■ média-kutatás

BEVEZETÉS¹

A magyar politikai elitet elemző rendszerváltás utáni társadalomtudományi kutatások jelentős eredményekkel bővítették a politikai döntéshozókkal kapcsolatos tudásunkat. Több párhuzamos kutatási programban – lásd többek között Ilonszki–Kurtán, 2011; Kovách, 2011; Szelényi–Szelényi, 1995 – részletesen feltárták a posztkommunista elitcsere folyamatát, valamint az elitek szociodemográfiai jellemzőit. A politikai elit ilyen vizsgálatával párhuzamosan Kristóf (2014b) a kulturális elitek kapcsán vizsgálta az elitek reputációját. Kristóf könyve egy kézi adatgyűjtésre épülő kvalitatív adatelemzési folyamat keretében feldolgozott adatbázis eredményeit ismerteti, mely az értelmiségi elit társadalmi reputációját többek között az elit tagjai médiában való megjelenésének gyakoriságával írta le.

Ezen szakirodalmi előzmények ellenére a politikai elit ismertségére és elismertségére (együttesen: reputációjára) vonatkozó empirikus információkra jobbra csak az újságokban időközönként publikált közvélemény-kutatásokból lehet szert tenni. Szintén jórészt felderítetlen területet jelent a legfontosabb hivatalos politikai posztokat (kormánytag, képviselő stb. – lásd még pozicionális elit) betöltő személyek szociodemográfiai jellemzőin túlmutató kvantitatív vizsgálata, illetve ennek kapcsán a szövegbányászati módszerek alkalmazása. Bár Kristóf elemzése alkalmazható lenne a kulturális eliten túlmutató csoportokra, empirikus anyaga nem terjedt ki a politikai elitek vizsgálatára.

Mindezek fényében jelen cikkben elsősorban a rendszerváltás utáni magyar pozicionális politikai elit médiareprezentációját, vagyis a médiában való megjelenésének gyakoriságát vizsgáljuk kvantitatív társadalomtudományi eszközökkel. Felhasználva a Kristóf által a kulturális elitek kapcsán kialakított elemzési keretet, egy új adatbázist, a *Népszabadság*, illetve a *Világgazdaság* 1990 és 2014 közötti címlapjainak korpuszát használtuk fel arra, hogy megállapítsuk a legfontosabb formális politikai pozíciókat betöltő szereplők említésének gyakoriságát. Tekintettel a kutatási irány relatív újszerűségére elemzésünkben nem tudunk a politikusok médiareprezentációjával kapcsolatban kidolgozott oksági modellekre építeni. Ennek megfelelően vizsgálatunk elsősorban a vizsgált adatbázis leíró statisztikai bemutatására szorítkozik, néhány alapvető elméleti következtetés levonása mellett.

Az elemzés során a névlem-felismerés szövegbányászati technikáját alkalmaztuk annak érdekében, hogy meghatározzuk a politikai elit legnagyobb médiareprezentációjú szereplőit, megrajzoljuk e reprezentációs csúcscélit változásának dinamikáját. A kutatás során meghatároztuk a rendszerváltást követő 24 év, illetve az egyes ciklusok legtöbbet szereplő politikusait. Eredményeink e tekintetben egyértelműek, egyben plauzibilisek: a *Népszabadság* és a *Világgazdaság* címlapjain egyetlen hely kivételével ugyanaz a kilenc fő szerepelt a legtöbbet: az időszak hét miniszterelnökéből öt, valamint Göncz Árpád, Torgyán József, Kovács László és Bokros Lajos (a TOP10-be rajtuk kívül még Kuncze Gábor fért be a *Népszabadság*, illetve Matolcsy György a *Világgazdaság* esetében).

Ezen eredmény mindemellett az említésszámok ciklusok közötti eltéréseire is visszavezethető. Így összehasonlítottuk az egyes ciklusok eredményeit is, mely kirajtolta a politikai elit stabil szereplőit és összetételének változásait. Ennek kapcsán megállapítottuk, hogy egyetlen kivétellel mindkét újság címlapján a miniszterelnökök szerepeltek a legtöbbet minden rendszerváltás utáni választási ciklusban.

Ezen általános eredmények mellett néhány további szempontból is értékeltük adatainkat. A női politikusok említési aránya mindkét újságban 10% alatt maradt, ami egybecseng a nők miniszteri és képviselői alulreprezentáltságával. A miniszterelnökök közül egyedül Orbán Viktor volt képes tartósan a po-

litikai elit élvonalában maradni, amit megmagyaráz, hogy a vizsgált 24 év során akkor is az egyik vezető politikus volt, amikor nem volt kormányon. Végezetül a pénzügy- és gazdasági miniszterek relatíve gyakrabban szerepeltek a *Világgazdaság*, mint a *Népszabadság* címlapján. Tekintettel arra, hogy ezen előzetes eredmények érvényessége jól védhető, a továbbiakban az adatbázis segítségével már komplexebb hipotézisek tesztelése is elvégezhető (ennek lehetséges tartalmára az Összegzésben visszatérünk).

A szakirodalomhoz való hozzájárulásunkat mindezek fényében a következőképpen foglalhatjuk össze. Egyfelől leíró értelemben egy olyan adatbázist adunk közre, mely kuriózumnak számít a magyar politikai elittel kapcsolatos szakirodalomban. Másodsorban ezen leíró adatbázis alapján levonhattunk bizonyos elemi tanulságokat a politikusok médiareprezentációjával kapcsolatban, melyek későbbi vizsgálatok során tovább értékelhetőek. Harmadrészt, módszertani szempontból a tanulmány egy olyan innovatív eljárásra, a szövegnyelvtanra épül, melynek itt kidolgozott scriptjei és módszertani megoldásai más hasonló projektekben is alkalmazhatóak (az említett dokumentumok elérhetőek a projekt honlapján).

Az alábbiakban először röviden bemutatjuk a releváns szakirodalmat. Ezt követően vázoljuk a kutatási tervet és az alkalmazott módszertant. Az empirikus elemzés során a két forrás tekintetében közöljük a politikusi reprezentáció gyakorisági adatait, ezek nemi és pozíció szerinti funkcionális bontását, valamint időbeli dinamikáját. Írásunk zárásaként összehasonlítjuk a két vizsgált napilap adatait, valamint értékeljük a kapott eredményeket.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A politikai elit meghatározását a vonatkozó szakirodalomban gyakran három fontosabb megközelítésre vezetik vissza: a pozicionális, a reputációs, illetve a döntéshozói elitre (Hoffmann-Lange, 2018; ezt néha kiegészítik a „disztribúciós” elit fogalmával: Lane, 2011). Ezek közül az országos szintű elitek kapcsán leggyakrabban a pozicionális megközelítést alkalmazzák (Hoffmann-Lange, 2007), így mi is erre támaszkodunk. Ennek lényege, hogy az elittagság meghatározásához az érintettek formális-intézményi pozícióját veszi alapul, melyet a magyar kontextusban többek között a kormánytagsággal vagy az országgyűlési képviselőséggel foghatunk meg.

Az így meghatározott politikai elit még mindig több szempontból vizsgálható, mely sokszínűséget jól leképezi a rendszerváltás utáni magyar szakirodalom. Ebben ugyanúgy megtalálhatóak kvalitatív (Bozóki, 2003; Szalai, 1997), mint kvantitatív-leíró statisztikai megközelítések. A számunkra fontosabb utóbbiak kapcsán Kristóf (2015: 64.) két fontosabb hosszú távú kutatási programról számol be. Az egyik az MTA Politikatudományi Intézetének „MTA-elitfelvé-

tel” néven ismert több hullámos kutatásának politikai modulja. A program – melyet először Szelényi Iván, majd Kovách Imre vezetett – számos politikai szociológiai aspektusból írta le a rendszerváltás utáni politikai elitet (Kovách, 2011; Kristóf, 2014a). A politikai elit vizsgálatára irányuló másik empirikus kutatási program többek között Ilonszki és Kurtán nevéhez fűződik. A Magyar Képviselői Adatbázist eredményező kutatás többek között a parlamenti elit összetételét, szocializációját és attitűdjét vette górcső alá (Ilonszki, 2008; Ilonszki–Kurtán, 2011). Az adatbázisban olyan változókat találunk, mint a születés helye, a végzettség, a pártvezetői pozíció, a helyi politikai háttér vagy az életkor.

E rövid irodalom-összefoglalóból kitűnik, hogy – habár a politikusi média-reprezentáció vizsgálata a nemzetközi elitkutatás fejlett területe – a magyar politikai elit reprezentációjáról, ennek rendszerváltás utáni dinamikájáról nem készült átfogó elemzés. Kutatási tervünk kiindulópontját így egy kapcsolódó területről, a kulturális elit vizsgálatából vettük. A médiareprezentációt a reputáció egyik összetevőjének tekintő Kristóf (2014b: 54.) arról ír, hogy reputáción „egy személyről [...] mások által kialakított véleményt” értünk. Ennek olyan szinonimái vannak, mint „az ismertség, elismertség, elfogadottság, megbecsültség, jó hírnév” (uo. 144.). komplex kutatási tervében az ismertségként fel-fogott reputáció egyik lehetséges mérési módja a médiareprezentáció, melynek mértékegysége a sajtóban való említés száma. A médiareprezentáció mérésére Kristóf az Országgyűlés PRESSDOK adatbázisát használta fel. Könyvének fókusza ugyanakkor a kulturális-értelmiségi és nem a politikai elit volt.

Kevésbé jelentenek egy gyakoriságra épülő kvantitatív vizsgálat számára fogódzót a nemzetközi és magyar médiareprezentációs kutatások. Ezek gyakran diskurzuselemzésre vagy kvalitatív tartalomelemzésre épülnek: sokszor társadalmi (így pl. vallási vagy politikai) csoportok médiamegjelenésével foglalkoznak, gyakran egy-egy kurrens eseményhez kapcsolódóan. Ilyen volt Ahmed és Matthes (2016) 15 évet átfogó vizsgálata, melyben a muszlimok médiareprezentációját vizsgálták metaszinten, vagy McKee (2018) elemzése a boszniai háború brit sajtóban való megjelenítéséről.

Magyarországon hasonló kvalitatív módon vizsgálta a kisebbségek megjelenését a médiában Vidra és Kriza (2010), illetve a nők reprezentációját Margit (2002). Ezek a kutatások ugyanakkor a fentiekhez hasonlóan csoportalápúak, s a személyi reprezentáció csak nagy adatbázisokkal leírható folyamatai kapcsán kevés információval szolgálnak. A kutatási kérdésünkhöz legközelebbi elemzést a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság jelentései adnak,² ezek időtávja és módszertana ugyanakkor nem alkalmas arra, hogy kutatási kérdésünk megválaszolhassuk.

A politikusok médiareprezentációjának vizsgálatához így kapcsolódó területeken publikált nemzetközi előzményekre támaszkodtunk. Hicks és társai (2015) egy indonéz esettanulmány kapcsán alakítják ki saját reputációs rang-

sorukat, melyhez egy tág politikai elit- definíciót használnak (mely kitér a civil társadalom szereplőire is). Kiinduló feltevésük szerint az újságokban való említés mennyisége jelzésértékű a politikai hatalomra nézve.

Részből hasonló módon született Richard Posner széles körben hivatkozott műve, melyben a szerző megállapította, hogy az intellektuális elit médiamegjelenéseinek mennyisége jó indikátora a társadalmon belüli, irányukban mutatkozó figyelemnek (Posner, 2001: 3.). Posner intellektuellistája számos elhunyt személyt is lefed, és sokkal inkább politikai-közéleti szereplőkre irányul, semmint hagyományos értelemben vett értelmiségiekre (uo. 194–206.). Posner politikai és gazdasági újságokból számolt médiareprezentációs listájában 1995 és 2000 között az élen szereplő személyek túlnyomó része így politikus vagy politikai szakértő volt.

Egy Posneréhez hasonló feltevésre – mely szerint az újságokban szereplő említések mennyisége jól meghatározza a politikai hatalom gyakorlóit – épül Ban és társai (2015) munkája. A szerzők 50 millió, Egyesült Államokban megjelent újságcikkből nyertek ki információkat egyes politikai szereplők és intézmények „relatív hatalma” kapcsán, melyhez ezen névelemek előfordulási arányait használták kiindulópontként.

E névelem-felismerésre épülő megközelítést Moniz és de Jong (2014) gazdasági újságcikkek véleményelemzésével (*sentiment analysis*) egészítette ki annak érdekében, hogy a cikkekben említett cégek reputációját meghatározzák. Végezetül Zhang (2018) új médiareputációs indexében fontos szerepet kap a gyakorisági alapú súlyozás.

KUTATÁSI TERV ÉS MÓDSZERTAN³

Tanulmányunk kutatási kérdése azt vizsgálja, hogy mely politikusok rendelkeztek a rendszerváltás után a legtöbb említéssel két fontos napilap címlapján. Miközben az e kérdés vizsgálatára kialakított módszertan épít a reputációs és médiareprezentációs rangsorok irodalmára, az elemzés alkalmazási területe, a felhasznált források, valamint a módszertan tekintetében is új megoldásokra épült. Kutatásunk a politikai elitre alkalmazta a más területeken kifejlesztett reprezentációs vizsgálatokat, forrásai tekintetében egy új adatbázisra épített, míg módszertani szempontból a hagyományos kézi kódolást szövegbányászati eljárásokkal helyettesítettük.

Tekintettel arra, hogy a kvantitatív politikai reprezentációs vizsgálatoknak nincs jelentős hagyománya a magyar szakirodalomban, kutatásunkhoz a Kristóf (2014b) által a kulturális elit kapcsán kidolgozott módszertani megoldást vetjük alapul. A politikai elit ismertségi rangsorát így tagjainak médiareprezentációja kapcsán vizsgáltuk, mely egyben áttételes módon információkkal szolgált a vizsgált lapok politikai és közpolitikai hangsúlyainak eloszlásáról is.

Vizsgálatunk során a formális politikai intézményekben betöltött pozícióból származtattuk az elitbe tartozást. A pozicionális és az informális hatalmi befolyás között természetesen lehet eltérés, így a politikai elit tagjainak meghatározása optimális esetben mindkét befolyástípust képes lenne felmérni. Ezzel együtt nehéz lenne tagadni a miniszterelnökök, miniszterek, köztársasági elnökök és képviselők hatását a magyar politikára, mely kategóriák együttesen minden bizonnyal nagyrészt lefedik a tágabban értelmezett belföldi politikai elitet (pl. a vizsgált időszakban a nagyobb pártok elnökei beleestek egy vagy több ilyen kategóriába). Ennek megfelelően a politikai elit fogalmát a fent említett négy csoport elemzésével operacionalizáltuk.⁴

Tekintettel az elméleti modellekre építő előzmények relatív szűkösségére, e tanulmány feltáró-leíró jellegű, s célja elsősorban egy módszertani értelemben korrekt módon meghatározott médiareprezentációs rangsor felállítása, nem pedig a hipotézistesztelés. Ennek megfelelően a cikk rangsortáblázatokban mutatja be a rendszerváltást követő hat kormányzati ciklus két fontos napilapjának címdalán megjelenő politikusokat. E két lap, a *Népszabadság* és a *Világgazdaság* egyaránt piacvezető volt saját részpiacán a vizsgált időszak nagy részében, így – akár csak pl. a *New York Times* és a *USA Today* (Xu, 2013) vagy más hasonló lappár párhuzamos vizsgálatára épülő cikkek esetében – e vezető napilapok releváns, ha nem is kizárólagosan releváns, forrásnak tekinthetők a politikusok általános médiareprezentációja kapcsán.

Ezen elméleti megfontolások és nemzetközi előzmények mellett a forrásválasztást praktikus szempontok is befolyásolták. Az MTA TK Politikatudományi Intézetében folyó Comparative Agendas Project (Boda–Sebők, 2015) magyar nyelvű média-adatbázisaiban e két újság kapcsán készült el a céljainknak megfelelő „txt” kiterjesztésű fájlokból álló csomag (a szintén előkészített *Magyar Nemzet*-korpusz vizsgálatunk idején még nem állt rendelkezésre).⁵ Mindkét újság esetében hasonló eljárást alkalmaztunk, azzal a különbséggel, hogy a *Népszabadság* esetén a cikkekből aggregáltuk az adott nap teljes szövegét, míg a *Világgazdaság* esetében már eleve címlapos bontásban álltak rendelkezésre az adatok.

Az így meghatározott korpuszok segítségével két módon is kiegészíthettük a kiinduló kutatási tervet összehasonlító vizsgálatokkal. Egyfelől a hosszú időtávot átfedő adatok lehetővé tették az adatok évek s egyben parlamenti ciklusok szerinti összehasonlítását, ami információval szolgált a magyar politikai elit médiareprezentációjának rendszerváltás utáni dinamikájával kapcsolatban. Másfelől a két lap eltérő fókusza olyan kiegészítő kutatási kérdések vizsgálatát is lehetővé tette, mint hogy az általános reprezentációs trendeken belül a gazdasági sajtóban felülreprezentáltak-e a gazdasági tárcák vezetői.

Végezetül kutatási tervünk harmadik újdonsága a kvantitatív szövegelemzési és szövegbányászati technikák alkalmazása az elitreprezentáció mérésére. A kiterjedt kvantitatív szövegelemzési irodalmon belül a névelem-felismerés (*named entity recognition*, Tikk, 2007: 91.; Sebők, 2016: 51.) technikáját alkalmaz-

tuk, melyet kifejezetten a tulajdonnevek nagyméretű szöveges adatbázisokban való azonosítására fejlesztettek ki.⁶ A névelem-felismerésre épülő elemzés ugyanakkor az egyszerű deskriptív leírásnál sokkal átfogóbb eredményeket is hozhat, különösen a strukturálatlan adatok feldolgozása kapcsán. A megoldás alkalmazása során az országgyűlési képviselők kapcsán a *parlament.hu*, a kormánytagok kapcsán az *orszaginfo.magyarorszag.hu* honlapokról gyűjtöttük ki a névlistákat. A két gyűjtés egy 1012 egyedi névvel rendelkező listát (szövegbányászati értelemben: szótárt) hozott létre, mely lefedte az 1990 és 2014 közötti országgyűlési képviselők, elnökök, illetve kormánytagok teljes populációját.

AZ ADATBÁZIS

Elemzésünk a *Népszabadság* és a *Világgazdaság* 1990 és 2014 közötti címlapjainak szótár alapú gépi névelem-felismerésére épült. A választott időtáv a CAP adatbázisában elérhető két korpuszhoz igazodott, mely a rendszerváltás utáni első hat parlamenti ciklust fedte le (a ciklushatárokat praktikus okokból a választást követő hónap kezdetével határoztuk meg). Az első táblázat bemutatja a két újság és e hat ciklus tekintetében a címlapos cikkek (*Népszabadság*), illetve címlapok (*Világgazdaság*) számát.

1. táblázat. Cikkek és címlapok száma

Parlamenti ciklus	Dátum	Népszabadság címlap-cikkek száma	Világgazdaság címlapok száma
Első (1990-1994)	1990. 05. 01 – 1994. 05. 31.	8169	1018
Második (1994-1998)	1994. 06. 01 – 1998. 05. 31.	7400	1000
Harmadik (1998-2002)	1998. 06. 01 – 2002. 04. 30.	9276	977
Negyedik (2002-2006)	2002. 05. 01 – 2006. 04. 30.	9929	998
Ötödik (2006-2010)	2006. 05. 01 – 2010. 04. 30.	8790	993
Hatodik (2010-2014)	2010. 05. 01 – 2014. 04. 30.	8542	993

Az 1. táblázat alapján látható, hogy az egyes ciklusokban szereplő elemzési egységek többé-kevésbé egyenletesen oszlanak el. A *Népszabadság* esetében a cikkek számát többek között a layout-váltások befolyásolták (ha több lett a kép, az kiszoríthatott cikkeket, másfelől a cikkek átlagos hosszának változása növelhette a címlapos cikkek számát stb.).

A politikusok megjelenéseinek elemzésénél figyelembe vettük a ciklusokon belüli megjelenéseik számát, illetve ezek cikluson belüli arányát (az összes, az adott ciklushoz tartozó politikusemlítés között). A ciklusokon átívelő vizsgálathoz azonban szükség volt egy olyan mutató megalkotására, amelyet nem torzítanak a ciklusonként eltérő mintaméretek. A *relatív megjelenéseket* (mely egy százalékos mutató, a politikus adott ciklusbeli megjelenéseinek és a ciklus összes

megjelenésének aránya) összeadtuk egy politikusnál, majd elosztottuk azon ciklusok számával, amelyben a politikus legalább egy megjelenéssel rendelkezett. (Az osztó így természetesen egytől hatig bármely egész számot felvehetett.) Ez a mutató a *relatív arány*, mely azt hivatott bemutatni, hogy egy-egy politikus a megjelenéseit milyen időablakban (ciklusban) szerezte meg.

A politikusnevek megjelenésének időbeli eloszlását a 2., illetve 3. táblázat, valamint az 1. ábra mutatja be. A relatív mutatók az összes említés, illetve az adott ciklusban megjelenő egyedi politikusnevek arányát mutatja meg a 24 évre aggregált adatok százalékában.

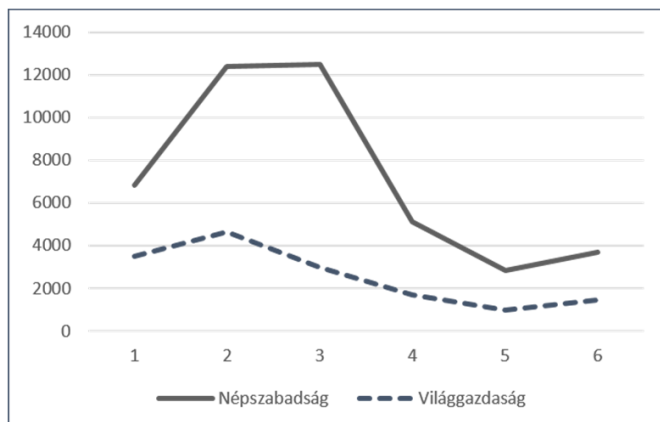
2. táblázat. Politikusnevek mennyisége a *Népszabadság*ban

Ciklus	Összes	Egyedi	Relatív összes (%)	Relatív egyedi (%)
1990-1994	6816	406	15,73%	15,58%
1994-1998	12374	516	28,56%	19,8%
1998-2002	12507	627	28,87%	24,06%
2002-2006	5121	433	11,82%	16,62%
2006-2010	2838	315	6,55%	12,09%
2010-2014	3668	309	8,47%	11,86%
Összesen	43324	2606	100%	100%

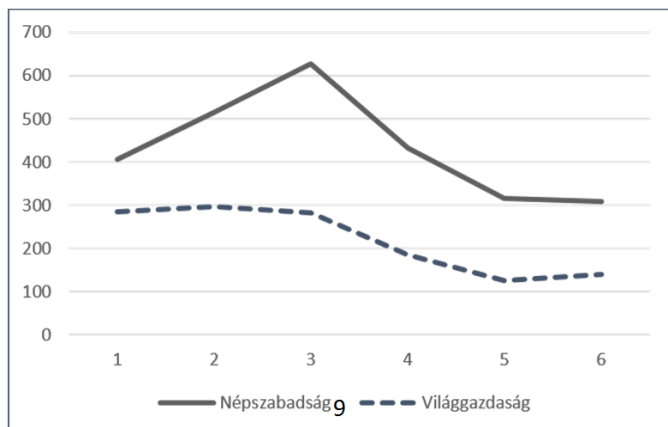
3. táblázat. Politikusnevek mennyisége a *Világgazdaság*ban

Ciklus	Összes	Egyedi	Relatív összes (%)	Relatív egyedi (%)
1990-1994	3487	284	23,00%	21,63%
1994-1998	4617	296	30,45%	22,54%
1998-2002	2970	282	19,59%	21,48%
2002-2006	1674	184	11,04%	14,01%
2006-2010	963	126	6,35%	9,60%
2010-2014	1452	141	9,58%	10,74%
Összesen	15163	1313	100%	100%

1. ábra. A címlapon megjelenő politikusnevek mennyisége

2. ábra. A címlapon megjelenő politikusok száma

Mint az illusztrációkból látható, jelentős kilengések jellemezték a politikusok említésének mennyiségét a rendszerváltás utáni politikai ciklusok során, miközben a két lap között is érdemi eltérés volt e tekintetben (az egyedi megjelenések száma azért lehet nagyobb, mint a szótárban szereplő nevek száma, mert egy politikus több ciklusban is megjelenhetett a címlapokon).

Általános tendenciaként megállapítható, hogy az említések száma a 2., illetve 3. parlamenti ciklus során tetőzött, majd ezt követően két cikluson át csökkenésbe kezdett. Mindkét lap esetében érvényes, hogy a politikusemlítések többsége 1994 és 2002 közé esik. Mindemellett a két újságot összehasonlítva az figyelhető meg, hogy a *Népszabadság*-ban lényegesen több mind az összes politikusemlítés, mind a megjelenő egyedi nevek száma. Mindez ráadásul konzisztensen érvényesül a vizsgált hat ciklus során.

LEÍRÓ STATISZTIKAI ELEMZÉS

Rendszerváltás utáni Top 50

A *Népszabadság*, illetve a *Világgazdaság* címlapján 1990 és 2014 között 50 leggyakrabban említett politikus adatait a 4. és az 5. táblázat mutatja be.

4. táblázat. Az 50 leggyakrabban említett politikus a *Népszabadságban*

helyezés	Top 50	összes megjelenés	relatív arány	helyezés	Top 50	összes megjelenés	relatív arány
1	Orbán Viktor	3235	9.46%	26	Járai Zsigmond	302	0.65%
2	Horn Gyula	2381	3.63%	27	Szili Katalin	286	1.22%
3	Torgyán József	1192	1.78%	28	Gál Zoltán	279	0.84%
4	Antall József	1123	2.62%	29	Nagy Imre	278	0.54%
5	Gyurcsány Ferenc	951	6.73%	30	Matolcsy György	265	0.95%
6	Kovács László	920	1.69%	31	Keleti György	259	0.60%
7	Göncz Árpád	907	1.54%	32	Pokorni Zoltán	255	0.61%
8	Kuncze Gábor	812	1.58%	33	Varga Mihály	245	0.76%
9	Medgyessy Péter	801	1.96%	34	Áder János	243	0.47%
10	Bokros Lajos	562	0.98%	35	Kiss Elemér	234	0.43%
11	Demszky Gábor	530	1.29%	36	Deutsch Tamás	233	0.43%
12	Nagy Sándor	460	0.89%	37	Szabad György	229	0.78%
13	Boross Péter	456	1.02%	38	Schmitt Pál	229	0.91%
14	Pető Iván	432	0.91%	39	Békesi László	224	0.40%
15	Szekeres Imre	424	0.94%	40	Kupa Mihály	217	0.58%
16	Mádl Ferenc	419	1.00%	41	Für Lajos	211	0.55%
16	Kövér László	419	1.02%	42	Szabó János	210	0.36%
18	Dávid Ibolya	415	1.09%	43	Suchman Tamás	207	0.33%
19	Csurka István	360	0.76%	44	Lezsák Sándor	203	0.39%
20	Martonyi János	354	0.76%	45	Bajnai Gordon	202	2.14%
21	Szabó Iván	316	0.70%	46	Balsai István	194	0.45%
22	Fodor Gábor	313	0.83%	47	Szájer József	190	0.39%
23	Jeszzenszky Géza	309	0.87%	48	Baja Ferenc	182	0.27%
24	Magyar Bálint	305	0.67%	49	Lendvai Ildikó	181	0.61%
25	Pintér Sándor	304	0.59%	50	Szabó Zoltán	168	0.37%

A *Népszabadság* esetében az ötvenes lista elsősorban a napi vitákban részt vevő politikusokat (miniszterelnökök, pártelnökök) és néhány jelentősebb befolyású szakpolitikust (belügy-, külügy- és pénzügyminiszterek) szerepeltet. A listát Orbán Viktor vezeti, mögötte Torgyán József mellett három másik miniszterelnök található. A listán lejjebb tekintve látványos még a köztársasági elnökök (Göncz, Mádl), az Országgyűlés elnökei (Szabad, Gál, Áder, Szili, Schmitt, Kövér) és a miniszterek felülreprezentáltsága a kormánytagsággal nem rendelkező képviselőkhez képest.

Az összes megjelenés mellett további információval szolgál a relatív arány oszlop, melynek értékei megmutatják: kik azok, akik ciklusokon keresztül ki-egyensúlyozottan sokszor jelentek meg, és kik azok, akik bár összességében sokat szerepeltek a címlapon, de ennek nagy része egy vagy legfeljebb két ciklusra korlátozódott. Torgyán József és Antall József például alacsony relatív aránnyal foglalták el a lista harmadik és negyedik helyét a *Népszabadságban*, így ők kiemelkedően sok megjelenést tudhatnak magukénak, ez azonban nem egy ciklusokon át fenntartott ismertségből következik. Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon viszont magas értékekkel szerepel a helyezéséhez képest, ők kevés, alacsony elemszámú ciklusban szedtek össze sok megjelenést.

5. táblázat. Az 50 leggyakrabban említett politikus a *Világgazdaság*ban

helyezés	Top 50	összes megjelenés	relatív arány	helyezés	Top 50	összes megjelenés	relatív arány
1	Orbán Viktor	954	7.47%	26	Chikán Attila	122	1.41%
2	Horn Gyula	823	3.73%	27	Pál László	122	0.75%
3	Göncz Árpád	648	4.33%	28	Bajnai Gordon	120	2.98%
4	Antall József	450	3.28%	29	Nagy Sándor	116	0.66%
5	Medgyessy Péter	382	2.71%	30	Mádl Ferenc	115	1.54%
6	Gyurcsány Ferenc	369	10.63%	31	Gál Zoltán	100	0.74%
7	Kovács László	342	2.17%	32	Kiss Péter	98	1.14%
8	Bokros Lajos	331	1.65%	33	Szabó János	97	0.72%
9	Matolcsy György	305	2.89%	34	Szabó Tamás	97	0.93%
10	Torgyán József	283	2.19%	35	Für Lajos	95	1.30%
11	Járai Zsigmond	278	2.62%	36	Szekeres Imre	94	0.51%
12	Kádár Béla	271	1.93%	37	Keleti György	92	0.74%
13	Szabó Iván	254	3.42%	38	Dunai Imre	88	1.91%
14	Martonyi János	223	2.98%	39	Kiss Elemér	87	1.06%
15	Kupa Mihály	208	1.86%	40	Raskó György	84	0.70%
16	Kuncze Gábor	193	1.10%	41	Németh Imre	71	1.46%
17	László Csaba	175	1.93%	42	Szabad György	70	1.00%
18	Varga Mihály	175	1.50%	43	Kövér László	69	0.39%
19	Jeszzenszky Géza	152	2.16%	44	Baráth Etele	65	0.53%
20	Suchman Tamás	149	1.10%	45	Csillag István	64	1.95%
21	Draskovics Tibor	143	2.60%	46	Palotás János	62	0.40%
22	Boross Péter	139	0.98%	47	Lakos László	61	0.67%
23	Veres János	135	2.89%	48	Szabó György	61	0.41%
24	Demszky Gábor	130	0.75%	49	Juhász Endre	60	0.70%
25	Kóka János	126	4.91%	50	Fodor Gábor	58	0.48%

A *Világgazdaság* címlapjain a Top 10 egyetlen kivétellel megegyezik a *Népszabadság* esetében látott listával (itt Kuncze Gábort Matolcsy György váltotta). Az említések számában és a relatív arányokban ugyanakkor már érdemi eltérések figyelhetők meg: a gazdasági napilap címlapjain ugyanazon időtáv alatt kevesebbet szerepeltek a politikai elit legbefolyásosabb tagjai (pl. Orbán Viktor a *Népszabadság*ban 3235 említést, míg a *Világgazdaság*ban 954 említést kapott).

A relatív arányok kapcsán feltűnő, hogy Gyurcsány Ferenc abszolút mennyiségben 382-szer szerepelt a *Világgazdaság* címlapjain (ez a hatodik helyet eredményezte), míg a ciklusbeli megjelenések átlag 10,63%-ában volt jelen. Ez a magas (listavezető) arány részben abból adódhat, hogy a 2002 és 2006 közötti megjelenések esetében kiugróan sok említést kapott miközben ebben a ciklusban alacsony volt az elemszám. A Top 10-hez képest több eltérés a 10-25. helyek kapcsán is, ahol látványos a gazdasági és pénzügyi tárcák vezetőinek felülreprezentáltsága (lásd Járai, Kádár, Szabó Iván vagy László Csaba előkelő helyezését). Másfelől viszont a *Népszabadság*gal összevetve a köztársasági és házelnökök megjelenése a *Világgazdaság* címlapjain korlátozottabb volt.

Ciklusonkénti Top 20

A 6., illetve 7. táblázat ciklusonkénti bontásban mutatja be az adott időintervallumban az újságok címlapjain leggyakrabban megjelent 20 politikai szereplőt.

Az első kormányzati ciklusban a *Népszabadság* esetében Antall József egykori miniszterelnök vezeti a listát 14,26%-os megjelenési aránnyal, az őt követők azonban eltérnek a *Világgazdaságban* szereplőktől. Jeszenszky Géza, Göncz Árpád és Boross Péter kiemelt szerepet töltöttek be a rendszerváltás utáni Magyarországon, azonban arányosan kevesebbet szerepeltek a politikai napilapban. Erősebb szerepet kaptak azonban olyan ismertebb ellenzéki vezetők, mint Horn Gyula, illetve a napi politikai életet formálisan vagy informálisan alakító személyek, mint Szabad György házelnök, Csurka István, Balsai István vagy Kuncze Gábor.

Hiányzik a *Népszabadság* mennyiségi elitjéből például Demszky Gábor és Bokros Lajos, valamint több, „kisebb” tárcát vezető miniszter is. Észrevehető (és ez a későbbi ciklusok esetében is jól látható), hogy a legtöbb politikus alulreprezentált a *Népszabadságban* a *Világgazdaság*hoz képest, ami arra vezethető vissza, hogy a hat kormányzati ciklus során szinte pontosan kétszer annyi egyedi név található a *Népszabadságban*, mint a *Világgazdaságban*.

1994 és 1998 között a *Népszabadság* címlapos említésének listáját Horn Gyula, Bokros Lajos, és Kuncze Gábor vezetik (Kuncze éppen leszorítva Göncz Árpádot a dobogóról). Jelentős eltérést a *Világgazdaság*hoz képest szintén a „politikacsinálók” esetében láthatunk – a kormányzati, szakpolitikai pozíciókat betöltő személyek helyett előtérbe kerültek olyanok, mint Pető Iván (aki ebben a ciklusban az SZDSZ frakcióvezetője volt) vagy Giczy György (akinek elnöksége alatt két részre szakadt a Kereszténydemokrata Néppárt).

A *Világgazdaságban* a három leggyakrabban szereplő politikus Horn Gyula miniszterelnök, Bokros Lajos pénzügyminiszter és Göncz Árpád köztársasági elnök. Ez a három leggyakoribb név teszi ki a ciklusbeli említések számának 27,54%-át. Az előző ciklussal analóg módon megjelennek további miniszterek is: Kuncze Gábor (3,08%) belügyminiszter, Lakos László földművelésügyi miniszter (1,3%), Dunai Imre (1,91%) és Suchman Tamás (3,16%) ipari és kereskedelmi miniszter, valamint Vastagh Pál (1%) igazságügy-miniszter is. Az első három politikushoz képest ugyanakkor viszonylag alacsony a többi kormánytag említése.

1998 és 2002 között a *Népszabadság* esetében a korábbi trendek folytatódnak. A legfontosabb intézményeket vezető szereplők itt is a lista élén állnak, azonban az ellenzéki és a napi politikai vitákban részt vevő személyek megelőzik a szakpolitikásokat. Dávid Ibolya (az első nő a *Népszabadság* Top 20 listáján), Horn Gyula, Csurka István vagy akár Kuncze Gábor is előrébb vannak (vagy éppenséggel megjelentek) a listán a *Világgazdaság*hoz képest.

6. táblázat. A 20 leggyakrabban említett politikus a Népszabadságban

1990-1994	abszolút	relatív	1994-1998	abszolút	relatív	1998-2002	abszolút	relatív	2002-2006	abszolút	relatív	2006-2010	abszolút	relatív	2010-2014	abszolút	relatív
Antall József	972	14.26%	Horn Gyula	1918	15.50%	Orbán Viktor	1332	10.65%	Orbán Viktor	495	9.67%	Gyurcsány Ferenc	485	17.09%	Orbán Viktor	886	24.15%
Jeszzenszky Géza	272	3.99%	Bokros Lajos	473	3.82%	Torgyán József	756	6.04%	Medgyessy Péter	427	8.34%	Orbán Viktor	273	9.62%	Matolcsy György	171	4.66%
Göncz Árpád	260	3.81%	Kunze Gábor	430	3.48%	Kovács László	358	2.86%	Gyurcsány Ferenc	386	7.15%	Bajnai Gordon	117	4.12%	Lázár János	137	3.74%
Boross Árpád	252	3.70%	Göncz Árpád	428	3.46%	Járai Zsigmond	240	1.92%	Kovács László	366	3.63%	Szili Katalin	78	2.75%	Schmitt Pál	131	3.57%
Szabad György	183	2.68%	Kovács László	335	2.71%	Medgyessy Péter	215	1.72%	Mádl Ferenc	178	3.48%	Demcsiky Gábor	75	2.64%	Rogán Antal	112	3.05%
Horn Gyula	162	2.38%	Szekeres Imre	304	2.46%	Demcsiky Gábor	212	1.70%	Dávid Irbolya	134	2.62%	Kóka János	70	2.47%	Tarlós István	101	2.75%
Kupa Mihály	152	2.23%	Torgyán József	297	2.40%	Kövec László	212	1.70%	Szili Katalin	127	2.48%	Veres János	65	2.29%	Gyurcsány Ferenc	97	2.64%
Csurka István	147	2.16%	Pető Iván	257	2.08%	Dávid Irbolya	205	1.64%	Kunze Gábor	100	1.95%	Fodor Gábor	63	2.22%	Varga Mihály	94	2.56%
Für Lajos	139	2.04%	Nagy Sándor	253	2.04%	Göncz Árpád	202	1.62%	Horn Gyula	76	1.48%	Dávid Irbolya	60	2.11%	Mesterházy Attila	91	2.48%
Szabó Iván	138	2.02%	Gál Zoltán	216	1.75%	Martonyi János	200	1.60%	Hiller István	73	1.46%	Lendvai Ildikó	47	1.66%	Bajnai Gordon	84	2.29%
Pető Iván	113	1.66%	Kiss Elemér	207	1.67%	Horn Gyula	199	1.59%	Lampertth Mónika	75	1.43%	Kunze Gábor	46	1.62%	Kövec László	79	2.15%
Kádár Béla	111	1.63%	Békesi László	206	1.66%	Pintér Sándor	186	1.49%	Demcsiky Gábor	71	1.39%	Hiller István	43	1.52%	Navracsics Tibor	62	1.69%
Torgyán József	108	1.58%	Suchman Tamás	173	1.40%	Áder János	162	1.30%	Draskovics Tibor	62	1.21%	Bokros Lajos	39	1.37%	Fellegi Tamás	55	1.50%
Katona Tamás	100	1.47%	Keleti György	172	1.39%	Kunze Gábor	157	1.22%	Lendvai Ildikó	62	1.21%	Navracsics Tibor	33	1.16%	Hoffmann Rózsa	53	1.44%
Orbán Viktor	100	1.47%	Orbán Viktor	149	1.20%	Mádl Ferenc	153	1.22%	Juhász Ferenc	61	1.19%	Draskovics Tibor	30	1.06%	Balog Zoltán	45	1.23%
Balsai István	96	1.41%	Szabó Iván	141	1.14%	Szabó János	134	1.07%	László Csaba	52	1.02%	Szekeres Imre	30	1.06%	Pintér Sándor	45	1.23%
Kónya Imre	95	1.39%	Medgyessy Péter	140	1.13%	Pallag László	133	1.06%	Schmitt Pál	52	1.02%	Göncz Kinga	29	1.02%	Martonyi János	44	1.20%
Szabó Tamás	88	1.29%	Baja Ferenc	126	1.02%	Pokorni Zoltán	133	1.06%	Kiss Péter	50	0.98%	Mohár Lajos	29	1.02%	Szijjártó Péter	44	1.20%
Nagy Sándor	78	1.14%	Fodor Gábor	126	1.02%	Csurka István	132	1.06%	Magyar Bálint	50	0.98%	Tarlós István	29	1.02%	Kósa Lajos	34	0.93%
Kunze Gábor	76	1.12%	Giczy György	112	0.91%	Nagy Imre	132	1.06%	Bárándy Péter	40	0.78%	Kiss Péter	26	0.92%	Vona Gábor	32	0.87%

7. táblázat. A 20 leggyakrabban említett politikus a Világgezdaságban

1990-1994	abszolút	relatív	1994-1998	abszolút	relatív	1998-2002	abszolút	relatív	2002-2006	abszolút	relatív	2006-2010	abszolút	relatív	2010-2014	abszolút	relatív
Antall József	444	12.73%	Horn Gyula	737	15.96%	Orbán Viktor	501	16.87%	Medgyessy Péter	185	11.05%	Gyurcsány Ferenc	222	23.05%	Orbán Viktor	269	18.53%
Göncz Árpád	277	7.94%	Bokros Lajos	274	5.93%	Torgyán József	178	5.99%	Gyurcsány Ferenc	141	8.42%	Bajnai Gordon	106	11.01%	Matolcsy György	175	12.05%
Kádár Béla	243	6.97%	Göncz Árpád	261	5.65%	Martonyi János	170	5.72%	László Csaba	94	5.62%	Veres János	85	8.83%	Varga Mihály	86	5.92%
Szabó Iván	189	5.42%	Kovács László	180	3.90%	Járai Zsigmond	152	5.12%	Draskovics Tibor	91	5.44%	Kóka János	52	5.40%	Lázár János	51	3.51%
Kupa Mihály	165	4.73%	Medgyessy Péter	146	3.16%	Göncz Árpád	109	3.67%	Járai Zsigmond	77	4.66%	Orbán Viktor	43	4.47%	Martonyi János	44	3.03%
Jeszzenszky Géza	146	4.19%	Suchman Tamás	146	3.16%	Chikán Attila	84	2.83%	Kovács László	78	4.60%	Mohár Lajos	27	2.80%	Szijjártó Péter	43	2.96%
Boross Péter	120	3.44%	Kunze Gábor	142	3.08%	Mádl Ferenc	78	2.63%	Kóka János	74	4.42%	Kovács László	23	2.39%	Tarlós István	42	2.89%
Szabó Tamás	91	2.61%	Pál László	109	2.36%	Varga Mihály	68	2.05%	Kiss Péter	58	3.46%	Gráf József	22	2.28%	Tallai András	38	2.62%
Für Lajos	76	2.18%	Gál Zoltán	94	2.04%	Matolcsy György	51	1.95%	Csillag István	56	3.35%	Járai Zsigmond	18	1.87%	Kupa Mihály	37	2.55%
Szabad György	68	1.95%	Dunai Imre	88	1.91%	Kovács László	50	1.68%	Németh Imre	50	2.99%	Kiss Péter	16	1.66%	Fazekas Sándor	35	2.41%
Horn Gyula	62	1.78%	Kiss Elemér	81	1.75%	Kövec László	48	1.62%	Orbán Viktor	42	2.51%	Draskovics Tibor	15	1.56%	Raskó György	34	2.34%
Torgyán József	61	1.75%	Szekeres Imre	72	1.56%	Stumpf István	44	1.48%	Veres János	42	2.51%	Horváth Ágnes	15	1.56%	Rogán Antal	32	2.20%
Demcsiky Gábor	47	1.35%	Keleti György	67	1.45%	Medgyessy Péter	40	1.35%	Baráth Ettele	41	2.45%	Fodor Gábor	12	1.25%	László Csaba	31	2.13%
Szabó János	44	1.26%	Nagy Sándor	67	1.45%	Szabadi Béla	36	1.21%	Mádl Ferenc	31	1.85%	Urbán László	12	1.25%	Chikán Attila	28	1.93%
Kónya Imre	43	1.23%	Szabó Imre	65	1.41%	Csucs László	32	1.08%	Matolcsy György	24	1.43%	Lampertth Mónika	9	0.93%	Domokos László	27	1.86%
Orbán Viktor	42	1.20%	Szabó Iván	60	1.41%	Dávid Irbolya	32	1.08%	Horváth Zsolt	18	1.08%	Nagy Csaba	9	0.93%	Szatmáry Krisztof	26	1.79%
Schamschula György	40	1.15%	Lakos László	60	1.30%	Szabó János	32	1.08%	Szili Katalin	17	1.02%	Göncz Kinga	8	0.83%	Hoffmann Rózsa	23	1.58%
Botos Katalin	38	1.09%	Orbán Viktor	57	1.23%	Demcsiky Gábor	31	1.04%	Juhász Endre	16	0.96%	Hiller István	8	0.83%	Bencsik János	21	1.45%
Bokros Lajos	36	1.03%	Szabó György	51	1.10%	Pintér Sándor	31	1.04%	Budány Sándor	15	0.90%	Kapolyi László	8	0.83%	Gergátz Elemér	19	1.31%
Raskó György	33	0.95%	Vastagh Pál	46	1.00%	Boros Imre	29	0.98%	Csázmár Gábor	15	0.90%	László Csaba	8	0.83%	Németh Imre	19	1.31%

A *Világgazdaságban* a korábbi ciklushoz hasonló helyzet állt elő: a leggyakrabban említett politikus Orbán Viktor miniszterelnök volt (16,87%), mellette Torgyán József (5,99%) földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter, valamint Martonyi János (5,72%) szerepelt még sokszor. Az ő említéseik teszik ki a cikluson belüli összes említés 28,58%-át. Kiemelendő még, hogy szerepelnek a Top 20-as listán szintén gazdasági miniszterek, Chikán Attila (2,83%) és Matolcsy György (1,95%). Az eddigi ciklusoktól eltérés azonban, hogy Göncz Árpád hivatalban lévő köztársasági elnök a rangsorban kiszorult az első három helyről, és a ciklusbeli említéseknek csupán 3,67%-ával rendelkezett.

2002 és 2006 között a *Népszabadságban* már három nő is felkerült a listára, hatodik, hetedik, és tizenegyedik helyeken. A ciklusban Orbán Viktor szerepelt a legnagyobb arányban annak ellenére, hogy nem ő volt a miniszterelnök, és a 2006 őszen kezdődő belpolitikai válság is a következő ciklus cikkeiben jelenhetett csak meg. Ezt a jelenséget magyarázhatja viszont, hogy Medgyessy Pétert a ciklus közben váltotta a miniszterelnöki poszton Gyurcsány Ferenc, az együttes 15,5%-os eredményük pedig az első helyre sorolná őket (ami nem lenne kiugró értéknek tekintő).

A *Világgazdaság* esetében szintén folytatódtak a korábbi trendek. A két miniszterelnök itt is a leggyakoribb szereplő a címlapon. A harmadik ebben a ciklusban László Csaba (5,62%) pénzügyminiszter volt. A három leggyakoribb említés az összes cikluson belüli említés 25,09%-át adta. Folytatódik az a tendencia, hogy a ciklusbeli köztársasági elnök (ekkor: Mádl Ferenc) a rangsorban kiszorult az első három helyről, és a ciklusbeli említéseknek csupán 1,85%-ával rendelkezett. Az ellenzék részéről a rangsorban viszonylag előkelő helyet foglal el Orbán Viktor (2,51%) is.

A 2006 és 2010 közötti időszak a *Népszabadságban* a legkevesebb politikusi említést hozó ciklus volt (és az egyedi megjelenések tekintetében is csak egyszer volt kevesebb). Részben erre a statisztikai sajátosságra vezethető vissza, hogy a két miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc és Bajnai Gordon együtt az említések 21,2%-át fedték le, ami példátlan miniszterelnöki felülreprezentáltságot jelent az átlagoshoz képest.

A *Világgazdaságban* szintén a rangsor elején helyezkedik Gyurcsány Ferenc (23,05%). A hat ciklus közül ő rendelkezik a legnagyobb említési aránnyal, és a 23%-os érték majdnem megközelíti a többi ciklus első három szereplőjének összesített átlagos értékét. Bajnai Gordon (11,01%) említési gyakorisága szintén kiugró, de kevésbé meglepő annak fényében, hogy a ciklus folyamán több miniszteri posztot is betöltött. A harmadik helyen Veres János (8,83%) pénzügyminiszter áll. Az eddigi ciklusokkal ellentétben az első három politikus összesített relatív gyakorisága 42,89%, ami a korábbiakhoz képest jóval magasabb. Ez adódhat abból az 1. táblázatban látható sajátosságból, mely szerint a 2006 és 2010 közötti ciklusban volt a legalacsonyabb a politikusi szótárban szereplő személyek száma.

A *Népszabadság* esetében a 2010–2014-es ciklusra jellemző a kormánypárti politikusok dominanciája. A Top 20 politikus között az összes ellenzéki megjelenés (3) az említések 5,99%-át adta, ami a legalacsonyabb érték 1990 óta. A *Világgazdaság* esetében 2010 és 2014 között továbbra is érvényesül a miniszterelnökök és gazdasági miniszterek reprezentációs előnye.

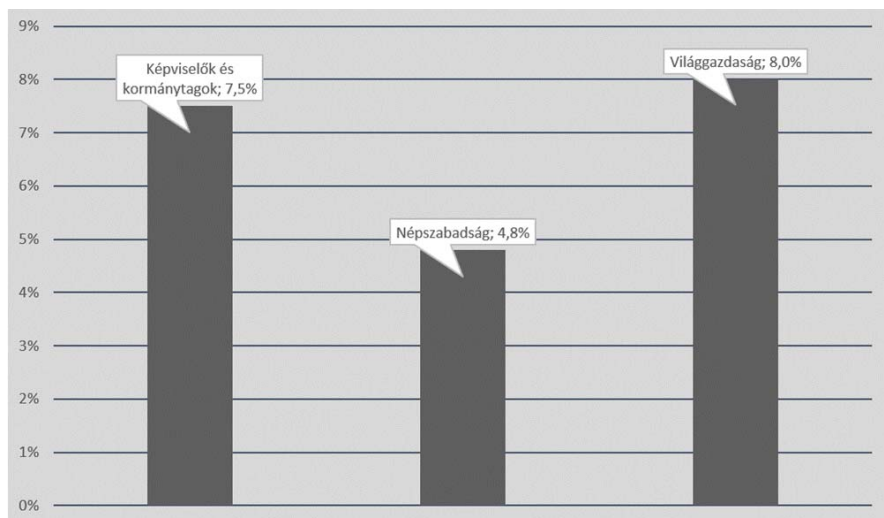
Összegezve a fentieket, megállapítható a miniszterelnökök dominanciája a két lap címlapjain. Ez érdekes adalék a prezidencializálódás jelenségéhez. Mindemellett idővel csökken az aktuális köztársasági elnökök említésének száma. A *Népszabadság* a szakpolitikusok helyett inkább a „politikacsinálókat” részesítette előnyben, míg a *Világgazdaság* címlapjain gyakrabban szerepeltek kormánytagok, valamint főpolgármesterek.

Nemi megoszlás

A személyekre összpontosító vizsgálat mellett három további szempontból is elemeztük az adatokat: a nemi megoszlás, a miniszterelnökök reprezentációja, valamint a gazdasági és pénzügyminiszterek említéseinek sajátosságai kapcsán.

Az említések nemi megoszlás szerint értékelése megerősíti a nők általános alulreprezentáltságát a rendszerváltás utáni magyar politikai elitben (lásd 3. ábra). A pozicionális politikai elitet négy kategóriával (miniszterelnök, köztársasági elnök, miniszter, országgyűlési képviselő) leíró szótárban a vizsgált 24 év tekintetében a szereplők 92,5%-a férfi volt, 7,5%-uk nő. A *Világgazdaság* címlapjain megjelent politikusnők említési aránya ettől kevésbé tért el a maga

3. ábra. Női politikusok aránya a pozicionális elitben és a címlapokon

8 százalékaival. A *Népszabadság* esetében ugyanakkor még ennél is aránytalnabb volt a női elit tagok megjelenése: a címlapos cikkekben az összes politikusemlítésnek csak a 4,8%-át tették ki a női megszólalók.

A *Népszabadság* toplistáján az első nő Dávid Ibolya (az első Orbán-kormány minisztere 1998-tól) és a hat ciklus alatt összesen öt további nő (Szili, Lendvai, Lamperth, Göncz és Hoffmann) tudott a legjobb húsz közé kerülni (igaz, néha többször is). A *Népszabadság*hoz hasonlóan a Top 20-as női említések többsége a 2002 és 2010 közötti időszakra tehető, de az összes itt megjelenő női politikus száma itt is csak 7 (a *Népszabadság*hoz képest új szereplőként Botos Katalin és Horváth Ágnes jelenik meg).

Miniszterelnökök

A 8. és 9. táblázat a rendszerváltás utáni miniszterelnökök megjelenését mutatja be ciklusonként (ott, ahol két miniszterelnök is volt egy ciklusban, közöljük az együttes említésük számát is).

8. táblázat. Miniszterelnökök relatív megjelenése a *Népszabadság* címlapjain

Név	1990-1994	1994-1998	1998-2002	2002-2006	2006-2010	2010-2014
Antall József	14.3%	0.6%	0.5%	0.2%	0.2%	0.0%
Boross Péter	3.7%	0.8%	0.4%	0.6%	0.5%	0.1%
Horn Gyula	2.4%	15.5%	1.6%	1.5%	0.5%	0.3%
Orbán Viktor	1.5%	1.2%	10.7%	9.7%	9.6%	24.2%
Medgyessy Péter	0.0%	1.1%	1.7%	8.3%	0.5%	0.1%
Gyurcsány Ferenc	0.0%	0.0%	0.0%	7.2%	17.1%	2.6%
Bajnai Gordon	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	4.1%	2.3%
A ciklus miniszterelnökei	18.0%	15.5%	10.7%	15.5%	21.2%	24.2%

A *Népszabadság* címlapján Orbán Viktoron kívül az adott ciklushoz képest korábbi, illetve későbbi miniszterelnökök nem kaptak nagy felületet. Ennek megfelelően idősoros megjelenésük hullámmozgó: hivatali idejük alatt drasztikusan megnő, előtte és utána viszont szinte elenyésző (Antall József esetében 1993-as halála, míg Horn Gyula esetében hosszan tartó betegsége ezt megmagyarázza). Boross Péter megjelenésének gyakorisága saját ciklusa után folyamatosan csökkent. Horn Gyula miniszterelnöksége előtt és után még érzékelhető megjelenéssel bírt, egészen a második Gyurcsány-kormányig.

9. táblázat. Miniszterelnökök relatív megjelenése a *Világgazdaság* címlapjain

Név	1990-1994	1994-1998	1998-2002	2002-2006	2006-2010	2010-2014
Antall József	12.7%	0.0%	0.0%	0.0%	0.3%	0.0%
Boross Péter	3.4%	0.4%	0.0%	0.1%	0.0%	0.0%
Horn Gyula	1.8%	16.0%	0.7%	0.1%	0.0%	0.1%
Orbán Viktor	1.2%	1.2%	16.9%	2.5%	4.5%	18.5%
Medgyessy Péter	0.1%	3.2%	1.4%	11.1%	0.4%	0.1%
Gyurcsány Ferenc	0.0%	0.0%	0.0%	8.4%	23.1%	0.4%
Bajnai Gordon	0.0%	0.0%	0.0%	0.2%	11.0%	0.7%
A ciklus miniszterelnökei	16.2%	16.0%	16.9%	19.5%	34.1%	18.5%

Orbán Viktor első miniszterelnöki ciklusától kezdve végig az élbolyban volt, aktuális tisztségétől függetlenül. Ennyiben – és a ciklusonkénti bontások fényében – ő tekinthető a magyar politikai elit legnagyobb reprezentációjával rendelkező képviselőjének. Medgyessy Péter már 1994-ben megjelenik a listán valószínűleg pénzügyminiszteri pozíciójának betudhatóan. Gyurcsány Ferenc második ciklusában válik meghatározó közszereplővé, vélhetően nem függetlenül az őszi beszéd utóhatásaitól. Bajnai Gordon említései ettől – időarányosan rövidebb kormányfői periódusára is tekintettel – lényegesen elmaradnak.

Gazdasági és pénzügyminiszterek

A 10. és 11. táblázat a rendszerváltás utáni gazdasági- és pénzügyminiszterek megjelenését mutatja be aggregált adatokkal (a 6. és 7. táblázat további adatokkal szolgál a ciklusbontások kapcsán). A miniszteri megjelenéseket azokból az időszakokból számoltuk össze, ahol ténylegesen betöltötték a miniszteri pozíciót. Ezért lehet, hogy például a *Népszabadság*ban Bokros Lajos 562 megjelenéssel rendelkezik a hat ciklusban, a 10. táblázatban csupán 473 van a neve mellett – ezeket a Horn-kormány alatti munkája kapcsán kapta.

A *Népszabadság*ban a pénzügyminiszterek relatív megjelenései csak egy esetben érték el a 4%-ot, ami elmarad a *Világgazdaság* hasonló értékeitől. A pénzügy- és gazdasági miniszterek összes említésszáma mindemellett a *Világgazdaság*ban megközelíti a *Népszabadság* esetében regisztráltakat. Ezek plauzibilis eredmények, mely megerősítik, hogy a gazdasági napilapban a legfontosabb gazdaságpolitikai döntéshozók felülreprezentáltak más elittagokhoz képest.

10. táblázat. Gazdasági és pénzügyminiszterek a *Népszabadság*ban

Név	Abszolút gyakoriság	Relatív megjelenés
Bokros Lajos	473	3.82%
Járai Zsigmond	240	1.92%
Matolcsy György	232	1.43%
Békesi László	206	1.66%
Bajnai Gordon	202	4.12%
Varga Mihály	187	1.16%
Suchman Tamás	173	1.40%
Kupa Mihály	152	2.23%
Medgyessy Péter	140	1.13%
Szabó Iván	138	2.02%
Pál László	112	0.91%
Dunai Imre	92	0.74%
Kóka János	86	1.08%
Veres János	84	1.06%
Chikán Attila	83	0.66%
Draskovics Tibor	62	1.21%
László Csaba	52	1.02%
Fazakas Szabolcs	34	0.27%
Csillag István	32	0.62%
Oszkó Péter	26	0.92%
Rabár Ferenc	23	0.34%
Latorcai János	12	0.18%
Hónig Péter	5	0.18%
Bod Péter Ákos	2	0.03%
Varga István	2	0.07%

11. táblázat. Gazdasági és pénzügyminiszterek a *Világgazdaság*ban

Név	Abszolút gyakoriság	Relatív megjelenés
Bokros Lajos	274	5.93%
Matolcsy György	233	5.27%
Szabó Iván	189	5.42%
Kupa Mihály	161	4.73%
Járai Zsigmond	152	5.12%
Varga Mihály	147	3.32%
Medgyessy Péter	146	3.16%
Suchman Tamás	146	3.16%
Veres János	127	4.82%
Kóka János	126	4.78%
Pál László	109	2.36%
Bajnai Gordon	108	11.01%
László Csaba	94	5.62%
Draskovics Tibor	91	5.44%
Dunai Imre	88	1.91%
Chikán Attila	84	2.83%
Csillag István	56	3.35%
Fazakas Szabolcs	44	0.95%
Latorcai János	27	0.77%
Varga István	7	0.73%
Békesi László	1	0.02%
Rabár Ferenc	0	0.00%
Oszkó Péter	0	0.00%
Hónig Péter	0	0.00%
Bod Péter Ákos	0	0.00%

A *Népszabadság*ban a három legtöbbet említett ilyen döntéshozó Bokros, Járai és Matolcsy, míg a *Világgazdaság* esetében Bokros, Matolcsy és Szabó Iván. Szintén említésre érdemes, hogy *Népszabadság* egyik toplistása, Békesi László (többszöri ellenőrzés után is) csak egyszer szerepel a *Világgazdaság* címlapjain (és pusztán vezetéknévvel is csak további 5-ször). Ezen eredmény feltevésünk szerint arra vezethető vissza, hogy a gazdasági lapnál rövid, 1994–1995-ös pénzügyminiszterségén kívül alapvetően politikai és nem gazdaságpolitikai szereplőnek tekintették. Hasonló lehetett a motiváció Rabár, Oszkó, Hónig és Bod esetében is. Bajnai Gordon kiugró értéke a *Világgazdaság* esetében azzal indokolható, hogy ő egy ciklusban töltötte be a miniszteri és a miniszterelnöki posztot, ebben az időszakban pedig a *Világgazdaság*ban erősen felül voltak reprezentálva a miniszterelnökök.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk során a *Népszabadság*, illetve a *Világgazdaság* 1990 és 2014 közötti címlapjainak korpuszát használtuk fel arra, hogy megállapítsuk a legfontosabb formális politikai pozíciókat betöltő szereplők említésének gyakoriságát. A szakirodalomhoz való hozzájárulásunkat a következőképpen foglalhatjuk össze. Egyfelől leíró értelemben egy olyan adatbázist adtunk közre, mely kuriózumnak számít a magyar politikai elitel kapcsolatos szakirodalomban. Másodsorban ezen leíró adatbázis alapján megfogalmaztunk bizonyos elemi állításokat a politikusok médiareprezentációjával kapcsolatban, melyek későbbi vizsgálatok során tovább finomíthatóak. Harmadrészt, módszertani szempontból a tanulmány egy olyan innovatív eljárásra, a szövegbányászatra épül, melynek itt kidolgozott scriptjei és módszertani megoldásai más hasonló projektekben is alkalmazhatóak.

Szövegbányászati eljárásokkal elért kutatási eredményeink sok szempontból megfelelnek a „szakértői becsléssel” az empirikus anyag ismerete előtt megfogalmazható feltevéseknek. Ezek közül itt csak két példát idézünk újra fel. Egyfelől mindkét újság címlapján a miniszterelnökök szerepeltek a legtöbbet minden rendszerváltás utáni választási ciklusban (ez alól egyetlen kivétel volt, de Medgyessy és Gyurcsány együttesen ebben az esetben is listavezető miniszterelnöki említést produkált). Másfelől a női politikusok említési aránya mindkét újságban jóval 10% alatt maradt, ami egybecseng a nők miniszteri és képviselői alulreprezentáltságával.

Az itt közölt vizsgálat természetesen csak egy első lépés egy olyan átfogó empirikus kutatási programban, mely a politikusok médiareprezentációját vizsgálná a rendszerváltás után. A cikkben bemutatott eredmények elemzéseink szerint jó megbízhatóságúak, ugyanakkor önmagukban nyilvánvalóan nem alkalmasak arra, hogy választ adjanak a politikusok médiareprezentációja kapcsán vizsgálható összes releváns kérdésre. Ennek részben a szakirodalomból „kész” átvehető hipotézisek hiánya az oka, részben pedig az, hogy erőfeszítéseink jelentős része a szövegbányászati eljárások finomítására, a mérési eredmények pontosítására irányult. Reményeink szerint a ma még gyerekcipőben lévő szövegbányászati kutatási program a későbbiekben több szubsztantív kérdésre is választ adhat, akár kvalitatív módszerekkel kombinálva.

A módszertani fejlesztések mellett a források bővíthetőek lennének további napilapokkal (pl. a *Magyar Nemzet*tel vagy a *Blikk*el), melyekkel a reprezentációs rangsorok már vizsgálhatók lennének az eltérő baloldali–jobboldali vagy a szeriöz–bulvár törésvonalak mentén is. Egy ilyen elemzés kivitelezéséhez ugyanakkor sok kihívást kellene leküzdeni, melyek közül is kiemelkedik a megfelelő korpuszok hiánya.

Egy logikus következő lépés így a már elkészült adatbázis felhasználása lehetne az itt közölnél mélyebb, akár oksági elemzések készítésére. A politi-

kusok adott címlapon való együttes szereplése könnyen kinyerhető többlet információ, melynek segítségével már az elit tagjainak viszonyai kapcsán is következtetések lennének levonhatók. Szintén vizsgálható lenne a nevek és a tematikus kontextus kapcsolata, mely a CAP közpolitikai kódokkal ellátott cikkadatbázisa segítségével már előállítható. A már meglévő változók felhasználásával egyszerűbb regressziók futtatása is kivitelezhető, mely feltárhatná pl. az említések fluktuációit magyarázó okokat. Végezetül pedig újabb elitszótárak fejlesztésével az elemzés könnyen kiterjeszthető más elitszótárak – pl. üzleti szféra, civil és vallási vezetők – rangsorainak elkészítésére.

JEGYZETEK

- ¹ A kutatást az NKFIA FK-123907 projektje, valamint az MTA TK POLTEXT Inkubátor programja támogatta. Köszönjük a két anonim bíráló megjegyzéseit. A fennmaradó hibákért a szerzők vállalják a felelősséget.
- ² Lásd pl. „Társadalmi sokszínűség hír- és politikai magazinműsorokban”, Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság, 2013, http://mediatorveny.hu/dokumentum/721/tarsadalmi_sokszinuseg_2013_2.pdf.
- ³ A politikusi elitet leíró szótár, valamint a kutatáshoz felhasznált új adatbázis, illetve a név-elem-felismerés scriptjei elérhetőek a cap.tk.mta.hu/tanulmanyok címen.
- ⁴ E definíció szűkebb, mint a Kovách Imre által az MTA PTI-ben vezetett kutatócsoport által alkalmazott politikaielit-meghatározás. Kutatási célunkhoz ugyanakkor jobban illett ez a szűkebb lista, mely nem vizsgálta többek között a közigazgatási hivatalok vezetőit vagy a sport-szövetségek tisztségviselőit (Kovách, 2011; <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&lang=HU&num=77445>).
- ⁵ Kristóf kézi elemzéséhez a PressDok adatbázist használta. Az Országgyűlési Könyvtár sajtó-adatbázisa (melyet a korábbi PressDok és HunDok adatbázisokból vontak össze) általunk ismeretlen módon válogat a cikkekből, továbbá online keresőfelülete alkalmatlanná teszi a szöveg-bányászati megoldások alkalmazására. A teljes címlapszövegre kiterjedő szöveg-fájlok beszerzését így a CAP projekt segítségével oldottuk meg.
- ⁶ A kutatás során komoly nehézséget okozott a szövegfelismerés során a források karakterkódolásának eltérő jellege. Mivel az informatika ezen területe nincs szabványosítva, jelentős eltéréseket találtunk a szövegek felismerése és tisztítása közben. Alapvetően az UTF-8 karakterkészletre épülő forrásokat terveztünk beszerezni, ennek ellenére a leggyakoribb kódolások mind megjelentek a dokumentumainkban (ezen túl pedig többek között a thaiföldi karakterkódolás is). Ez a módszertani probléma nyilvánvalóan befolyásolhatta volna a felismert név-elemek mennyiségét, de ellenőrzéseink nyomán úgy találtuk, hogy a hibásan kódolt szövegek száma elenyésző, eloszlásuk véletlen, így bár valamelyest befolyásolhatják az abszolút értékeket, a fontosabb trendeket ez nem érinti.

IRODALOM

- Ahmed, S. – Matthes, J. (2016): Media representation of Muslims and Islam from 2000 to 2015: A meta-analysis. *International Communication Gazette*, 79 (3), 219–244. pp. doi: 10.1177/1748048516656305.
- Ban, Pamela – Alexander Fourinaies – Andrew B. Hall – James M. Snyder (2015): How Newspapers Reveal Political Power. <https://ssrn.com/abstract=2629249>.
- Boda Zsolt – Sebők Miklós (2015): Előszó: a Hungarian Comparative Agendas Project bemutatása. *Politikatudományi Szemle*, 24 (4): 33–40. pp.
- Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései: kelet-közép-európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle*, 12 (3): 5–40. pp.
- Hicks, Jacqueline – Vincent Traag – Ridho Reinanda (2015): Old questions, new techniques: A research note on the computational identification of political elites. *Comparative Sociology*, 14 (3): 386–401. pp.
- Hoffmann-Lange, Ursula (2018): Methods of Elite Identification. In: *The Palgrave Handbook of Political Elites*. Ed. Heinrich Best and John Higley. London, Palgrave Macmillan UK. 79–92. pp.
- Hoffmann-Lange, Ursula (2007): Methods of Elite Research. In: *Oxford Handbook of Political Behavior*. Ed. Russell J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann. Oxford, Oxford University Press. 910–927. pp.
- Ilonszki Gabriella (2008): *Amatőr és hivatásos politikusok – Képviselők Magyarországon II*. Budapest, Új Mandátum.
- Ilonszki Gabriella – Kurtán Sándor (2011): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA. 95–112. pp.
- Kovács Imre (szerk.) (2011): *Eliték a válság korában. Magyarországi eliték, kisebbségi magyar eliték*. Budapest, Argumentum – MTA Politikatudományi Intézet – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kristóf Luca (2014a): De mi történt azután? Megszakítottság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között. *Politikatudományi Szemle*, 23 (1).
- Kristóf Luca (2014b): *Véleményformálók. Hírnév és tekintély az értelmiségi elitben*. Budapest, L'Harmattan – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Kristóf Luca (2015): A politikai elit. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris. 59–84. pp.
- Lane, David Stuart (2011): *Elites and classes in the transformation of state socialism*. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Margit P. (2002): A nők reprezentációja. *Médiakutató*, 3 (3). http://www.mediakutato.hu/cikk/2002_03_osz/06_a_nok_reprezentacioja.
- McKee, C. (2018): British Media Representation of the War in Bosnia Herzegovina: Avoiding the Duties to Prevent and Protect. *Multidisciplinary Perspectives on Genocide and Memory*, 199–218. pp. doi: 10.1007/978-3-319-65513-0_12.
- Moniz, Andy – Franciska de Jong (2014): Reputational damage: Classifying the impact of allegations of irresponsible corporate behavior expressed in the financial media. 34th International Symposium on Forecasting 2014 conference proceedings.

- Posner, Richard A. (2001): *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Cambridge, Harvard University Press.
- Sebők Miklós (szerk.) (2016): *Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban*. Budapest, L'Harmattan.
- Szalai Erzsébet (1997): *Az élitek átváltozása*. Budapest, Cserépfalvi.
- Szelényi, Iván – Szonja Szelényi (1995): Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe. *Theory and Society*, 24 (5): 615–638. pp.
- Tikk Domonkos (szerk.) (2007): *Szövegbányászat*. Budapest, Typotex.
- Vidra Zs. – Kriza B. (2010): A többség fogságában – kisebbségek médiareprezentációja. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet. 391–405. pp.
- Xu, K. (2013): Framing Occupy Wall Street: A Content Analysis of The New York Times and USA Today. *International Journal Of Communication*, 7, 21. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/2089>.
- Zhang, Xiaoqun (2018): Developing a New Measure of Media Reputation. *Corporate Reputation Review*. doi: 10.1057/s41299-018-0043-x.

KITEKINTŐ

Harkányi Ádám Máté
A stratégiai szavazás arcai

A STRATÉGIAI SZAVAZÁS ARCAI

Harkányi Ádám Máté

(Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola;
Károli Gáspár Református Egyetem; Állam- és Jogtudományi Kar)

ÖSSZEFOGLALÓ

A stratégiai szavazás a politikatudomány egyik olyan fogalma, amely mellett, hogy a média is igen gyakran használja, az elmúlt két évtizedben érdemi jelentésváltozásra és változáson ment keresztül. Az arányos és vegyes választási rendszerek számának – választási reformok és demokratizálódási hullámok révén történő – növekedésével a stratégiai szavazás kutatása egyre kevésbé összpontosul csak a többségi választási rendszerekre. Természetesen a növekvő kutatói érdeklődés együtt járt a fogalom tágulásával és a mögötte húzódó intézményi ösztönzők és szavazói motivációk szélesebb körének feltárásával. A stratégiai szavazás számos új arcát ismerhettük meg.

Célom, hogy egy összefoglaló tanulmány keretében mutassam be a fogalmi változásokat, a választási rendszerek egyes jellemzőinek relevanciáját, valamint a választók esetében a stratégiai szavazás különböző lehetséges mozgatórugóit, tehát összességében a stratégiai szavazás különböző arcait. A téma iránti növekvő hazai érdeklődés okán külön fontos, hogy a stratégiai szavazás és a szavazatmegosztás összefüggéseit is áttekintsem, valamint bemutassam az eddigi kutatások néhány fontosabb megállapítását.

Kulcsszavak: szavazói magatartás ■ stratégiai szavazás ■ szavazói motiváció ■ információszimmetria ■ választási rendszer ■ szavazatmegosztás

A választási rendszerrel mint intézményi ösztönzővel Duverger úttörő munkásságát követően a választástudományi szakirodalom széleskörűen foglalkozott. A témával foglalkozó kutatók között egyetértés van abban, hogy a választási rendszer nem pusztán a már leadott szavazatok mandátumra váltásával feje ki hatásait, hanem az egyes szereplőknek – politikusoknak és választóknak – a rendszer működésével kapcsolatos előzetes várakozásai által kiváltott stratégiai magatartásuk következtében, közvetett módon is. A választásokon a már leadott szavazatok aránya és struktúrája így már eleve a választási rendszertől is függ. Az egyik legfontosabb közvetett hatás, amikor a szavazópolgárok a szavazatukat már eleve a választási rendszer működésének ismeretében adják le, felismerve annak legfontosabb ösztönzőit. Gyakran előforduló jelenség, hogy egy-egy választó preferált jelöltjének vagy pártjának nincs reális esélye az eredményes választási szereplésre, avagy a választó

tudatosan olyan politikai erőre szavaz, amely által – akár eredeti pártpreferenciáit is félretéve – a leginkább úgy érzi, hogy a politikai döntéshozatalra befolyást tud gyakorolni. Ebben az esetben feltételezhető, hogy egyes szavazók nem az elsődleges preferenciáik szerint szavaznak, hanem egy másik pártot vagy jelöltet támogatnak. A szakirodalom az említett jelenséget nevezi stratégiai szavazásnak.

A stratégiai szavazás aligha nevezhető a szavazói magatartás új jelenségének. A stratégiai szavazás kutatása azonban az elmúlt két évtized folyamán egyre kiterjedtebbé vált, a többségi választási rendszerek mellett már az arányos és vegyes rendszereknél is vizsgálják, s empirikusan bizonyítják létezését és kiterjedését. A kutatások alapfeltevése a stratégiai szavazás lehetséges motivációinak tágabb értelmezése, amely túlnyúlik az „elveszett szavazat” okozta potenciális választói frusztráció logikáján. A stratégiai szavazás mögött számos motiváció húzódhat meg, hiszen a racionális választó rendre mérlegeli a választások lehetséges kimeneteleit, amely a mandátumeloszlás pusztá mérlegelésén túl gyakran a lehetséges koalíciókat, s mindezek folyamányaként a potenciális közpolitikai döntéseket is lefedi.

A stratégiai szavazás kérdésköre – álláspontom szerint – azáltal válik a politikatudomány számára igazán izgalmassá, mert általa a választók a politikai intézményrendszer határozottan megkonstruált elemeinek működési mechanizmusait is átformálhatják. A szavazók megismerve a választási rendszer fontosabb elemeit, illetve azok működését a leadott szavazatok mandátumokra váltásakor, alkalmazkodnak hozzá, s megtanulnak úgy szavazni, hogy leginkább hatással legyenek rá, hogy kié legyen vagy éppen kié ne legyen a hatalom.

Tanulmányomban a stratégiai szavazás fogalmi változását követően bemutatom a választási rendszerek azon elemeit, amelyek a stratégiai szavazással összefüggésbe hozhatók, majd ezt követően a mögötte húzódó potenciális választói motivációkat s egyéni jellemzőket vázolom fel. Célom annak bemutatása, milyen különböző motivációk, egyéni attribútumok és intézményi ösztönzők húzódnak meg a stratégiai szavazás jelensége mögött, tehát a stratégiai szavazásnak mennyi különféle arca van. Mindezek mellett a hazai kontextusban a téma növekvő népszerűsége igényli, hogy külön kitérjek a egyes választási rendszerek és a szavazatmegosztás összefüggéseire, valamint a korábbi hazai kutatásokra egyaránt.

A STRATÉGIAI SZAVAZÁS FOGALMA

A stratégiai szavazás fogalmi meghatározásában sokáig a Duverger-féle, intézményközpontú logika volt a kiindulópont. Ennek alapja, hogy a szavazó – különösképpen a győztes mindent visz elvű választási rendszerekben – a nagyobbik rossz elkerülése érdekében, szemben elsődleges preferenciájával, a

kisebbsik rosszat választja, amennyiben kedvencének nincs esélye nyerni (Duverger, 1964). Ennek tükrében a Duverger-féle stratégiai szavazatok a versenyben a két legesélyesebb jelöltre érkeznek (duvergeri egyensúly), a harmadik vagy hátrábbi helyen álló pártok pedig meggyengülnek vagy eltűnnek. A hangsúly – minden más szemponttól függetlenül – a mandátumeloszlás alakulásán van.

A stratégiai szavazás fogalma a kutatások nem többségi választási rendszerekre való kiterjedésével jelentősen kibővült. Míg a Duverger-féle stratégiai szavazásnak nem többségi választási rendszerek mellett csak akkor van tere, ha a választásokon a bejutási küszöb magas, vagy a körzeti magnitúdó alacsony, a duvergeri, mandátummaximalizáló logikán túlmenve, Cox (1997) három olyan ösztönzőt jelölt meg, amely a – politikai portfólió-maximalizálás logikáját követve – a szavazót stratégiai magatartásra készítheti: a stratégiai sorrendállítást, a politikai erők közötti stratégiai kiegyensúlyozást, valamint a bejutási küszöb abszolválását biztosító stratégiát. Cox (1997) ennek tükrében a stratégiai szavazót úgy definiálja, mint aki azzal a céllal, hogy maximalizálja a valószínűségét annak, hogy a választások végeredményét befolyásolja, kedvenc pártjától eltérőre szavaz. Cox (1997) fogalmához hasonlóan Blais, Gidengil, Nadeau és Nevitte (2001) a stratégiai szavazót úgy jellemzik, mint aki azzal a motivációval, hogy a választások kimenetelét befolyásolja, nem a számára legelőnyösebb pártot választja. Gschwend (2007) meghatározása szerint őszinte szavazó az, aki a leginkább kedvelt pártjára (vagy jelöltjére) szavaz. Ezzel szemben – az előbbi definíciókhoz hasonlóan – a stratégiai szavazó az, aki abban az esetben, ha az előzetes várakozásai szerint azáltal kívánja befolyásolni a választás kimenetelét, hogy nem az általa legkedveltebb pártra (vagy jelöltre) szavaz.

Herrmann (2015) a stratégiai szavazás elméletének három elemét vázolja fel: Egyrészt szavazók rövid távon *instrumentálisan racionálisak*, azaz mindig az aktuális választásokra fókuszálva hoznak döntést, miközben a szavazatukra mint olyan eszközre tekintenek, amellyel a választás eredményét befolyásolni tudják. Másrészt a szavazóknak *világos politikai preferenciáik vannak*, harmadrészt pedig *rendelkeznek előzetes várakozásokkal a választás végkimenetelével kapcsolatban*. Ez utóbbiakat Gschwend (2007) azzal a képpel illusztrálja, hogy a választóknak két úr felé kell szolgálniuk: az egyéni szavazói preferenciáiknak, valamint a választási eredményekkel kapcsolatos előzetes várakozásaiknak. A stratégiai szavazásnak tehát fontos feltétele, hogy a választónak legyenek elképzelései a választások lehetséges végkimeneteleiről, s ennek tudatában hozza meg döntését a szavazatáról.

Fredén (2016) a stratégiai szavazást definiálásakor a társadalmi döntéshozatalra helyezi a hangsúlyt. Ennek keretében minden korábbinál nagyobb jelentőséget tulajdonít más szereplők magatartásának mérlegelésére a választó saját szavazatáról való döntésekor. A stratégiai szavazó három feltételét fogal-

mazza meg: a szavazó egyrészt számba veszi a többi szavazó várható magatartását, fontolóra veszi a pártok választásokat követő stratégiáit, valamint ezek tükrében „nem őszinte” szavazatot ad le.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER MINT INTÉZMÉNYI ÖSZTÖNZŐ

A politikatudományi kutatások körében a stratégiai szavazás vizsgálata – amely a fogalmi meghatározásban is tetten érhető volt – hosszú időn keresztül a többségi választási rendszerekre koncentrálódott. Ennek fő oka Duverger (1964) által a választási rendszerek pszichológiai és mechanikus hatásainak definiálását követően az a konszenzus volt, mely szerint a többségi választási rendszerek azok, ahol a szavazó azon motivációjából fakadóan, hogy ne vesszen el a szavazata, hajlamos az elsődleges preferenciájával szemben a „kisebbik rossz” választani, s ezáltal stratégiai szavazatot leadni. Ezzel szemben – a Duverger-féle érvelést követve – általános meggyőződés volt, hogy arányos választási rendszerek mellett, ahol – a bejutási küszöböt s az alacsony körzeti magnitúdót leszámítva – nem kell a választónak attól tartania, hogy elveszik a szavazata, az „őszinte” szavazásnak, tehát annak, hogy a választó elsődleges preferenciái alapján szavazzon, nincsen intézményi ellenősztönzője.

Az 1990-es évektől azonban – részben a többségi választási rendszerek dominanciáját megtörő választási reformhullám, részben pedig az újonnan demokratizálódott politikai rendszerek jellemzően nem többségi választási rendszereinek kialakítása következtében – növekvő kutatói érdeklődés kezdte el övezni a nem többségi választási rendszerek szavazóinak stratégiai magatartását.¹ Ezen kutatások az „elveszett szavazat stratégia” mellett több olyan ösztönzőt is feltártak, amelyek különböző választási rendszerek mellett a szavazót arra indíthatják, hogy szavazatát ne az elsődleges preferenciája szerint adja le.

A választási rendszerek különböző elemei a stratégiai szavazás szempontjából eltérő ösztönzőkkel bírhatnak. A választási rendszerek és a stratégiai szavazás összefüggéseit kutató szakirodalom előbbinek alapvetően négy olyan elemét emeli ki, amely jelentős mértékben ösztönözheti a választókat arra, hogy ne az elsődleges preferenciáik szerint szavazzanak: a választási formulát, a körzeti magnitúdót, a bejutási küszöböt, valamint a szavazólap szerkezetét (nyílt vagy zárt listás-e a szavazás) (Rosema, 2004). Álláspontom szerint az említetteken túl további két tényező: a választási fordulók száma, valamint – egyes választási rendszerek esetén – a szavazatkapcsolás megléte vagy annak hiánya is szerepel a stratégiai szavazás intézményi ösztönzői között (1. táblázat).

1. táblázat. A választási rendszer attribútumai és a stratégiai szavazás

Választási rendszer attribútuma	Indikátora	Hatás a stratégiai szavazásra	
		Ösztönzi	Nem ösztönzi
Választási formula	arányos, többségi vagy vegyes rendszer	többségi vagy vegyes választási rendszer	arányos választási rendszer
Körzeti magnitúdó	választóközetek átlagos mérete	alacsony körzeti magnitúdó	magas körzeti magnitúdó
Bejutási küszöb	0,67% (Hollandia)=> 10% (Törökország)	magas törvényi bejutási küszöb	alacsony törvényi bejutási küszöb
Választási fordulók száma	egy vagy két választási forduló	egyfordulós vagy kétfordulós – a második fordulóban	kétfordulós – az első fordulóban
Szavazólap szerkezete	nyílt vagy zárt listás	zárt lista	nyílt lista
Szavazatkapcsolás	vegyes választási rendszerekben a választási rendszer két ága közötti kompenzáció vagy annak hiánya	szavazatkapcsolásos (vegyes-arányos) választási rendszer	szavazatkapcsolás nélküli (vegyes-többségi) választási rendszer

Forrás: saját táblázat

A *választási formula* és a stratégiai szavazás összefüggései széleskörűen kutatott téma. A többségi választási rendszerekben a választók fő motivációja az „elveszett szavazat” elkerülése. Abban az esetben, ha a szavazó előzetes váromlásai alapján nem lát esélyt az általa támogatott jelölt győzelmére, a választási rendszer arra ösztönzi, hogy másikat, a versenyben esélyesebb jelöltre – akár mint az esélyes jelöltek közötti kisebbik rosszra (Gschwend, 2004) – szavazzon. Powell (2000) kiemeli, hogy a többségi választási rendszer alkalmazása esetén a leadott szavazatok és az alakuló kormány közötti összefüggés világos. Arányos választási rendszerek esetében ugyanakkor – minek okán a kormány formálódása jellemzően több párt közötti koalíciós tárgyalások eredménye – az említett kapcsolat a leadott szavazatok és a megalakuló kormány között kevésbé egyértelmű. A különböző választási formulák alkalmazása hasonló helyzet elé állítja a szavazót a kormányfő személyének, avagy a megvalósuló közpolitikák mérlegelése esetén is (Rosema, 2004). Míg a többségi rendszerekben a választást követően gyakran közvetlenül is egyértelművé válik, mely párt alakíthat kormányt, a kormányt ki vezeti, valamint alapvetően milyen irányú közpolitikai döntések végrehajtása várható, addig az arányos rendszerekben mindezek gyakran a koalíciós tárgyalások eredőjeként alakulnak ki. Mindezek okán a többségi választási rendszer sokkal egyértelműbb módon ösztönzi a szavazók stratégiai magatartását. Ugyanakkor mindez nem jelenti azt, hogy a stratégiai szavazás ne lenne erősen jelen a nem többségi választási rendszerekben is.

A választóköri mérete (*körzeti magnitúdó*) hasonlóképpen fontos – sőt, Cox (1997) álláspontja szerint még fontosabb – ösztönzője lehet a stratégiai szavazásnak. A körzeti magnitúdót Lijphart (1984) mint a választási rendszer arányosságát befolyásoló tényezőt külön is kiemeli. Arányos, listás választási rendszerekben az egy választóköri területben átlagosan kiosztott mandátumok száma – az explicit módon meghatározott bejutási küszöbtől függetlenül – érdemi befolyást gyakorol arra, hogy a képviselőért küzdő politikai erők milyen implicit bejutási küszöbvel szembesülnek.² Hollandia listás-arányos parlamenti választási rendszerében, ahol az egész ország egy nagy választókerületet alkot 150 mandátummal, az említett implicit bejutási küszöb mindössze 0,67 százalék. Ezzel szemben az egyetlen országos listával ellentétben, 50 területi listát alkalmazó spanyolországi listás-arányos választási rendszer implicit bejutási küszöbe egyes tartományokban a többségi rendszerekével vetekszik.³ Míg tehát előbbiben az „elveszett szavazatok” száma elenyésző, addig utóbbiban igen jelentős lehet. Nem véletlen, hogy – amint Cox (1997) is kiemeli – a stratégiai szavazásra való ösztönzés mértéke a választóköri méretével fordítottan arányos. Gschwend (2009) 32 ország 1949 választókerületére kiterjedő összehasonlító vizsgálata hasonlóképp kimutatja, hogy a stratégiai szavazás intenzitása az egyes választókerületek körzeti magnitúdójának növekedésével csökkenő tendenciát mutat.

A választási rendszerek elemei közül az előbbiekhöz hasonlóképp a *bejutási küszöb* és annak mértéke is ösztönzőleg hathat a szavazók stratégiai magatartására. A hatás ugyanakkor kétoldalú lehet. Egyrészt a kis pártok támogatói – amint az arányos svéd választási rendszer mellett a stratégiai szavazást vizsgáló Annika Fredén (2014) felhívja a figyelmet – a nagy pártok felé fordulhatnak, ha előzetes várakozásaik alapján nem tartják esélyesnek, hogy kedvelt pártjuk átlépje a mandátumszerzéshez szükséges parlamenti bejutási küszöböt. Másrészt ugyanakkor – különösképpen az arányos választási rendszereket alkalmazó többpártrendszerek esetében – a koalícióban gondolkodó nagy pártok választói szavazatukkal támogathatják azon kis pártokat, amelyekkel preferált pártjuk a választásokat követően potenciálisan együttműködhet, annak érdekében, hogy az átlépje a bejutási küszöböt.⁴ A szavazók felmérve, hogy az általuk preferált koalíció nagyobb számú mandátumot veszíthet, ha a benne szereplő kis párt nem tudja átlépni a bejutási küszöböt, nagy párti elsődleges preferenciáikat felülírva stratégiai szavazatot adhatnak le – annak „megmentése” érdekében – az adott kis pártra. Az említett stratégiai szavazás típusát nevezi Cox (1997) „bejutást biztosító” szavazásnak.⁵

A *választási fordulók száma* szintén befolyást gyakorol – a többségi és a vegyes rendszerek mellett – a stratégiai szavazásra. Egyéni választókerületekben az egyfordulós, a „győztes mindent visz” elven működő relatív többségi választási rendszerek – az „elveszett szavazat” logika mentén – erős ösztönzőt jelentek a stratégiai szavazásra. A kétfordulós, abszolút többségi választási

rendszerek első fordulója ugyanakkor még több teret ad az „őszinte” szavazásra, hiszen – az első helyezett abszolút többsége híján – a verseny csak a második fordulóban dől el. Blais, Laslier, Laurent, Sauger és Van der Straeten (2007) a francia parlamenti választási rendszer példáján a jelölt „láthatóságára” helyezik a hangsúlyt, ami azt jelenti, hogy a választók látnak-e esélyt az adott jelölt egyéni választókerületi győzelmére. Fontos megkülönböztetés, hogy míg a második fordulóban csak egy győztes van, aki végül a mandátumot megszerzi, az első fordulóban azonban még ketten juthatnak tovább, tehát ott még két győztes van. Ennek okán bár kétségekívül a második forduló jelent erősebb ösztönzőt a stratégiai szavazásra, a szavazók stratégiai – a jelöltek „láthatóságának” szempontjával – már az első fordulóban megjelenhet.

Pártlistás rendszerekben a *szavazólap szerkezete*, amint Rosema (2004) kiemeli, szintén befolyásolja a stratégiai szavazás mértékét. Kulcskérdés ez esetben, hogy a pártlistás szavazás nyílt, avagy zárt listákra történik-e. Előbbi esetben fontos tényező, hogy a választó ki tudja fejezni személyi preferenciáit egy-egy párt listáján belül, míg utóbbi esetben szavazatával csak az adott pártlista támogatásáról dönthet. Amennyiben a szavazás nyílt listás, a választó számára tágabb tere van az „őszinte” szavazásnak, hiszen a választott párt listáján belül egyéni személyi preferenciáit is kifejezheti, miközben zárt pártlistás rendszer mellett arra nincsen lehetősége.

A vegyes választási rendszerek esetében mindemellett – amint Bochsler (2014) aláhúzza – fontos kérdés, hogy a választási rendszer két ága között működik-e a *szavazatkapcsolás*, ami a rendszer kompenzációs elemeként szolgál (mint a vegyes-arányos rendszerekben), avagy a két ág – az egyéni választókerületi többségi és a pártlistás arányos – egymástól függetlenül, párhuzamosan működik-e (mint a vegyes-többségi rendszerekben). A szavazatkapcsolással működő, vegyes-arányos választási rendszerek – az „elveszett szavazat” logika mentén – kevésbé hatnak ösztönzően a stratégiai szavazásra, hiszen a végső mandátumeloszlás nem vagy csak igen kis mértékben függ az egyéni választókerületi eredményektől. Riera és Bol (2017) vizsgálatai alapján ugyanakkor éppen a vegyes-arányos választási rendszerek adnak inkább teret a stratégiai szavazatmegosztásra, hiszen a kompenzáció okán a szavazatok stratégiai megosztása az említett rendszerekben nem csökkenti a kedvenc párt mandátumarányát, ha az a pártlistás szavazatot már megkapta, így nincsen mandátumban kifejezhető kockázata az egyéni választókerület esetében az elsődleges preferenciától való „elpártolásnak”.

A felsorolt intézményi tényezők sora rávilágít arra, hogy az a megközelítés, amely a stratégiai szavazáskor pusztán a választási formula jelentőségét hangsúlyozza, meghaladott. A választási rendszerek különböző elemei a választási formula mellett – a nem többségi választási rendszerekre jellemzően – a körzeti magnitúdó, az explicit bejutási küszöb, a választási fordulók száma, a szavazólap szerkezete, valamint vegyes választási rendszerek mellett a szavazat-

kapcsolás léte vagy annak hiánya egyaránt befolyást gyakorol a racionális választó stratégiai szavazásról szóló ösztönzőrendszerére.

STRATÉGIAI SZAVAZÁS ÉS A VÁLASZTÓI MOTIVÁCIÓK

A választási rendszeren mint intézményi ösztönzőn túl fontos, hogy a szavazók lehetséges motivációit is áttekintsük, mikor arról döntenek, hogy kedvencüktől eltérő pártra vagy annak jelöltjére adják voksukat. A stratégiai szavazás igen tágnak tekinthető definícióiból is láthatjuk, hogy a szavazó motivációi és az abból fakadó stratégiája aligha korlátozódik pusztán arra, hogy a szavazata a mandátumeloszláskor érvényesüljön. A választó számos egyéb szempontot is mérlegel a koalíció lehetséges összetételétől egészen a közpolitikai preferenciáinak megvalósulási lehetőségeiig.

Rosema (2004) példának okáért az – eredményekre és azok későbbi lehetséges következményeire vonatkozó – előzetes választói várakozások jelentőségéből kiindulva a stratégiai szavazás öt „arcát” különbözteti meg. Az első esetet, a *jelöltpreferenciákon alapuló szavazást* a stratégiai szavazás klasszikus formájának nevezi, amikor is a választó – a saját eredeti preferenciáit az esélyesség tükrében felülírva – eleve csak a győzelemre esélyes képviselőjelöltek közül választ. A második eset, a *kormányzati preferenciákon alapuló szavazás* az egyes jelöltek egyéni győzelmi esélyeivel szemben arra fókuszál, mely politikai szereplőknek van megválasztásuk esetén esélyük kormányzati pozícióba kerülni.⁶ A szavazó ilyenkor – eredeti preferenciáit szintén felülírva – csak azok közül a pártok vagy jelöltek közül választ, akik megválasztásuk esetén, részese lesz a kormányzati hatalomból, később befolyást gyakorolhatnak a politikai döntéshozatalra. Hasonló logikát követ a harmadik eset, amikor a szavazói döntést a *kormány vezetőjére vonatkozó preferencia* határozza meg.⁷ A stratégiai szavazatok negyedik lehetséges forrása a *pártok méretével* van összefüggésben. Rosema (2004) a választások közvetlen és közvetett következményeit megkülönböztetve felhívja a figyelmet arra, hogy kiváltképp a többpártrendszerek esetében a kormányzati pozíciók csak a választásokat követő tárgyalásokon dőlnek el, s ezáltal csak közvetetten függenek a tényleges választási eredményektől. A kormányzati tárgyalásokkor a megszerzett mandátumok számítanak. Stratégiai szavazásra egyaránt motiválhat, hogy egy nagyobb párt esetében ő szerezze meg – a kormányalapítási megbízás megszerzése érdekében – a legtöbb mandátumot, avagy egy kisebb párt tekintetében az, hogy éppen át lépje a parlamenti bejutási küszöböt. Végül, ötödik esetként a *közpolitikai preferenciák* is indukálhatnak stratégiai szavazást. Ez utóbbi típus különösképpen felerősödhet, ha a közgondolkodásban egy ügy jelentősége kiemelkedik, s a versenyben lévő politikai szereplők az ügyben képviselt eltérő pozíciója okán a választás az adott kérdésben kvázi-népszavazássá is válik.⁸

A stratégiai szavazás motivációs oldalait vizsgálva – szinkronban Rosema (2004) csoportosításával – a továbbiakban alapvetően Fredén (2016) kategorizálását követem, aki a stratégiai szavazás két dimenzióját, illetve azon belül is négy típusát különbözteti meg. Fredén (2016) kiindulópontként a kormányzati politikaformálás szakaszait tekinti, melynek első lépése az adott politikai erő számára a mandátumszerzés, majd az elnyert mandátumok függvényében a kormányzati hivatalyszerzés, s harmadik lépésként követi ezt a közpolitika formálás lehetősége. A politikai döntéshozatal szempontjából fontos, hogy a három szakaszt integránsan kezeljük: a szavazatszerzés elengedhetetlen a mandátumszerzéshez, a megszerzett mandátumok adják meg a lehetőséget a politikai hivatalyszerzésért való tárgyalásokhoz, majd a politikai hivatalyszerzés nyitja meg az utat a közpolitika formálásához.

2. táblázat. A stratégiai szavazás típusai

A stratégiai szavazás típusai				
		Kormányzati politikaformálás szakaszai		
		Mandátumszerzés	Hivatalyszerzés	Közpolitika formálás
Stratégiai szavazás iránya	Nagyobb párt	„elvesztett szavazat” stratégia	stratégiai sorrend-állítás	—
	Kisebb párt	—	koalíciót biztosító stratégiák	közpolitika orientált stratégiák

Forrás: Fredén, 2016: 21. p.

A stratégiai szavazás típusainak rendszerezésekor az egyik dimenziót a kormányzati politikaformálás említett szakaszai (mandátumszerzés – hivatalyszerzés – közpolitika formálás) adják, míg a másik dimenziót, hogy a stratégiai szavazás iránya a nagyobb, avagy a kisebb potenciális koalíciós partner irányában nyilvánul meg. A két dimenzió metszeteiben (2. táblázat) a stratégiai szavazás négy típusával találkozhatunk: Elsőként az „*elvesztett szavazat*” *stratégiával*, amikor a sikeres mandátumszerzés érdekében a szavazó – a kisebb párt irányába megnyilvánuló elsődleges preferenciája helyett – átszavaz a potenciális koalíció nagyobbik pártjára; másodsor a *stratégiai sorrendállítással*, amikor a szavazó annak hivatalyszerzése elsődleges céljával szavaz át a nagyobbik párt-ra. A stratégiai szavazás két további formájában ugyanakkor a nagyobbik potenciális koalíciós párt szimpatizánsa szavaz át a kisebbik pártra: a harmadik eset tehát, hogy a „*koalíciót biztosító*” *stratégiák* keretében a nagy párti szimpatizáns átszavaz a kisebbik pártra, hogy annak parlamenti mandátumszerzése növelje az esélyét a sikeres közös kormányalakításnak; majd negyedik esetben a kis pártra való szavazást a *közpolitika-orientált stratégiák* (mint kompenzációs stratégiák) ösztönzik.

Az „*elveszett szavazat*” stratégia a stratégiai szavazás alighanem legismeretebb, intézményközpontú típusa. Ennek lényegi eleme, hogy azok a szavazók, akiknek a kedvenc pártjuk esélytelenül vagy csak minimális eséllyel indul a képviselői mandátumokért a választásokon, a Duverger-féle logika mentén hajlamosak a mandátumszerzésre esélyesebb pártra vagy annak jelöltjére szavazni. Ennek okán az egyébként is jobb esélyekkel induló pártok és jelöltjeik jutnak még több szavazathoz, miközben a kevésbé esélyesek még gyengébben szerepelnek.

A *stratégiai sorrendállítás* mint motivációs tényező a kis pártok támogatói körében arra a stratégiai magatartásra utal, amikor annak érdekében, hogy befolyásolják a kormányalakítást, arra a potenciális koalíción belüli nagyobb pártra szavaznak át, amelynek esélye van vezetni a kormányalakítási tárgyalásokat. Bäck és Dumont (2008) ezeket a nagy pártokat „*formateur*”-öknek nevezik, amely azt fejezi ki, hogy e pártok formálják a kormánykoalíciókat, tehát a választásokat követően ők vezetik a koalíciós tárgyalásokat. A szerzőpáros, 12 nyugat-európai ország 1970–2006 közötti 176 kormányalakítási folyamatát vizsgálva, azt tapasztalta, hogy a párt mérete meghatározó tényező a „*formateur*” szerep betöltésében, kiváltképp, ha az adott párt rendelkezik korábbi kormányzati tapasztalattal, s az ideológiai spektrum mérsékelt területén helyezkedik el. Ennek okán a szavazók is motiváltak arra, hogy a „*formateur*” kilétének meghatározása érdekében eltérjenek az elsődleges preferenciájuktól a szavazáskor.

A koalíciós kormányok alakulásának gyakorisága – amint a stratégiai sorrendállítás eseténél is tapasztalhatjuk – ösztönzött jelent a szavazók számára, hogy a pártszimpátiájukon túl a koalíciós preferenciáikat is számításba vegyék (Blais et al., 2006; Bowler et al., 2010; Bargsted–Kedar, 2009). A „*koalíciót biztosító*” *stratégiák* esetében azonban fordul a kocka. A nagy pártok helyett a stratégiai szavazás nyertesei e típusok esetében a kis pártok lesznek. A kiindulópont, hogy a potenciális koalíciók gyakran egy nagy párt (senior koalíciós partner) és egy kis párt (junior koalíciós partner) együttműködései. Fontos, hogy a választási sikerhez gyakran nem elég a senior koalíciós partner jó szereplése; ha a junior koalíciós partner, a kisebbik szövetséges párt nem éri el a mandátumhoz jutás – többnyire explicit módon meghatározott törvényi – küszöbét, a senior koalíciós partner is könnyen elesik a kormányzás lehetőségétől.⁹ A junior partner számára tehát a bejutási küszöb mértéke és annak elérése ezáltal az egész későbbi koalíció részéről kulcsfontosságú. A nagy pártok és szavazóik ezáltal érdekeltté válnak a kisebb potenciális szövetséges eredményes szereplésében, melynek érdekében a szavazók – ösztönösen vagy a nagy párt által meg is támogatva – átszavazhatnak a kisebb szövetséges pártra, elősegítve annak mandátumszerzését. Cox (1997) azt a stratégiát, amikor az elsődleges preferenciáival – a potenciális koalícióból – a nagyobb pártot támogató szavazó, stratégiai szempontok mentén, a bejutási küszöb elérésében

fenyegetett kisebb pártot támogatja szavazatával, „bejutást biztosító” (threshold insurance) stratégiai szavazásnak nevezi.

Fredén (2014) az említett „bejutást biztosító” stratégiai szavazás 3 feltételét azonosítja: Elsőként, hogy a választó a szavazást megelőzően fontolóra veszi a lehetséges koalíciós kimeneteleket. Másodsor, arra a pártra adja a szavazatát, amelynek a bejutási küszöb elérése kockázatos. Harmadrészt ugyanakkor azáltal, hogy a bejutási küszöb által „fenyegetett” kis pártra adja a szavazatát, az eredeti elsődleges preferenciájához képest más pártot támogat. A „bejutást biztosító” stratégiai szavazás létezését számos empirikus kutatás húzta már alá. Gschwend (2007) az 1998. évi, Hermann és Pappi (2008) a 2002. évi német, Meffert és Gschwend (2010) a 2006. évi osztrák, Fredén (2014) a 2010. évi svéd országgyűlési választások előtt készült felméréseken egyaránt igazolták a kisebb potenciális koalíciós partner számára érkező stratégiai szavazatok érkezését. A „bejutást biztosító” stratégiai szavazás speciális formája, amikor a nagyobb koalíciós partner a kisebb párt stratégiai támogatására irányuló „koalíciós jelzéseket” is ad szavazói számára. Gschwend, Stoetzer és Zittlau (2016) az említett jelenséget „kölcönszavazat” logikának nevezik.

A „koalíciót biztosító” stratégiai szavazáson túl a kisebb pártokra adott stratégiai szavazatok a *közpolitika-orientált stratégiák* szempontjából hasonlóképp fontosak lehetnek. A választópolgár számára bizonyos esetekben egyes közpolitikák érvényesülése akár a kormányzat pártösszetételénél is fontosabb orientálódási pont lehet. Kedar (2005) – példának okáért – formális modelljét négy parlamentáris demokrácia választási adatbázisán tesztelve, empirikusan is bemutatja, hogy az intézményi környezet, amelyben a választó meghozza a döntését, miként vezeti az eredményorientált szavazót arra, hogy saját álláspontjától ellentétes pozícióval bíró, akár szélsőséges pártra szavazzon. A szerző által bemutatott szavazói magatartás lényegi eleme, hogy a szavazó a közpolitikai döntéshozatalt úgy kívánja befolyásolni, hogy egy radikálisabb – vagy akár szélsőséges – pártra szavazva ad visszacsatolást a mérsékeltébb pártok irányába azzal a céllal, hogy azok bizonyos közpolitikai céljait a „megfelelő irányba” formálják.

Az egyes motivációk a stratégiai szavazás különböző típusainak hátterében gyakran egyszerre vagy egymástól függetlenül is jelen lehetnek. Gschwend és Meffert (2017) tovább finomítva Fredén (2016) kategóriáit, a stratégiai szavazás négy fő motivációját különbözteti meg, amelyekhez további hét alstratégiát társítanak (3. táblázat).

3. táblázat. A stratégiai szavazás motivációi és formái

Stratégia	A stratégiai szavazás motivációi és formái			
	Motivációk			
	Elvesztett szavazat elkerülése	Koalíció pártösszetétele	Közpolitikai portfólió	Fékek és ellensúlyok
Elpártolás a vesztes párttól	X			
Bejutást biztosító / kölcsönszavazat		X		X
Destruktív szavazat		X		X
A várt koalíciós partner erősítése		X	X	
Stratégiai sorrendállítás		X	X	
Stratégiai egyensúlyozás			X	X
Stratégiai távolmaradás		X	X	X

Forrás: Gschwend–Meffert, 2017: 349. p.

A tipológia szerint a fő motivációk az elvesztett szavazat elkerülése, a koalíció pártösszetételének befolyásolása, a közpolitikai portfólió kiformálása, valamint a fékek és ellensúlyok kialakítása lehetnek. A célok elérése érdekében első esetben a választó elpártolhat a vesztes párttól, elkerülve az elvesztett szavazat kockázatát. Másodszor „bejutást biztosító”, avagy „kölcsön”-szavazatot adhat le, növelve a potenciális koalíciós partner mandátumszerzésének esélyeit. Harmadik esetben destruktív szavazatot is leadhat, ha tart attól, hogy kedvenc pártja nem venne részt a választásokat követően esedékes koalícióban, melynek összetételét a rá való szavazással nem tudná befolyásolni.¹⁰ Negyedik lehetőség, hogy annak tárgyalási pozíciója erősítése érdekében a várható koalíciós partnerre szavaz. Ötödik eset, amikor a stratégiai sorrendállítással a potenciális koalíció legnagyobb pártjára szavaz, hogy az vezetni tudja a választásokat követően a koalíciós tárgyalásokat. A hatodik eset, amikor a szavazó annak érdekében, hogy egy párt ne tudjon a döntéshozatal felett teljes ellenőrzést gyakorolni, a fékek és ellensúlyok kialakítása érdekében stratégiai egyensúlyként kedvencétől eltérő pártra szavaz. Végül a szavazónak lehetősége van a stratégiai távolmaradásra, amikor – a destruktív szavazáshoz hasonlóképpen – a kedvelt párt gyengítésével egy lehetséges, inkább preferált koalíció létrejöttét segíti (Gschwend–Meffert, 2017).

A felvázolt stratégiai szavazási modellek mellett a motivációs oldalon fontos megemlíteni néhány olyan egyéni szintű tényezőt, amely növelheti az esélyét annak, hogy a választó stratégiai szavazatot adjon le. Az egyéni szintű magyarázatokban három tényezőt érdemes kiemelni: az adott *szavazó pártos-*

ságának erősségét, a politikai tudásának (avagy politikai kifinomultságának) mértékét, illetve a választási eredményekre vonatkozó egyéni előrejelzéseket.

A pártosság erőssége fontos egyéni tényező a stratégiai szavazás szempontjából. Az új-zélandi választási reform stratégiai hatásainak vizsgálatakor Karp, Vowles, Banducci és Donovan (2002) kiemelik, hogy azok a szavazók hajlamosabbak inkább a stratégiai szavazásra, akik eredeti pártelkötelezettsége egyébként is gyengébb. Hasonló megállapításra jut Gschwend (2007) a német CDU és az FDP közötti stratégiai szavazatmegosztást vizsgálva, valamint Duch és Palmer (2002) a magyar választók szavazói magatartását kutatva egyaránt. A politikai tudás mértéke hasonlóképp befolyásoló tényező. Meffert és Gschwend (2011) aláhúzza, hogy azon szavazók, akik nagyobb politikai érdeklődéssel rendelkeznek, s több figyelmet fordítanak a választásokat megelőző közvélemény-kutatási eredményekre, nagyobb eséllyel szavaznak annak bejutása érdekében – a nagy párt iránti elsődleges preferenciájuk ellenére is – a kisebb potenciális koalíciós partnerre. A stratégiai szavazás egyéni befolyásoló faktoraik közé sorolhatjuk továbbá a választási eredményekre vonatkozó egyéni előrejelzéseket is. A választók megítélése, miszerint a kisebb potenciális koalíciós pártnak mekkora esélye van a törvényi bejutási küszöb elérésére, igen eltérő lehet. Meffert és Gschwend (2010) a 2006. évi osztrák parlamenti választások előtt készített felmérés adatai alapján kiemelik, hogy a jelenség, amikor a nagyobbik párt támogatói átszavaznak a kisebbik potenciális koalíciós pártra, különösen azoknál a nagy párti szavazóknál jelenik meg, akik bizonytalanok azt illetően, hogy a junior partner eléri-e a bejutási küszöböt. Ugyanakkor azoknál a nagy párti szavazóknál, akik biztosak abban, hogy a kisebbik potenciális partner eléri a bejutási küszöböt, avagy éppen abban biztosak, hogy nem éri el azt, a „bejutást biztosító” átszavazás elenyésző. A szerzőpáros hasonlóképp kiemeli, hogy azon választók, akik magának a potenciális koalíciónak a választásokat követő többségében bizonytalanok, még inkább hajlamosak a junior partner irányába történő stratégiai szavazásra. A lehetséges koalíciók számbavétele s ezzel párhuzamosan a választási előrejelzések tehát igen fontosak az esélyek egyéni felmérése szempontjából, tehát számottevő jelentősége van az ezekhez szükséges információkhoz való hozzáférésnek.

A SZAVAZÓK ÉS AZ INFORMÁCIÓS ASZIMMETRIA

A szavazók stratégiai magatartásának fontos korlátja az információs aszimmetria. A választó részéről nem tekinthető alapértelmezettnek, hogy a szavazatának leadását megelőzően tisztában van a választási esélyekkel, valamint a választásokat követő koalíciós tárgyalások lehetséges kimenetelével. A stratégiai szavazásnak ugyanakkor fontos előfeltétele, hogy a választóknak legye-

nek előzetes várákozásaik a szavazatok eloszlásával s a választásokat követően a lehetséges koalíciók alakulásával kapcsolatosan.

Az információs aszimmetria ellenére a szavazók jelentős része sikeresen előre tudja jelezni a koalíciók lehetséges formációit. Az információs aszimmetria áthidalására több lehetősége is adott. Gschwend (2007) – példának okáért – a szavazói várákozások kialakulásának két fő folyamatát különbözteti meg. A politikailag tudatos, „figyelmes” szavazók a választási kampány folyamán figyelik a lehetséges koalíciókról szóló értekezéseket, valamint a közvélemény-kutatási adatokat, s így kialakulhat bennük egy kép a választás lehetséges eredményéről. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor azon szavazók is ki tudják alakítani várákozásaikat, akik nem követik a kampány eseményeit. Számukra a „választási heurisztika” ad támpontot, azaz a korábbi választások eredményei és az azt követő koalíciók pártösszetétele adja meg az alapot az előrejelzéshez.

A választási heurisztika lehetőségét alátámasztandó, Armstrong és Duch (2010) a választásokat követő koalícióalkotást 1960 és 2007 között 34 országban vizsgálták, melynek eredményeképp az egyes országok vonatkozásában az alakuló koalíciók pártösszetételében nagyfokú történelmi szabályszerűségeket tártak fel: a miniszterelnökök jellemzően két párt jelöltjei közül kerültek megválasztásra, s az egyes koalíciókban részt vevő pártok átlagos száma is viszonylag alacsony, 3,65 volt, melyek szereplői körében jelentős időbeli kontinuitás is megmutatkozott.

Blais, Aldrich, Indridason és Levine (2006) a 2003. évi izraeli választásokkor végzett felmérés alapján szintén arra a következtetésre jutnak, hogy a szavazók a választásokat megelőzően a koalíciós preferenciáikat is rendre mérlegetlik, s döntésüket ennek tudatában hozzák meg. Hasonló megállapításokra jut a szavazók koalíciós mérlegetléséről Bargsted és Kedar (2009) a 2006. évi izraeli választásokat követően is, kiemelve, hogy számos szavazó – kedvelt pártjának koalíciós részvételi esélyének hiányában – a potenciális koalíciók pártjai közül a szavazatával a „kisebbik rosszat” választja.

Fredén (2016) az előzetes várákozások kialakításának támpontjaiként – Gschwendhez (2007) hasonlóan – a választásokat megelőző koalíciókat jelöli meg, mint a pártok viselkedésének előrejelzési lehetőségét, valamint a szavazók viselkedésének az előrejelzésére a közvélemény-kutatási adatok szolgálnak iránymutatóként. Gschwend, Stoetzer és Zittlau (2016) a szavazói várákozások alapjaként a „koalíciós jelzéseket” jelölik meg, mint olyan iránymutatókat, amely a szavazók számára kezelhető mértékűre csökkenti le a választásokat követő potenciális koalíciók számát. A „koalíciós jelzések” három típusát különböztették meg: a pártok választásokat megelőző nyilvános elköteleződéseit a közös kormányzásra, a kampány alatti koalícióra vonatkozó utalásokat (koalícióról való beszéd, közös fellépések a kampány során), valamint a pártot támogatóknak küldött sugallt, avagy határozottan célzott (tak-

tikai) szavazási utasításokat. A koalíciós jelzések tehát orientálhatják a potenciális koalíciós pártok szimpatizánsait a stratégiai szavazásra.¹¹ Amint Fredén (2016) is kiemeli, éppen az ilyen „koalíciós jelzések” ösztönzik – a közvélemény-kutatások ismeretében – a szavazókat arra, hogy szükség esetén segítség a bejutási küszöb által „fenyegetett” partnert, avagy szavazzanak a szövetségesek közül arra a pártra, amely számukra a legkedvezőbb közpolitikai portfóliót segíti elő a későbbi kormányzaton belül.

SZAVAZATMEGOSZTÁS ÉS MOTIVÁCIÓK VEGYES VÁLASZTÁSI RENDSZEREKBN

Bár stratégiai szavazás a bemutatott választói motivációk mentén bármely választási rendszer mellett megjelenhet, a hazai kontextus okán azonban különösképp izgalmas a vegyes választási rendszereket külön is górcső alá venni. E rendszereknek a stratégiai szavazás megfigyelésekor egyedi módszertani előnye a két különböző ágon leadott szavazatok arányainak területi összevethetősége. Annak következtében, hogy a választópolgár egyszerre adhatja le a választási rendszer két különböző ágán a szavazatát, a társadalomtudományok területén igen ritka, természetes kísérlet valósítható meg: amint Gschwend (2004) kiemeli, az egyéni tényezők konstansnak tekinthetők: ugyanaz a szavazó ad le két szavazatot, eltérő választási szabályszerűség mentén.¹²

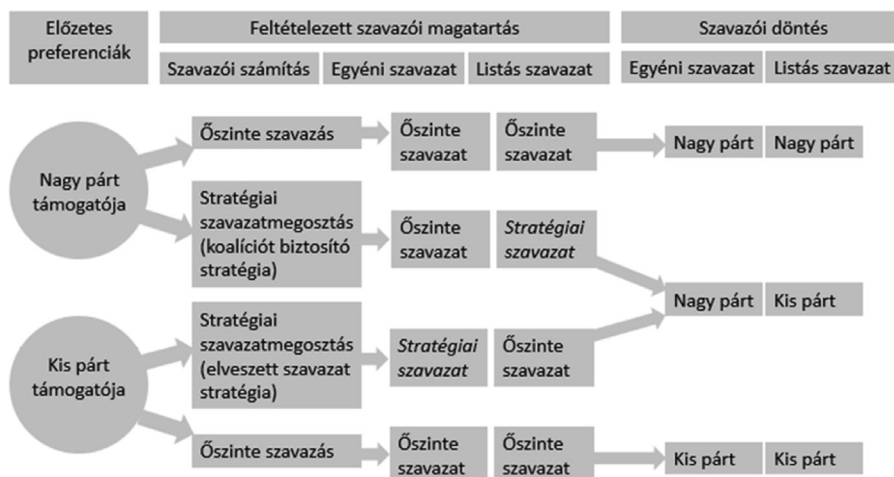
A stratégiai szavazás vizsgálatakor a vegyes választási rendszerek kínálta említett összehasonlítási lehetőséget fontos azonban kellő óvatossággal megközelíteni. A legfontosabb hibaforrás az lehet, ha úgy tekintünk az egyes választókörzetekben leadott – adott pártra vonatkozó – egyéni és pártlistás szavazatarányok közötti különbségekre, mint a stratégiai szavazás jelenlétének (vagy hiányának) empirikus bizonyítékára. A vegyes választási rendszerek szavazatmegosztást befolyásoló tényezői között számos nem stratégiai jellegű motiváció is meghúzódhat, hiszen a választási rendszerek bizonyos folyamatain olyan helyzeteket eredményezhetnek, amelyek a szavazót stratégiai megfontolásaitól függetlenül is a szavazatának megosztására „kényszerítik”. Fontos ennek okán, hogy a vegyes választási rendszerek mellett működő szavazatmegosztási lehetőségek között megkülönböztessük a stratégiai és a nem stratégiai motivációból fakadó típusokat.

Stratégiai szavazatmegosztások

A vegyes választási rendszerek vonatkozásában – amint arra Gschwend (2007) rámutat – a stratégiai szavazás mozgatórugójaként egyszerre jelenik meg a többségi rendszerekre jellemző „elveszett szavazat” elkerülését célzó, valamint az arányos rendszerekre jellemző „koalíciót biztosító” stratégia, hiszen a szavazónak – az egyéni és a listás ágon – két szavazat leadásával lehetőségük van két eltérő logikát alkalmazni: az egyéni választókörzetekben a

stratégiai szavazás – a koalíciós preferenciákon belül – a nagyobb pártok támogatottságát emelheti, míg a pártlistás ág esetében – elsősorban a bejutási küszöb megugrása céljával – a kisebb potenciális koalíciós pártok szavazatait növelheti. A két leadható szavazat a vegyes választási rendszerekben a „koalícióban gondolkodó” szavazók esetében több szavazási utat is kiformálhat (1. ábra): Egyrészt kérdés, hogy az adott – az egyszerűség kedvéért egy nagy és egy kis pártból álló – potenciális koalíciót támogató szavazó elsődleges preferenciája a nagyobb, avagy a kisebb támogatottságú párt felé nyilvánul-e meg. Másrészt kérdés az is, hogy az adott szavazó stratégiai megfontolások alapján – az egyéni választókerzeti vagy a pártlistás szavazata leadásakor – eltér-e az elsődleges preferenciájától.

1. ábra. Az őszinte és stratégiai szavazói magatartás vegyes választási rendszerekben

Forrás: Gschwend, 2007: 5. p.

Amennyiben a szavazó elsődleges preferenciája a nagyobb párt támogatása, a szavazó előtt vegyes választási rendszer mellett – Gschwend (2007) nyomán – alapvetően két racionális út áll. Egyrészt az őszinte szavazás, amikor mindkét szavazatával (egyéni és pártlistás) kedvenc pártját, illetve annak jelöltjét támogatja, másrészt a „koalíciót biztosító stratégia” mentén a stratégiai szavazatmegosztás, amikor az egyéni választókerzetben kedvenc pártjának jelöltjét támogatja, ugyanakkor a koalíció biztosítása érdekében a kis párt listájára szavaz annak érdekében, hogy annak a bejutási küszöböt történő abszolválásával nagyobb eséllyel alakuljon meg a választásokat követően a preferált koalíció. Az utóbbi típust Gschwend, Stoetzer és Zittlau (2016) „kölszönzött szavazatoknak” nevezi. Ennek elit vezérelt megközelítése szerint a szavazók akkor adnak le kölszönzavazatokat a kisebbik potenciális koalíciós partner

irányába, amikor a koalíciós pártok – gyakran direkt módon is – azt közvetítik támogatóik felé, hogy a sikeres kormányalakítás érdekében tegyenek úgy. A jelenség egyéni szintű megközelítése, hogy az egyes – elsődleges preferenciája mentén a nagyobbik pártot támogató – választó, aki az említett pártpreferenciáján túl erős koalíciós preferenciával is rendelkezik, miközben a két érintett párt közötti preferenciájában egyébként sincs nagy különbség, illetve bizonytalan benne, hogy a kisebbik potenciális koalíciós párt (a junior koalíciós partner) átlépi-e a bejutási küszöböt, ad le „kölcsönsszavazatot” a junior koalíciós partner pártlistájára.

Az előbbi esethez hasonlóan a kis párt szavazója is két lehetőség közül választ: Egyrészt mindkét szavazatát leadhatja kedvenc pártjára, illetve annak jelöltjére (őszinte szavazással), kockáztatva általa, hogy az egyéni választókerületben az esélytelenek nyugalomával induló jelöltre leadott szavazattal – a stratégiai szavazatmegosztás hiányában – a nagyobb koalíciós partner jelöltjét megfosztja a mandátumhoz jutás lehetőségétől, s így csökkenti az esélyét a preferált koalíció választási győzelmének. Másrészt – az „elveszett szavazat stratégia” tükrében – megoszthatja szavazatát oly módon, hogy az egyéni választókerületben stratégiai szempontok alapján a nagyobb párt jelöltjére szavaz, így növelve annak egyéni győzelmi esélyeit, miközben a pártlistás szavazásnál megmarad elsődleges preferenciájánál, s a kisebb pártra szavaz.

Az „elveszett szavazat” stratégiával leadott szavazatok szempontjából fontos tényező, hogy az adott választókerületben a verseny mennyire tekinthető szorosnak. A szavazói magatartást vegyes választási rendszerek mellett kutató szerzők – akárcsak a többségi választási rendszereket vizsgálók – rendre figyelembe veszik az adott egyéni választókerületben a verseny szorosságát (t-1 időpontban) mint a stratégiai szavazói magatartást befolyásoló döntést (Reed, 1999; Bawn, 1999; Moser–Scheiner, 2005; 2009; Kiss, 2015; Plescia, 2016). A verseny szorosságával s annak választói érzékelésével összhangban Hermann és Pappi (2008) a szavazók regionális öntudatára hívják fel a figyelmet, s „kifinomult szavazásnak” nevezik azt a stratégiai szavazást, amikor a választók, túl az országos politikai erőviszonyokon, szavazatuk leadásakor az adott egyéni választókerületben külön is mérlegelik az ottani helyi erőviszonyokat.¹³ Moser és Scheiner (2009) felhívják emellett arra is a figyelmet, hogy a választói magatartásban lényegi különbségek vannak a régi stabil demokráciák s az újonnan demokratizálódott rendszerek között.¹⁴

Nem stratégiai szavazatmegosztások

A vegyes választási rendszerek szavazatmegosztást eredményező ösztönzői között – az előbbieken túl – több olyan tényezőt is megfigyelhetünk, amely független a választók stratégiai megfontolásaitól, tekintve akár csak az egyéni

választókerületekben a személynek szóló szavazatot (personal vote); az egyéni és a pártlistás ág közötti „fertőző” vagy „interakciós” hatást; valamint a jelöltállítási kihívásaiból adódó, a választási „étlap” szélességére vonatkozó esetleges hiányosságokat.

A nem stratégiai motivációkon alapuló szavazatmegosztás leginkább ismert típusa a „személynek szóló szavazat” (personal vote), amikor a választó az adott jelöltre nem annak pártállása, hanem – attól függetlenül – személyes kvalitásai miatt szavaz. Ennek tipikus esete, mikor egy hivatalban lévő képviselő indul újra pozíciójáért, avagy az adott választókerületen belül valamely település polgármestere száll harcba a képviselőségért, vagy akár egy egyéb módon ismert politikus – pártvezető vagy miniszter – vesz részt a mandátumért folyó versengésben. Az említett helyzetekben a hivatalban lévő, ismert képviselőjelölt (inkumbens jelölt) gyakran előnnyel indul a nem ismert, új szereplőkkel szemben. A „personal vote” vegyes választási rendszerek melletti szavazatmegosztásra gyakorolt hatásainak vizsgálatánál mind Hainmueller és Kern (2008), akik a 2002. évi németországi parlamenti választások adatait vizsgálják, mind pedig Karp (2009), aki a 2005. évi új-zélandi parlamenti választások adatait elemzi, kimutatják a hivatalban lévő, inkumbens jelöltek előnyét a kevésbé ismert, nem inkumbens aspiránsokkal szemben. A személynek szóló szavazat – akárcsak a stratégiai szavazás – nem független az intézményi környezettől.

A vegyes választási rendszerek további, a szavazatok eloszlására is hatást gyakorló tényezője a két választási ág egymásra hatásából (interakciós vagy fertőző hatásból) fakad. Cox és Schoppa (2002) megfigyelése, hogy a német szövetségi választásokon az egyes választókerületekben az egyéni győzelemre esélytelen pártok is kivétel nélkül állítanak jelölteket. A jelenséget – amely ily módon emeli a választási pártok számát – „interakciós” hatásnak tulajdonítják, amelyek amellet, hogy a listás szavazatok számát is egyidejűleg növelni tudják, helyi szinten is „arcot adnak” a pártoknak. Hasonló logikát követve Ferrara és Herron (2005) „fertőző hatásként” definiálja azt a helyzetet, amikor az egyéni jelöltállítási egy adott választókörzetben az érintett párt pártlistás szavazatarányára pozitív hatással van. Érvelésük szerint az a párt, amelyik az adott választókerületben egyéni képviselőjelöltet indít, az adott kerületen belül a pártlistán is több szavazatra számíthat, mint amikor nem indít egyéni jelöltet.

Gschwend és van der Kolk (2006) a vegyes választási rendszerek közvetett hatásainak széleskörűen bemutatott magyarázó tényezői között – az előbbieken túl – a választható „menü” szélességét is kiemelik, hiszen amennyiben az érintett választó leginkább kedvelt pártja nem indít jelöltet az adott kerületben, eredeti stratégiai megfontolásai ellenére is megosztja szavazatát. Benoit, Gianetti és Laver (2006) a választókerületekben választható „menü” szélességével szinkronban kiemelik, hogy minekután a vegyes választási rendszerek többségi ága a „hasonlóan gondolkodó” pártok számára ellenősztözi az egy-

mással párhuzamos jelöltállításokat, az egyéni választókerületek képviselője-lőltjeinek száma – szemben a Ferrara és Herron (2005) által definiált „fertőző” hatással – jelentősen korlátozódik, így számos párt, amely rendelkezik az arányos ágon indított pártlistákkal, egyes egyéni választókerületekben nem képviselteti magát ott induló jelölttel. Emiatt azok a szavazók, akik kedvenc pártja nem állít a választókerületükben egyéni jelöltet, „kényszerítve” vannak a szavazatuk megosztására.

A nem stratégiai szavazatmegosztás jelenlétére utal Benoit (2001), amikor a rendszerváltást követő magyar választási rendszer és a szavazói magatartás összefüggéseit vizsgálva három olyan motívumot emel ki, amely a választó szavazatmegosztását eredményezheti. Elsőként kiemeli, hogy minekután az egyéni választókerületi jelöltállítás könnyebben teljesíthető feladat egy párt számára, mint a pártlisták állítása, kínálati oldalon gyakran előfordulhat, hogy míg a választó számára kedvenc pártjának egyéni jelöltje versenyben van, ugyanakkor a pártlistás szavazáskor – kedvenc pártjának listaállításának hiányában – nem tud elsődleges preferenciájának megfelelően szavazni. Másodszor, kevésbé pártos szavazó esetében a szavazatmegosztás úgy is történhet, hogy míg a pártlistán az általa kedvelt pártra szavaz, addig az egyéni választókerületben inkább – a már bemutatott „personal vote” jelenséggel összhangban – a személyes kvalitásokat figyelembe véve más párt jelöltjét vagy esetleg független jelöltet támogat szavazatával. Harmadik esetben a szavazatmegosztás stratégiai megfontolások alapján is történhet, amikor a szavazó a választás lehetséges kimenetelének fontolóra vételét követően adja le pártlistás vagy egyéni szavazatát az általa nem a leginkább kedvelt pártra vagy annak jelöltjére. Az említett három motívumból a legutóbbit leszámítva kettő nem a szavazat stratégiai megosztásáról szól.¹⁵

A STRATÉGIAI SZAVAZÁS KUTATÁSA MAGYARORSZÁGON

A stratégiai szavazás vizsgálata Magyarországon a szavazói viselkedés kutatásában – néhány kivételtől eltekintve – mindeddig viszonylag kevesebb figyelmet kapott. Az eddigi hazai kutatások jellemzően még a választási reformot megelőző választásokra fókuszálnak. Egyik első úttörőként nevezhető meg Benoit (2001), aki 1990 és 1998 között az egyes pártok különböző választásokon elért eredményei vonatkozásában bár azonosította a szavazatmegosztás jelenlétét, alapvetően leíró statisztikai adatokat felhasználva nem mutatta ki ebben a stratégiai szavazás direkt hatásait.

Duch és Palmer (2002) azonban már egyéni szintű, kérdőíves kutatási adatokon mutatja be a stratégiai szavazás jelenségét. A kérdőíves kutatás lehetővé teszi számukra, hogy a szavazatmegosztás egyéni tényezőit számba vegyék, a választó társadalmi háttérétől kezdve, a politikai preferenciáin át egészen

a várható eredmények egyéni szintű érzékeléséig. Kimutatják, hogy – a társadalmi háttértől függetlenül – azok hajlamosabbak a stratégiai szavazásra, akik a kedvenc pártjuktól eltérő politikai erőt látnak esélyesebbnek a győzelemre. Az „elveszett szavazat” stratégia mozgatja így állításuk szerint a szavazók 13,6 százalékát, mikor szavazatuk megosztásáról döntenek.¹⁶

A 2006. évi országgyűlési választások alkalmával a szavazói viselkedést vizsgálva Karácsony (2006) az SZDSZ és az MDF relatíve jó szereplésére hipotézist állított fel, mely szerint az említett pártok – a közvélemény-kutatások által – vártnál jobb szereplése a taktikai szavazás következménye. Álláspontja szerint az SZDSZ esetében a fő szavazói motiváció a kormánykoalíció győzelmének elősegítése, míg az MDF esetében a nagy pártok elleni protest szavazat, illetve az ellenzék győzelmi esélyeinek növelése volt. A hipotézisek összhangban vannak mind az „elveszett szavazat”, mind pedig a bejutást biztosító, koalíciós stratégiákkal.

A 2010-es országgyűlési választásokat követően Róna és Soós (2011) a másodlagos szavazói preferenciákat vizsgálva, a szavazatmegosztás – és részben a stratégiai szavazás – jelenségét közvélemény-kutatási adatok mellett aggregált adatokon is bemutatja. A szavazatmegosztás eredményeik alapján kiemelten volt jelen a nem minden választókerületben jelöltet állítani tudó LMP és MDF listás szavazói körében. Kiemelik ugyanakkor, hogy az első forduló szavazatmegosztás túlnyomórészt „kényszerből” adódik, amely a preferenciapárt jelöltjének hiányából eredeztethető. A második fordulóban azonban a stratégiai szavazás is megjelenik, de annak iránya és mértéke nagyban függ attól, hogy a versenyben mely két párt jelöltje vesz részt esélyesként. Mindezek mellett hangsúlyozzák, hogy a pártrendszer s a korábbi szövetségi rendszerek változásai csökkentik a választók második forduló, stratégiai szavazási hajlandóságát.

A stratégiai szavazás kimutatása érdekében Kiss (2015) a 2011-es választási reformot megelőző hat magyar országgyűlési választás aggregált adatait elemzi. A szerző a stratégiai szavazás jelenlétének kutatásakor – az akkor még kétfordulós választási rendszerben – a második fordulóra jutott harmadik helyezett jelöltek szereplésére helyezi a hangsúlyt. Kimutatja, hogy a harmadik helyen a második fordulóra jutott jelöltek szavazataránya az elsőről a második fordulóra szignifikánsan csökken. Az említett csökkenés – összhangban az „elveszett szavazat” stratégiával – emellett szignifikánsan nagyobb az első két jelölt közötti verseny szorosságának növekedései.

KONKLÚZIÓ

A stratégiai szavazás, amint a jelen tanulmány is aláhúzza, sokszínű. A választási rendszerek különböző típusai s a választók egyéni beállítódásai mellett eltérő arcokat mutathat. A szakirodalomban sokáig domináns, a többségi rend-

szerekre jellemző „elveszett szavazat” stratégia a stratégiai szavazás fontos, de nem kizárólagos formája.

A szavazói magatartás kutatásában az elmúlt két évtized folyamán az arányos és vegyes választási rendszerek nagyobb figyelmet kaptak, melynek következtében a stratégiai szavazás több új formája is definiálásra került. A fogalmi változás legfontosabb eleme, hogy a stratégiai szavazó mind a többi választó, mind pedig a pártok várható magatartását figyelembe veszi, s ezen megfontolások mentén tér el voksa leadásakor elsődleges preferenciájától. A választási rendszerek különböző elemei – a választási formulától, a körzeti magnitúdón át egészen a szavazatkapcsolás jelenlétéig – a preferenciákon túl egyaránt hatással lehetnek a választói döntésekre. A választási rendszer intézményi ösztönzői ezáltal felszínre hozzák a stratégiai szavazás különböző arcait.

A szavazói motivációkat illetően fontos, hogy a stratégiai szavazók egy része túl azon, hogy szavazatát nem kívánja mandátumszerzésre esélytelen pártokra és jelöltekre „pazarolni”, egyrészt egyértelmű koalíciós – vagy akár a koalíció vezetőjére vonatkozó – preferenciákkal rendelkezik, másrészt pedig egy részük a közpolitikai preferenciái által vezérelve szavaz elsődleges preferenciájától eltérő pártra. A választó stratégiai megfontolásait az információs aszimmetria nehezíti, de a korábbi választások tapasztalatai alapján, a választási heurisztika révén a kampány eseményeit kevésbé követő szavazók is orientálódni tudnak.

A vegyes választási rendszerek mellett, akár csak a magyar kontextusban, a stratégiai szavazás fontos indikátora a választási rendszer két ága közötti szavazatmegosztás. Az egyéni tényezők itt konstansnak tekinthetők: ugyanaz a szavazó ad le két szavazatot, eltérő választási szabályszerűség mentén (Gschwend, 2004). Bár a választó így akár egyéni, akár listás szavazatáról dönthet stratégiai megfontolások mentén (az „elveszett szavazat”, avagy a „koalíciót biztosító” logika mentén), a szavazatmegosztás önmagában nem jelenti azt, hogy az egyén stratégiai szavazó. A szavazatmegosztásra a jelölt személyes kvalitásai is motiválhatnak (personal vote), avagy, ha a szimpatikus párt nem indít az adott választókerületben jelöltet, a választó – bármely stratégiai megfontolástól függetlenül – kedvencétől eltérő párt jelöltjére „kényszerül” voksolni, így osztva meg szavazatát.

Bár a stratégiai szavazás jelensége Magyarországon sem idegen, mindenedig csak szűkebb körben került vizsgálatok tárgyává. A téma hazai kutatásának ugyanakkor lendületet adhat a 2011-es választási reform, a hozzá való szavazói alkalmazkodás.¹⁷ Habár jelen tanulmány írásakor még javában zajlik a 2018-as országgyűlési választási kampány Magyarországon, a stratégiai szavazás tematizálása a korábbiakhoz képest mind a politikai szereplők, mind a média részéről kiemelkedő.

JEGYZETEK

- ¹ Hobolt és Karp (2010) 32 országot vizsgáló, összehasonlító empirikus vizsgálata kimutatja, hogy míg a többségi választási rendszerek mellett a nem az elsődleges preferenciáik szerint szavazók aránya 20 százalékot tesz ki, addig az arányos választási rendszerek mellett – előbbiől csupán 5 százalékponttal elmaradva – 15 százalékos.
- ² Minden rendszerben van egy olyan implicit küszöbhatár, amely mindenképpen szükséges a mandátumelosztás sajátosságai következtében a képviselőtöz történő hozzájutáshoz. Erre az előbbieken részletezett körzetnagyság van a legnagyobb hatással. Lijphart (1999) kidolgozott egy mérőszámot az említett implicit küszöb mérésére: $T=75\%/(M+1)$. A T jelöli jelen esetben a küszöbhatárt (threshold), az M pedig a kerületnagyságot (magnitude). A képlet alapján kiszámítható például, hogy miközben egy ötmandátumos körzetben ez az implicit belépési küszöb mindössze 12,5%-os, addig a többségi, egymandátumos körzetekben ez az arány az előbbi a háromszorosa, 37,5%-ot tesz ki.
- ³ Spanyolország legkisebb választóköreibei (Ceuta és Mellila) mindössze egy-egy képviselőt küldenek a parlamentbe. Ennek következtében az ottani területi lista a gyakorlatban a „győztes mindent visz” elvű relatív többségi rendszernek feleltethető meg.
- ⁴ A bejutási küszöb természetesen elsősorban azokban az országokban játszhat szerepet a választói döntésben, ahol a pártrendszer és azon belül a lehetséges koalíciók alapvetően stabilak.
- ⁵ A „bejutást biztosító” stratégiai szavazásra Fredén (2014) mellett a német vegyes-arányos választási rendszer működését vizsgáló Gschwend (2007), valamint az arányos osztrák rendszer működését elemző Gschwend és Meffert (2010) is szolgálnak empirikus bizonyítékokkal.
- ⁶ Az egyes politikai szereplők kormányzati esélyeinek „heurisztikus” választói felismerésében jelentős szerepet játszik a releváns pártok száma. Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban, ahol alapvetően kétpártrendszer működik, a választó lényegesen erősebb előzetes feltevésekkel rendelkezhet a kormány lehetséges szereplőivel kapcsolatban, mint olyan többpártrendszerekben (pl. Hollandia, Belgium, Csehország, Szlovákia stb.), ahol a törvényhozásba bejutó pártok nagy száma, a politikai szereplők időről időre való változásával karöltve, a koalíciókötést és az azt kísérő tárgyalási folyamatot eleve kevésbé kiszámíthatóvá teszi.
- ⁷ Az említett esetben nem a kormányzati hatalom résztvevőire tevődik a legfőbb hangsúly, hanem a miniszterelnök személyére. Ez olyan politikai rendszerekben jellemző, ahol a miniszterelnök politikai hatalma nagy, kiváltképp, ha a pozícióért folytatott versenyben kimondottan karizmatikus személyiségek is részt vesznek. A 2006-os olaszországi parlamenti választások a politikai kampányban gyakorlatilag „Berlusconi melletti vagy elleni népszavazássá” váltak.
- ⁸ A közpolitikai preferenciák mentén való, egy fontos ügyet kiemelő stratégiai szavazás egyik fontos példája lehet a 2011. évi skót parlamenti választás, ahol az Egyesült Királyságtól való függetlenséget pártoló Skót Nemzeti Párt történelmében először szerezte meg a legtöbb mandátumot a régióban.
- ⁹ A 2013. évi németországi szövetségi választásokon a kereszténydemokrata CDU korábbi koalíciós partnerének, a liberális FDP-nek parlamenti kiesésével annak ellenére „kényszerült” a szociáldemokrata SPD-vel nagykoalíció kötésére, hogy a német újraegyesítést követő, 1990. évi választások óta – a szavazatok 41,5 százalékával – a legjobb eredményét érte el.

- ¹⁰ Németországban a 2005. évi választásokkor annak érdekében, hogy az előre várható CDU–SPD-nagykoalícióban erősítsék a szociáldemokraták (SPD) pozícióját, a Baloldali Párt szimpatizánsai között sokan átszavaztak rá (Gschwend–Meffert, 2017).
- ¹¹ A 2013. évi németországi szövetségi választásokon az Bundestagból történő kiesését Gschwend, Stoetzer és Zittlau (2016) éppen azzal magyarázzák, hogy a nagyobbik kormánypárt (CDU–CSU) irányából elmaradtak azok a koalíciós jelzések, amelyek a kereszténydemokrata szavazókat a koalíciót biztosító „kölcönszavazatok” leadására sarkallta volna a liberális FDP irányába.
- ¹² Schoen (1999) a vegyes-arányos németországi országgyűlési választási rendszer működését 1953-tól 1990 vizsgálva a – stratégiai szavazás szempontjából fontos – szavazatmegosztás arányának folyamatos növekedésére mutat rá: míg 1953-ban a választók 10, 1961-ben pedig mindössze 4,4, 1990-ben már 16,2 százaléka adta le más párt egyéni jelöltjére a szavazatát, mint amelyik pártlistáját támogatta. Karp, Vowles, Banducci és Donovan (2002) az új-zélandi választási reform kezdeti hatásait vizsgálva 39 százalékra becsülik az 1996. évi választásokon azon választók arányát, akik nem ugyanannak a pártnak támogatták az egyéni képviselőjelöltjét, mint amelyik párt listájára szavaztak.
- ¹³ Hermann és Pappi (2008) a jelenséget az 1998. és a 2002. évi németországi országgyűlési választások alkalmával vizsgálva tárják fel az ottani vegyes-arányos választási rendszer mellett stratégiai szavazási motivációkat vizsgálva. A szerzőpáros kiemelt figyelmet fordít az egyes választókerületek képviselőjéért versengő jelöltek „láthatóságára”, amely eltérő régiókban – elsősorban a volt NDK területén – igen különböző a stratégiai szavazás szempontjából is eltérő versenyhelyzeteket teremt.
- ¹⁴ Moser és Scheiner (2009) összehasonlító kutatásukban 10 ország – közülük 6 stabil, 4 pedig új demokrácia – 35 választásának eredményeit vizsgálva empirikusan kimutatták, hogy míg a stabil demokráciákban a szavazók az egyéni választókerületekben – különösképpen a versengő kerületekben – gyakran stratégiai szavazással is a legesélyesebb két jelölt közül választanak, addig az újabb demokráciákban alig van eltérés az egyes választókerületek egyéni és listás szavazatarányai között, s a voksok sem igen koncentrálnak a két legesélyesebb szereplőnél.
- ¹⁵ A Benoit (2001) által leírt szavazatmegosztási motivációk mellett a rendszerváltást követő választástörténet folyamán olyan esetek is fordultak elő, amikor egy-egy párt bár tudott az adott megyében területi listát állítani, így lehetett rá pártlistás szavazatot leadni, ugyanakkor abban a választókerületben, ahol a választó élt – összefüggésben a nehezen abszolválható egyénijelölt-állítási rendszerrel –, nem volt versenyben egyéni jelöltje. Benoit, Gianetti és Laver (2006) már számba veszik az említett szavazatmegosztási motivációt is, amely nem feltétlenül csak a nehezen abszolválható jelöltállítási küszöb miatt állhat elő, hanem az ugyanazon politikai blokkhoz tartozó pártok együttműködésen alapuló, koordinált jelöltállításának is a folyamánya lehet.
- ¹⁶ A szavazatmegosztás magyarországi vizsgálatokor sem szabad zárójelbe tenni, hogy az a stratégiai megfontolásoktól függetlenül a jelöltekkel kapcsolatos preferenciákon is alapulhat. Papp (2016) a személynek szóló szavazat szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró képviselőjelölti inkumbencia hatásait 1994 és 2010 között vizsgálva – a magyar pártrendszer erőteljes pártossága mellett – az egyéni választókerületi eredményekben összességében az inkumbens

jelöltek hátrányát, azaz inkumbens pozíciójuk szavazatarányaikra vonatkozó negatív hatása-
it mutatja ki. A vizsgált „personal vote” változók között azonban az inkumbencia különböző
típusait különbözteti meg, melyek az egyéni választókerületi szereplés szempontjából eltérő
következményeket hordoznak magukban. Míg a hivatalban lévő képviselők inkumbens volta
inkább rontja, a helyi szintű kötődés, elsősorban a hivatalban lévő polgármesterek esetében,
ugyanakkor inkább javítja az adott jelölt szereplési esélyeit, akárcsak a betöltött miniszteri
pozíció.

- ¹⁷ Álláspontom szerint öt olyan eleme van a reform utáni választási rendszernek, amely a sza-
vazatmegosztást érintheti: Egyrészt a jelölt- és pártlistaállítási rendszere egyszerűsödött. Más-
részt a korábbi kétfordulós választási rendszer egyfordulósá változott. Harmadrészt a választ-
tási rendszer többségi eleme túlsúlyba került, az egyéni választókerületi mandátumok aránya
megnőtt. Negyedrészt a választási rendszer kompenzációs eleme – a győzteskompenzáció
bevezetésével, valamint a csak töredékszavazatokat tartalmazó, külön kompenzációs ág meg-
szüntetésével – gyengült. Végül az országos listás ág „túlzsúfolttá” vált, jelentősen megnövel-
ve az egy mandátumhoz szükséges szavazatok számát.

IRODALOM

- Aldrich, John – Blais, André – Indridason, Indridi – Levine, Renan (2006): Do Voters Vote for
Government Coalitions? *Party Politics*, Vol. 12., No. 6., 691–705. pp.
- Armstrong, David A. – Duch, Raymond M. (2010): Why Can Voters Anticipate Post-election
Coalition Formation Likelihoods? *Electoral Studies*, Vol. 29., No. 3., 308–315. pp.
- Bargsted, Matias A. – Kedar, Orit (2009): Coalition-Targeted Duvergerian Voting: How Expectations
Affect Voter Choice under Proportional Representation. *American Journal of Political Science*,
Vol. 53., No. 2., 307–323. pp.
- Bawn, Kathleen (1999): Voter Responses to Electoral Complexity: Ticket Splitting, Rational Voters
and Representation in the Federal Republic of Germany. *British Journal of Political Science*, Vol.
29., No. 3., 487–505. pp.
- Bäck, Hanna – Dumont, Patrik (2008): Making the First Move. A Two-Stage Analysis of the Role
of Formateurs in Parliamentary Government Formation. *Public Choice*, Vol. 135., No. 3–4.,
353–373. pp.
- Benoit, Kenneth (2001): Evaluating Hungary’s Mixed-Member Electoral System. In: Shugart,
Matthew Soberg – Wattenberg, Martin P. (2001): *Mixed-Member Electoral Systems: The Best of
Both Worlds?* New York, Oxford University Press.
- Benoit, Kenneth – Gianetti, Daniela – Laver, Michael (2006): Voter Strategies with Restricted Choice
Menus. *British Journal of Political Science*, Vol. 36., No. 3., 459–485. pp.
- Blais, André – Gidengil, Elisabeth – Nadeau, Richard – Nevitte, Neil (2001): Measuring Strategic
Voting in Multiparty Plurality Elections. *Electoral Studies*, Vol. 20., No. 3., 343–352. pp.
- Blais, André – Laslier, Jean-Francois – Laurent, Annie – Sauger, Nicolas – Van der Straeten, Karine
(2007): One Round Versus Two Round Elections: An Experimental Study. *French Politics*, Vol.
5., No. 3., 278–286. pp.

- Bochsler, Daniel (2014): Which Mixed-Member Proportional Electoral Formula Fits You Best? Assessing the Proportionality Principle of Positive Vote Transfer Systems. *Representation*, Vol. 50., No. 1., 113–127. pp.
- Bowler, Shaun – Donovan, Todd – Karp, Jeffrey A. (2010): Strategic Coalition Voting: Evidence from New Zealand. *Electoral Studies*, Vol. 29., No. 3., 350–357. pp.
- Cox, Gary (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cox, Karen E. – Schoppa, Leonard J. (2002): Interaction Effects in Mixed-Member Electoral Systems. Theory and Evidence From Germany, Japan, and Italy. *Comparative Political Studies*, Vol. 35., No. 9., 1027–1053. pp.
- Duch, Raymond M. – Palmer, Harvey D. (2002): Strategic Voting in Post-Communist Democracy? *British Journal of Political Science*, Vol. 32., No. 1., 63–92. pp.
- Duverger, Maurice (1964): *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London, Methuen.
- Ferrara, Federico – Herron, Erik S. (2005): Going it Alone? Strategic Entry under Mixed Electoral Rules. *American Journal of Political Science*, Vol. 49., No. 1., 16–31. pp.
- Fredén, Annika (2014): Threshold Insurance Voting in PR Systems: A Study of Voters' Strategic Behavior in the 2010 Swedish General Election. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, Vol. 24., No. 4., 473–492. pp.
- Fredén, Annika (2016): *Strategic Voting under Coalition Governments*. Thesis for Ph.D.
- Gschwend, Thomas (2004): *Strategic Voting in Mixed Electoral Systems*. Reutlingen, SFG Elsevier.
- Gschwend, Thomas (2007): Ticket-Splitting and Strategic Voting under Mixed Electoral Rules: Evidence from Germany. *European Journal of Political Research*, Vol. 46., No. 1., 1–23. pp.
- Gschwend, Thomas (2009): District Magnitude and the Comparative Study of Strategic Voting. In: Klingermann, Hans-Dieter (eds.): *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford, Oxford University Press, 289–307. pp.
- Gschwend, Thomas – Meffert, Michael F. (2010): Strategic Coalition Voting: Evidence from Austria. *Electoral Studies*, Vol. 29., No. 3., 339–349. pp.
- Gschwend, Thomas – Meffert, Michael F. (2017): Strategic Voting. In: Arzheimer, Kai – Evans, Jocelyn – Lewis-Beck, Michael S. (eds.): *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*. SAGE Publications, 339–366. pp.
- Gschwend, Thomas – Stoetzer, Lukas – Zittlau, Steffen (2016): What Drives Rental Votes? How Coalitions Signals Facilitate Strategic Coalition Voting. *Electoral Studies*, Vol. 35., No. 4., 293–306. pp.
- Gschwend, Thomas – van der Kolk, Henk (2006): Split Ticket in Mixed Member Proportional Systems: The Hypothetical Case of the Netherlands. *Acta Politica*, Vol. 41., No. 2., 163–179. pp.
- Hainmueller, Jens – Kern, Holger Lutz (2008): Incumbency as a Source of Spillover Effects in Mixed Electoral Systems: Evidence from a Regression-Discontinuity Design. *Electoral Studies*, Vol. 27., No. 2., 213–227. pp.
- Herrmann, Michael (2015): *Strategisches Wählen in Deutschland*. Logik und politische Konsequenzen. Wiesbaden, Springer Fachmedien.

- Herrmann, Michael – Pappi, Franz Urban (2008): Strategic Voting in German Constituencies. *Electoral Studies*, Vol. 27., No. 2., 228–244. pp.
- Karácsony Gergely (2006): Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In: uő (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest, DKMKA. 59–103. pp.
- Karp, Jeffrey A. – Wowles, Jack – Banducci, Susan A. – Donovan, Todd (2002): Strategic Voting, Party Activity, and Candidate Effects: Testing Explanations for Split Voting in New Zealand's New Mixed System. *Electoral Studies*, Vol. 21., No. 1., 1–22. pp.
- Karp, Jeffrey A. (2009): Candidate Effects and Spill-Over in Mixed Systems: Evidence from New Zealand. *Electoral Studies*, Vol. 28., No. 1., 41–50. pp.
- Kiss, Áron (2015): Identifying Strategic Voting in Two-Round Elections. *Electoral Studies*, Vol. 40., No. 4., 127–135. pp.
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Meffert, Michael F. – Gschwend, Thomas (2011): Polls, Coalition Signals and Strategic Voting: An Experimental Investigation of Perceptions and Effects. *European Journal of Political Research*, Vol. 50., No. 5., 636–667. pp.
- Moser, Robert G. – Scheiner, Ethan (2005): Strategic Ticket Splitting and the Personal Vote in Mixed-Member Electoral Systems. *Legislative Studies Quarterly*, Vol. 30., No. 2., 259–274. pp.
- Moser, Robert G. – Scheiner, Ethan (2009): Strategic Voting in Established and New Democracies: Ticket Splitting in Mixed-member Electoral Systems. *Electoral Studies*, Vol. 28., No. 1., 51–61. pp.
- Papp Zsófia (2016): Inkumbens-hátrány. Helyi kötődés és a személynek szóló szavazat Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 25., No. 2., 31–56. pp.
- Plescia, Carolina (2016): *Split-Ticket Voting in Mixed-Member Electoral Systems. A Theoretical and Methodological Investigation*. Colchester, ECPR Press.
- Reed, Steven R. (1999): Strategic Voting in the 1996 Japanese General Election. *Comparative Political Studies*, Vol. 32., No. 2., 257–270. pp.
- Riera, Pedro – Bol, Damien (2017): Ticket-splitting in Mixed-member Systems: On the Importance of Seat Linkage between Electoral Tiers. *West European Politics*, Vol. 40., No. 3., 584–597. pp.
- Róna Dániel – Sós Ildikó (2011): A témodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választásokon. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 20., No. 4., 113–137. pp.
- Rosema, Martin (2004): *Strategic and Semi-Strategic Voting under Different Electoral Systems*. Annual Meeting of the Dutch Political Science Organisation, Antwerpen, Belgium.

RECENZÍÓK

Csizmadia Ervin

*A folyami kormányos és a tenger. (Viharban kormányozni.
Politikai vezetők válsághelyzetekben*

Szabó Máté

Kézikönyv Kelet-Európa politikájáról

A FOLYAMI KORMÁNYOS ÉS A TENGER

Csizmadia Ervin

(*Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben. Szerkesztette: Körösenyi András. MTA PTI, Budapest, 2017.*)

Az elmúlt években egyre nagyobb keletje van a politikai vezetésről és vezetőkről szóló műveknek. Magyarországon talán nem annyira, mint Európában, de azért itthon is megmozdult valami, és a politikai vezetés kurrens kutatási témává vált. Európában mindez régebb óta tart, és nagyon különböző diszciplínák foglalkoznak vele. Elég csak néhány példát említenünk. A *The Leadership Quarterly* című folyóirat 2017 augusztusában – a híres karizmakutató, Boas Shamir munkássága kapcsán – tematikus számot közöl a karizmáról. Az *American Political Science Review* 2015 novemberében publikál cikket Eric Beerbohm-tól, azzal a címmel, hogy „Is Democratic Leadership Possible?”. A *Juncture* című folyóiratban (ma IPPR Progressive Review) „The Remaking of Political Leadership” címmel adnak közre tematikus összeállítást, s a *European Political Science* című orgánum 2017. évi 2. száma is mélyrehatóan foglalkozik a témával. Valamivel korábbirol megemlíthetnénk a *Politics and Policy*, az *American Psychologist* és a *Political Psychology* című folyóiratokat is, amelyek alapcikket közöltek a témáról. És akkor még nem is beszéltünk a témában készült temérdek könyvről, s közülük is kiemelten a téma szakértője, Robert Elgie 2018-ban megjelent új könyvéről, amely *Political Leadership: A Pragmatic Institutional Approach* címmel jelent meg. Nem túlzás tehát azt mondani, hogy a nemzetközi politikatudomány hatalmas energiával veti rá magát a témára, nem kis részben azért is, mert van mire rávetnie magát, hiszen egyre több a nem konvencionális – más szóval: erős – politikai vezető.

Itthon talán az 1990-es évek végén jelenik meg az első írás, amely – ha nem is szorosan véve, de mégis – a politikai vezetés természetének átalakulásával foglalkozik. Körösenyi András *Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás. Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából* című dolgozata először veti fel, hogy az addig egyértelműnek tetsző kormányzásfelfogásban valami változik, vagy ha úgy tetszik: új szelek fújnak a politikai vezetés értelmezését illetően. Nyomában érdekes vita bontakozik ki a *Századvég* című folyóiratban, de ennek ekkor még nincsenek mélyebb elágazásai a politikai vezetés témaköre felé. Később Körösenyi számos munkában foglalkozik a kérdéssel, szinte ez válik

munkássága központi tematikájává. A *Vezér és demokrácia* című könyve 2005-ben lát napvilágot, de a témáról szól a *Monopolista verseny, árverés és felhatalmazás. Politikai vezetés és politikai piac, schumpeteri nézőpontból* című 2012-es írása is. Úgyszintén frekvenciát kap a politikai vezetés témája a *A magyar politikai rendszer – negyedszázad múltán* című kötetben is, ahol Körösényi András, Hajdú András és Ondré Péter „Politikai vezetők: kormányfői karrier és teljesítmény” címmel ír hosszabb tanulmányt. A hazai kutatások sorában megemlíthetjük még Kiss Balázs 2015-ben született *Politikai vezérek: Elfogultság és közöny. Politikai vezérek integrációs és dezintegrációs teljesítménye* című tanulmányát, és természetesen a sor bőven szaporítható is lenne. Örömdetesen sok nemzetközi és hazai kutatás, illetve hazai szerzők nemzetközi publikációja foglalkozik tehát az egyre izgalmasabb témával. Az izgalom már csak azért is jogos, mert egyre több megmagyarázhatatlannak tűnő jelenség övezi a politikai vezetőket. Egyre gyakoribb például az, hogy egy ideig mérsékeltnek, parlamentárisnak stb. tűnő vezetőkből radikális, olykor a parlamentáris normákkal szembeforduló vezetők válnak. Vagy úgy tűnik, hogy liberálisból illiberálisok lesznek. Mindezek a jelenségek – a megszokott közhelyeken túl – újszerű tudományos magyarázatokért kiáltanak. Manapság az egyik legérdekesebb politikatudományi téma tehát, hogy mi van, mi lett a vezetőkkel.

* * *

Éppen olyan időben jelent meg a Körösényi András által szerkesztett tanulmánykötet, amikor a vezetéssel kapcsolatos kérdések egyre csak halmozódnak, anélkül hogy releváns válaszaink lennének. A *Viharban hajózni. Politikai vezetők válsághelyzetekben* című tanulmánykötet attól kiváló gyűjtemény, hogy a releváns válaszokat kiváló és kiérlelt kérdések előzik meg. A szerzőket ezúttal döntően a válsághelyzet izgatja, amikor tehát a korábbi állapotokhoz képest valami megváltozik. A kötetben 11 tanulmány vizsgálja a válságok jellegét, lefolyását és hatását a politikai vezetőkre. A tanulmányok közül kettő (az 1. és a 11.) az elméleti kereteket adja meg, illetve az elméleti keret fényében értékeli az esettanulmányokat; a többi dolgozat (2–10.) elsősorban, de messze nem kizárólagosan, empirikus jellegű.

A kötet legnagyobb erénye, hogy bár nem könnyű olvasmány, de pengeéles logikai rendszere van. A szerkesztő és a szerzők a kötet elején nagyon világosan kijelölik a munka vezérfonalát, ha tetszik: vállalásaikat, és ezeket az olvasó jól nyomon követheti, és a kötet végén a kutatói közösség lépésről lépésre ellenőrzi saját vállalásait, és ennek alapján megfogalmazza a kutatás eredményeit. A „nem könnyű olvasmány” kitétel arra utal, hogy a nem politikai vezetéssel foglalkozó szakmai közönségnek sem egyszerű behelyezkednie a szerzők által mozgatott elméletek és analitikus keretek rendszerébe, de a szerzők nagyon sok segítséget adnak ehhez. Az olvasó kezdettől megkapja azokat

az elméleti mankókat, amelyek tükrében olvashatja az egyes esettanulmányokat. Ezeket az elméleti alappontokat időről időre elő kell hívnia magában, mert az esettanulmányok időnként elmozdulnának általánosabb történeti leírásba. De szerencsére szinte mindegyik esettanulmány visszatér a kiindulóponthoz, és egy nagy kutatási egység részeként „viselkedik”. Példás önfegyelem és nagyon gondos, olvasóbarát megvalósítás!

Az alábbiakban röviden igyekszem rekonstruálni a könyv szándékait, koncepcióját, az alkalmazott eljárásokat s a kapott eredményeket. Az eredmények meggyőzőek. Ugyanakkor az írás végén megfogalmazok két hiányérzetet is. Ez utóbbiak nem változtatnak azon a véleményemen, hogy a könyv nagyszerű. De éppen, mert nagyszerű, kell szóvá tennem e „váratlan” hiányosságokat.

Már a recenzióm elején felvillantott nemzetközi irodalomból is megállapítható, hogy amennyire népszerű a politikai vezetés témaköre manapság, olyannyira sokfelé ágazik. Az elsődleges tehát, hogy ha egy kutatóközösség a témához nyúl, annak világos képe legyen róla, a témának voltaképp melyik dimenzióját akarja kutatni. Szerzőinket szinte kizárólag a válsághelyzet érdekli, de végig ott lebeg a szövegekben (olykor egyértelműen kimondva, máskor csak a háttérben) az ún. *normál* helyzet. Fontos viszonyítási pont ez, hiszen ahhoz, hogy a válsághelyzet definíciója pontos legyen, tudnunk kell, mit értenek a szerzők *normál* helyzet alatt. Leegyszerűsítve, *normál* helyzet az, amikor a dolgok a megszokott mederben zajlanak, s a politika látszólag rutinszerűen működik. A kötet alkotóit azonban az izgatja igazán, amikor mindez megváltozik, és a *normál* állapotok egyszeriben felbomlanak, sokkok keletkeznek. A sokkokkal a politikusoknak kezdeniük kell valamit, és a kötet fő vizsgálati területe éppen ez: mit kezdenek ezekkel a politikusok? Laikusként könnyű lenne azt mondanunk: minden sokk egyforma, és mindegyik ugyanazokat a politikusi reflexeket hívja elő. Csakhogy a könyv épp attól válik izgalmassá, hogy bemutatja: ez egyáltalán nincs így. Nincs *egyetlen* reprezentatív sokkle reagáló politikusi viselkedésminta; ahány válsághelyzet – kis túlzással –, annyiféle politikai vezetői reakciót hívhat elő.

Már a kötet elején világossá válik: a szerzők elégedetlenek a szakirodalommal, amely a válságot amolyan *külső* kihívásnak tekinti és a politikai vezető szerepét a kihívásra adott mechanikus válaszként értelmezi. Ehhez képest a szerkesztő az előszóban megjegyzi: a „reagáló” válságkezelésen túl a kötetben még két vezetői magatartással foglalkoznak. Az egyik a *proaktív*, amikor a vezető maga is befolyásolja a válság alakulását. A másik, amikor a vezető maga *generálja* a válságot (7. o.). A kötet tehát egyértelműen afelé tereli az olvasót, hogy keressük a továbbiakban a proaktív és generáló válságkezelés példáit, s ezek ismertetőjegyeit elméletileg is megadja számunkra az I. fejezet. Tájékozódásunkat nem zavarja meg, hogy nem sokkal az előszó után, az I. fejezet elején azt olvassuk: a politikatudós feladata „a néző és a vihar elszenvedőjének perspektíváját összeolvasztani” (10. o.). Itt az – az előszó tükrében – kissé meg-

lepődünk az „elszenvedő” politikusszerep említésén, hiszen épp az adja a kötet nívumát, hogy a politikus nem(csak) elszenvedő (sőt elsősorban nem az), hanem alakító, sőt. A kötet célja, hogy minél mélyebben feltárja a különféle válsághelyzetekhez kapcsolódó politikusszerepeket. Ahhoz, hogy ezt megtegye, teherbíró elméleti keret és szemléletmód szükséges. Ezt a szemléletet és analitikus keretet Körösenyi András, Illés Gábor és Metz Rudolf bevezető tanulmánya adja meg. A tanulmány szerzői mindenekelőtt különbséget tesznek *exogén* és *endogén* válság között. E két fogalmat úgy tudnánk elkülöníteni egymástól, hogy az exogén válság a politikustól függetlenül, szinte objektív módon alakul ki, az endogén válságban pedig a politikai vezető is erősen benne van. A kétféle válságtípushoz a szerzők három válságkezelő forgatókönyvet rendelnek: a strukturalistát, a konstruktivistát és a voluntaristát. A strukturalista azt jelenti, hogy a válság kvázi egy önálló rendszerként jelenik meg, amelyhez a politikai vezető igyekszik viszonyulni. A konstruktivista, amikor a vezető a válságot nem kész struktúraként éli meg, hanem igyekszik azt befolyásolni. S van egy harmadik eset is, amikor a vezető maga kreálja a válságot. Ezt a szerzők voluntarista megközelítésnek, forgatókönyvnek nevezik (11. o.). E harmadik megközelítéssel szeretnék tehát a szerzők kiegészíteni az irodalmat, s ezekhez kapcsolódva kívánnak egy cselekvési tipológiát felállítani.

Onnan indulnak ki, hogy bevezetik a *kontingencia* (bizonytalanság) fogalmát. Fontos megállapításuk azonban, hogy a kontingencia nem egyjelentésű fogalom, s nem csak válsághelyzetekben van szerepe. A kontingencia jelen van a politika normál állapotában is, amikor látszólag minden rendben van és jól működik. Ebben a periódusban a kontingencia inkább *meghatározatlanságot* jelent, vagy inkább azt mondhatnánk, hogy megkérdőjelezetlenséget. Ez az a periódus, amikor a szabályok nem vagy nem túl erősen vitatottak, a felek elfogadják a fennálló normákat, s ezeket senki nem akarja alapvetően megváltoztatni. Válságperiódusban azonban a kontingencia döntően *bizonytalanságot* jelent, azaz a politikai vezetőnek a bizonytalanság körülményei között kell cselekednie, amikor az addig stabilitás hirtelen megváltozik. De a bizonytalanságból sem egyforma vezetői viselkedés következik. Jöhet olyan, amikor a vezető igyekszik „követni” a kihívást, és jó válaszokat adni a válságra. S jöhet olyan is, amikor nem a helyzet formálja a politikust, hanem az a helyzetet. A szerzők például a kötetben később elemzett de Gaulle példáját tartják ilyennek (25. o.), de az Orbán-féle „forradalmi alkotmányozást” is a voluntarista kategóriába sorolják (uo.). A szerzők bevezetik a háttér- és az operatív kontingencia fogalmait, átvéve Kari Palonennek a machiavelli és Max Weber-i pillanat kapcsán kidolgozott elméletét. Eszerint „míg a machiavelli pillanatban a kontingencia külsődleges a politikai cselekvés számára, megoldandó feladatként jelenik meg, addig a weberi pillanatban a politikai cselekvés elemévé válik” (15. o.). A szerzők megvilágító erejű táblázatban foglalják össze, hogy a válságnak milyen forgatókönyvei vannak, és az egyes forgatókönyvekben mi-

lyen szerepet játszik a háttér- és az operatív kontingencia. Nem valami szerencsés módon *negyedeknek* nevezik az egyes forgatókönyveket. Eszerint az A negyedbe (alacsony háttérkontingencia-szinttel) a normál állapot, a B negyedbe az exogén sokk, a C negyedbe a konstruktivista válság-újradefiniálás, a D negyedbe pedig az endogén válsággenerálás kerül (18. o.). A kötet záró tanulmányában – többek között – erre a táblázatra is visszatérnek majd a szerzők, és az egyes esettanulmányokat ezekbe a kategóriákba sorolják be.

Már eddig is elég nagy elméleti anyagot mozgatnak a szerzők, s ha az olvasó azt hinné, az elméleti keret teljes, akkor téved, mert ezután következnek csak a kutatási kérdések, mégpedig kettő: 1. A struktúra milyen hatással van a cselekvésre? 2. Milyen a cselekvés hatása a rendkívüli helyzetek létrehozásában? (25. o.) E kérdésekre három területen születnek majd a válaszok: a) *A vezetés aktorai*: a válság inkább a szakértőket vagy inkább a politikusokat erősíti-e? b) *A vezetés lehetőségstruktúrája*: melyik az erősebb válsághelyzetben, a vezetői kényszerpálya vagy a mozgástér? c) *A politikai cselekvők egymáshoz való viszonya*: inkább a konszenzus vagy a polarizáció erősödik válsághelyzetekben a politikai szereplők között? Mindezek után a szerzők indokolják, miért az általuk kiemelt válságtípusokat (ügymint: katasztrófák, pénzügyi-gazdasági válságok, belpolitikai válságok, kül- és biztonságpolitikai válságok) elemzik (29–37. o.). Megfogalmazzák továbbá, hogy a fenti elméleti kereteket alkalmazzák a kutatás gerincét képező esettanulmányokra.

Esettanulmányból 9 van. Érdekes, hogy melyikből mennyi. A természeti katasztrófákkal egy tanulmány foglalkozik, a belpolitikai és biztonságpolitikai válságokkal 2-2. Míg a pénzügyi-gazdasági válságokkal 4. Nem egyértelmű, miért ilyenek az arányok. A pénzügyi válságokról szólván azt olvashatjuk: ezek „a katasztrófákhoz képest általában közvetlenebb politikai hatással bírnak” (30. o.). De vajon ez a jellegzetességük indokolja-e, hogy kétszer annyi pénzügyi-gazdasági, mint belpolitikai válságról esik szó? Miközben a belpolitikai válságról azt olvashatjuk, hogy az „a rendkívüli helyzet legtipikusabb formája” (32. o.). Szóval itt nem egészen világosak az arányok és a kiválogatás súlyozásának szempontjai. Ráadásul problematikusnak tűnik ez a „rendkívüli helyzet” kifejezés. A kötetben ez számos alkalommal előfordul, s azért zavaró, mert a „rendkívüli állapot” kifejezés a belpolitika *egy bizonyos* kormányzati megváltoztatására (bizonyos törvényi korlátozások életbe léptetésére stb.) van fenntartva. A kötet tanulmányaiban szereplő „rendkívüli helyzet” nyilvánvalóan nem ilyen. Azaz a belpolitikai válság nem szükségképpen rendkívüli.

Egyébként maguk az esettanulmányok (2–10. fejezet, 47–264. o.) rendkívül sokrétűek és impozánsak. A szerkesztő és a szerzők jó érzékkel válogatnak ki régebbi és újabb eseteket, továbbá közismertebb és kevésbé közismert példákat. A természeti katasztrófák esetében szinte adja magát a Katrina hurrikán és a fukusimai baleset bemutatása és összehasonlítása. A pénzügyi-gazdasági válságok sorában a magyar közönséghez talán leginkább Bajnai Gordon

2009–2010-es, valamint Orbán Viktor 2010 utáni válságkezelése állhat a legközelebb (hozzátéve, hogy míg Bajnait valóban gazdasági válságkezelőként tartjuk számon, addig ez kevésbé mondható el Orbánról). Ritkán szoktuk azonban Merkel, Sarkozy vagy épp a portugál Socrates miniszterelnök válságkezelését *pénzügyi-gazdasági* vetületben elemezni. A belpolitikai válságoknál a szerző de Gaulle három (1958, 1962, 1968) válságkezeléséről ír, míg a másik példa a Berlusconi–Monti-váltás. Önmagában is érdekes döntés, hogy Magyarország nem belpolitikai, hanem egyrészt pénzügyi-gazdasági, másrészt kül- és biztonságpolitikai válságként érdemelt esettanulmányt.

Az esettanulmány műfaj egyébként korántsem aggálymentes. Mégpedig azért, mert sok a könyvben a politikai vezetők általában vett ténykedését illető leírás, és nem mindig elég szigorú a szelektálás a kötet logikai rendjéhez szorosabban tartozó és az ahhoz nem annyira szorosan kötődő információk között. Nem is mindig sikerül pontosan pozicionálni az esettanulmányokat, mégpedig épp az általános politikatörténeti ismeretközlés olykori magas intenzitása miatt. Szerencsére azonban ez csak időnkénti benyomás. A szerzők többsége nem mulasztja el, hogy reflektáljon a bevezető tanulmányban felvetett hipotézisekre és kutatási kérdésekre. Nem teljesen világos ugyanakkor, hogy a szerzők mire és miért térnek vissza, s mire és miért nem. Soós Eszter Petronella például a három kutatási kérdésre reflektál (106–107. o.). Szántó András – a volt portugál miniszterelnök, Socrates kapcsán – részletekbe mérően foglalkozik a kontingencia kétarcúságával (122–130. o.). Körösenyi és Metz Bajnai és Orbán kapcsán a negyedekbe való besorolást emeli ki (139. o.). Illés Gábor táblázatos formában is értékeli de Gaulle 1958-as, 1962-es és 1968-as válságkezelését, s az elsőt konstruktivistának, a másodikat voluntaristának, a harmadikat strukturalistának minősíti (190. o.). Egyértelmű tehát, hogy az empirikus tanulmányok visszakapcsolnak az elméleti alapokhoz, de nem mindig világos, hogy mely esetekben kerül előtérbe a negyedekbe való besorolás, a kontingencia vagy épp a kutatási kérdésekhez való visszacsatolás. Mindazonáltal a 9 esettanulmány rendkívül gazdagon dokumentálva demonstrálja, hogy a politikai vezetés, akár egy vezető életében is, nagyon sokféle válságkezelést jelenthet, azaz nincs egyetlen kanonizálható modell.

Szólnom kell még a kötet záró tanulmányáról, amelyben a bevezető tanulmányt is jegyző három szerző összefoglalja a tanulságokat. A politikai vezetés feltételeit illetően öt tanulságra jutnak: 1. válság idején növekszik a kontingencia; 2. felgyorsul az idő: „a viszonylagos kontinuitást felváltja a diszkontinuitás” (267. o.); 3. megnövekszik a folyamatok tétje; 4. nő a politikai instabilitás; 5. nő az önkényesség szerepe (267–269. o.).

A szerzők ezt követően elvégzik az egyes esettanulmányok besorolását a korábban megadott negyedek valamelyikébe. Az egyes esettanulmányok besorolását illetően most csak a talán legérdekesebbet, a D negyedet emelem ki. Ebbe tartoznak a voluntaristának minősített esetek, azok tehát, amikor a po-

litikus maga kreálja a válságot. Egyértelműen Orbán Viktor migrációs politikája is ide kerül, de a szerzők megjegyzik: mindez „semmiképp sem a politikai cselekvés korlátok nélküliségét, az »akarat diadalát«, sokkal inkább a politikai cselekvő kezdeményező szerepét jelöli” (271. oldal). Egyetérthetünk, hogy az orbáni válságkezelés – és tágabban politikafelfogás – különösen a magyar mezőnyben egyedülállónak tekinthető, s óvatosan megkockáztathatjuk, hogy sikeressége a válságkezelésben alkalmazott kreatív megoldásokkal függ össze.

S hogy melyek a kötet legvégső tanulságai? A három szerző a „Kitekintés” című rövid lezárásban (281–282. o.) megállapítja: a 20. század második felének mainstream felfogása szerint „a kiemelkedő vezetők nem számítanak a nagyobb törvényszerűségek hatása alatt formálódó történelemben”. Ezzel a megközelítéssel alapvetően vitatkoznak, s épp az ellenkezőjét gondolják: a politikai vezetők „új lehetséghorizontokat nyithatnak a politikai cselekvés számára”. Ezzel a végkövetkeztetéssel csak egyetérthetünk. A könyv pedig kedvet csinál nekünk ahhoz, hogy ezzel a nagyon fontos témával teljesen új nézőpontból ismerkedjünk meg, s kezdjen bennünket sokkal jobban érdekelni a válságkezelő politikai vezető.

* * *

A könyv innovációs értéke tehát igen magas, s mint az elején mondtam: nehéz, de – logikai precizitása folytán – olvasóbarát szöveg. Mégis van két észrevételem még, ha tetszik: két hiányérzet.

Az első a kötet szemléletének *nemzeti-nemzetállami* optikája. A szerkesztő és a szerzők rendkívül következetesen mutatják be egyfelől azt, hogy elméletileg hogyan lehet megközelítenünk az egyes nemzeti vezetők válságcselekvését; másrészt azt, hogy a gyakorlatban mit jelent a nemzeti keretek között történő válságkezelés. Ugyanakkor utalás sincs a politikai vezetés *másfajta*, a nemzeti kereteken átívelő dimenzióira, például a globális vezetés témaköre. Ez azért is feltűnő, mert napjaink válságát nyugodtan nevezhetjük európai vagy globális válságnak, s ebben a nemzeti megoldásokon túl alapvetőek a tágabb perspektívájú válaszok. Mint például az Európai Unióé. Természetesen nem számon kérem a szerzőkön, hogy ez a dimenzió „kimarad” vizsgálódásukból, hiszen az ő kutatási programjukba nyilván ez nem fért bele. Viszont azt hiszem, hogy a politikai vezetésnek távlatosan egyre kevésbé mellőzhető aspektusa az európai szint, illetve az európai és a nemzeti szintek egymáshoz való viszonya.

A másik észrevétel: problematikus lehet a politikai vezetést csak önmagában – ha tetszik, *formális* jellegében – vizsgálni. Természetesen válsághelyzetekben a végső döntést csúcsetvezetők hozzák meg, de korántsem mondhatjuk, hogy ezekre a döntésekre ne hatnának nagyon sok oldalról, azaz érdemes lenne nyitni a politikai vezetésre ható *informális* dimenziók (vagy akár az informális

vezetés) felé. A szerzők így fogalmaznak záró tanulmányukban: „Az első kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy a válság miként változtatta meg a különböző aktorok relatív súlyát a politikai döntéshozatalban, nevezetesen: vajon a szakértők vagy a politikusok szerepét erősíti?” (275. o.) De ha a szakértők minden különösebb, mélyebb elemzés nélkül politikai aktorként – ráadásul a politikusokkal azonos súlyú aktorként – azonosítódnak, akkor felmerül a kérdés: a mai globalizált világban a politikai vezetés szempontjából a szakértőknél nem tágabb-e az aktorok köre? Attól tartok, tágabb, de a kötet tanulmányai ezt a bővülést nem jelezik. Pedig a mai európai válság éppen azt jelzi, hogy a mai vezetési válság nem kis mértékben azért is jelentkezik, mert a hagyományos aktorok mellett más aktorok is részesei lettek (vagy akarnak lenni) a döntéshozatalnak. Nyilvánvaló persze, hogy a kötet analitikus rendszerébe mindez talán nehezen lett volna integrálható, de mint a kötet egy olvasója, feltétlenül fontosnak tartottam megemlíteni, hogy a politikai vezetés fogalmába egyre inkább besorolandónak tartom ezt a két jelzett dimenziót.

E két észrevétel (hiányérzet) azonban mit sem változtat azon, hogy a *Viharban kormányozni* nagyon jelentős kutatói teljesítmény, remek csapatmunka és ezen túl kiváló lökés a politikai vezetést újraértelmezni kívánó olvasóknak.

A könyv utolsó mondata pedig – azt hiszem – sokáig velünk él: „a megszkott folyami utakon is szükség van kormányosokra, ők pedig adott esetben tudatosan sodorhatják a nyílt tengerre a politikai közösség hajóját”.

KÉZIKÖNYV KELET-EURÓPA POLITIKÁJÁRÓL

Szabó Máté

(ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Politikatudományi Intézet)

The Routledge Handbook of East European Politics. Edited by Adam Fagan – Petr Kopecky, London and New York, Routledge, 2018. 377. o.)

A Routledge és más neves, angol nyelvű, globális jelenlétű kiadók gyakorlatában jó néhány éve jellemző a társadalomtudományok tematikus és regionális tárgya szerinti, átfogónak szánt kézikönyvek kiadása, amelyeket azután bizonyos esetekben 5-10 évente új kiadásban – akár új szerkesztőkkel – ismét megjelentetnek az újabb tendenciák és kutatási eredmények számbavételére. A posztkommunista Kelet-Európa kapcsán most jelent meg az első átfogó igényű tematikus kézikönyv, de ismereteim szerint ez az első átfogó, globális terjesztésű kötet, amely 27 tematikus tanulmányban, rövid, inkább technikai szerkesztői előszóval (1–7. o.) – és persze név- és tárgymutatóval kiegészítve – próbál átfogó képet adni a kelet-európai politikával kapcsolatos témákról. (Korábban országok szerinti bontásban szerkesztették meg Sten Berglund és társai Kelet-Európa politikai átalakulásának kézikönyvét, amelyet legutóbb harmadszorra adtak ki: Sten Berglund et al. [eds.]: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Third Edition. Cheltenham, UK – Northampton [MA], USA, 2013.)

A két, a Kelet-Európa-kutatásban ismert és elismert szerkesztő, Adam Fagan és Petr Kopecky úttörő vállalkozásba kezdtek, annak összes keréktörőjével és csapdájával. A szerzők többnyire az angol nyelvű globális társadalomtudomány képviselői, a régióból származó néhány (cseh, lengyel, észt, bolgár, magyar) kutató is többnyire a régió kívül aktív. A szerkesztők nem kötelezték el magukat feszesen érvényesülő szerkesztési elvek mellett, ezért a kötet tematikus irányultsága szelektívnek nevezhető. A kézikönyvben csak két ország, *Oroszország* (358–369. o.) és *Ukrajna* (39–53. o.), és egy szubrégió, *Délkelet-Európa* (27–39. o.) szerepelnek kiemelve, nyilván a régióban a demokráciával és a biztonsággal összefüggő kiemelkedő jelentőségükön alapulva. A régió határainak és belső tagolásának agyonrágcsált problémáját a szerkesztők egyszerűen a földrajzi határokra hivatkozva zárják le (4–5. o.). Azonban a kötetben bizonyos tanulmányok – talán az adatok és kutatások rendelkezésükre állása miatt – Közép-Ázsiával vagy a kaukázusi országokkal is foglalkoznak, mások pedig

csak Kelet-Közép-Európára szűkítik az elemzésüket. Így a földrajzi keret sem kap egységes értelmezést.

Fontosnak tartom a szerkesztői bevezetőben kiemelt szempontot: a poszt-kommunizmus nem ért véget az EU- és NATO-csatlakozással (4. o.), sőt, szelintünk távolodva az átmenettől, a *kommunizmus öröksége* még világosabb kontúrokat ölt a kutatások eredményeképpen. Ennek kidolgozását szorgalmazták a fejezetek szerzőinél, bár ezt nem sikerült elérni minden tanulmányban. A másik szerkesztői igény, a „*state of the art*”, a kutatás jelen állásának és az odavezető elméleti vitáknak és kutatási eredményeknek a prezentálása sajnos egyetlen a kötetben.

Nem sikerült a szerkesztői előszóban (3. o.) kiemelt másik fontos szempont, a *külső, világpolitikai-külpolitikai keretek* érzékeltetése a kötetben, amit a szerkesztők a belső folyamatokra orientált tranzitológiai iskola kiegészítésére és újraértelmezésére módot adó lehetőségként értékelnek bevezetőjükben. De a tanulmányok döntő többsége intern, tranzitológiai és komparatív szemléletű, a *nemzetközi keretfeltételeket* a már említett orosz és ukrán fejezet, illetve az európaizálódás és a NATO-csatlakozás és -tagság fejezetek (333–346, 346–358. o.), illetve egy, a Közép-Kelet-Európa külpolitikai újraorientációját taglaló tanulmány képviselik (295–307. o.). Azonban nemcsak a mennyiséggel van baj, hanem szerintem azzal is, hogy ezek a tanulmányok nem adnak igazán semmi új értelmezést a külső és belső feltételek komplex és változó viszonyáról, amellyel kapcsolatosan már jó 10-15 éve standard munkák jelentek meg pl. Geoffrey Pridhamtól, amelyek itt még idézetben sem szerepelnek. A nemzetközi keretfeltételek és a demokratizálódás, valamint a demokratizálódási folyamatok szubregionális és interregionális (Dél-Amerika, Dél- és Kelet-Ázsia) összehasonlításában sem ad a kézikönyv segítséget.

A tematikus szerkezet nem törekszik igazán a következetességre. A „*politics*” a kézikönyv címében nem ad támpontot, mert „*polity*” és „*policy*” tematikájú tanulmányok egyaránt megjelennek a kötetben. Ez önmagában talán nem zavaró, de a standard politológiai kézikönyvek kategóriarendszere sem érvényesül a kézikönyvben. Csak néhány példa olyan témákra, ahol sok érdekes kutatás és elméleti vita van a régióról, de nincsen fejezet a *politikai kultúrával*, az *elitekkel*, a *nyilvánossággal* és a *médiával*, az *erőszakszervezetekkel*, avagy a *korporatív, érdekképviseleti rendszerrel*, a *politikai gondolkodással* és *ideológiákkal* kapcsolatosan sem. Utóbbiakból egyedül Cas Mudde, a 2017-es MPT-vándorgyűlés vendégelőadója (254–265. o.) írt összefoglaló tanulmányt a *populizmus, rasszizmus és extrémizmus* témáról, ám a széles értelemben vett *baloldal*, de a *jobbközép*, a *standard nacionalizmus* vagy a *liberalizmus* sem kapott semmilyen tárgyalást a kézikönyvben.

A negyedik rész tanulmányai (211–265. o.) – a „*Kisebbségek és identitáspolitika*” címen – tartalmazzák Mudde írása mellett az *etnikai kisebbségek*, külön a *roma kisebbség* és az *LGBT-csoportok* jogainak témáit, de szerintem a *nők parla-*

menti képviseletének változásával foglalkozó tanulmány (237–245. o.) kevésbé alkalmas a kelet-európai nőiidentitás-politika komplexumának bemutatására. Politika és gazdaság széles viszonyrendszeréből a kapitalizmus típusairól (Dorothee Bohle, az MPT Bibó-díjasának tanulmánya, 267–281. o.) írott munka mellett *a banki és pénzügyek külső, külföldről való tulajdonlását és irányítását, a banki-pénzügyi függőségét egy különleges kelet-európai sajátosságként (?)* bemutató írás (319–331. o.) és a *korruptió elleni küzdelemmel* foglalkozó fejezet (307–319. o.) állnak rendelkezésre a kézikönyvben, míg pl. *a szociális partnerség, az érdek-képviselet, az állampénzügyek, állami gazdaságirányítás, avagy az oligarchizálódás* témái nem kapnak hangot egyáltalán.

A kézikönyvben az egykori *kommunista rendszerek demokratizálódására* helyeződik a hangsúly, és annak intézményesedési, konszolidációs és dekonszolidációs folyamataira. Andrew Roberts tanulmánya (9–27. o.) erről a témakörrel mintegy a kézikönyv egészének tartalmi bevezetőjéül szolgál. A demokratizálódási folyamatok eredményének diverzifikációja szembeszökő és magyarázatot igénylő (9. o.). A hibridizáció problémaköre pedig központi vitatémává lett mind ebben a régióban, mind pedig másutt. A fejezet jó áttekintést ad a demokratizálódást kiváltó folyamatok magyarázatkísérleteiről, illetve a későbbi irányzatokról, a „*színes forradalmak*” utóhullámáról, majd a demokrácia minőségének és a hibridizációnak a kutatásáról és vitáiról, a konszolidáció kérdéseiről. A kommunista hagyomány mutatkozik meg a demokrácia állampolgári támogatottságának, a politikai részvételnek, a civil aktivitásnak a globális összehasonlításban is alacsony voltában, avagy a rendszerváltással kapcsolatos remények meghiúsulása? Olyan kérdések, amelyekkel Magyarországon és másutt is birkózik a kutatás és értelmezése, magyarázata, a szerző pedig leginkább az ismert demokráciaindexek eredményeit és meghatározásait foglalja össze erről röviden és érthetően. Konklúziója az a nagy kérdés, hogy egy vagy két (vagy több) Európában élünk (22. o.), ami valóban kézzelfogható probléma ma a magyar és a nemzetközi társadalomtudomány számára egyaránt.

Martin Brusis (55–67. o.) a végrehajtás és a központi államigazgatás, *a kormányzati komplexum* problematikáját mutatja be fejezetében, és a kutatások eredményeképp Keleten a „*posztkommunista*” *hagyaték fennmaradásán felépülő, relatíve önálló kormányzattípust* azonosítja (64. o.). A *félelnöki rendszerek* (67–82. o.) Magyarország környezetében fontosak, és jóllehet nálunk is folyt vita a prezidencializációról, a sokak által feltételezett alkotmányos fordulat nem ebbe az irányba vezetett. A *szocialista föderációk felbomlása* (139–155. o.) és a lehetséges újjáélesztésükre irányuló tervek ugyancsak fontos környezeti elemek Magyarország számára, de nincsenek jelen a mi belpolitikánkban. Kissé színtelenek a *pártok, a parlamentek és a központi közigazgatás* fejezetei (82–113, 126–139. o.), talán az általános tendenciák bemutatása tanulságos a régióval először foglalkozók számára, de érdekes elméleti vagy összehasonlító következtetéseket hiába keresünk bennük.

Annál kellemesebb meglepetés volt számomra Marti Medelski tanulmánya a jogállamiságról („rule of law”, 113–126. o.), amely igen széles elméleti keretbe helyezve a témát, éppen az EU régiós politikájának bizonyos aspektusaival magyarázza a kelet-európai jogállamiság ingatag voltát. Egy olyan irányzatot mutat be a szakirodalomban – számomra nagyon meglepő módon –, amely nem az EU modelljeinek, a nyugati modelleknek az átvételét tekinti a konszolidáció útjának, és a patológikus fejleményeket részben a nyugati normák és kelet-európai realitások ütközésére vezeti vissza, „az európaizálódás sötét oldalát” (122. o.) mutatja meg. Szerinte „európai naivitás” a nyugati normák maradéktalan átvételének elvárása a posztkommunista rendszerekben, ami az EU legitimációjának csökkenésére vezet az új tagállamokban. Utal a jogállamiság mérésének módszertani problémáira is (121. o.). „Úgy érvelhetünk, hogy az átültetett jogi szerkezetek éppen hogy nem a jog autonómiáját, az ellenőrzést és az áttekinthetőséget, a végrehajtó hatalom korlátozását érték el, hanem a politikai befolyásolás és a visszaélések alapjaiul szolgáltak.” (121. o.) Elgondolkodtató kérdésfeltevések, amelyek a kutatás és az új értelmezés irányát olyan irányba nyitják meg, ami az eddigiekben – számomra legalábbis – szinte ismeretlen volt. Az EU belső problémái a kelet-európai problémákkal összekapcsolódva patológikus folyamatokhoz vezetnek, ezért a szerző, valamint több, hasonló megközelítést képviselő kutató szerint nem csupán a „deviáns” új tagok a felelősek. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó politikai diskurzustól elszakadó elemzési nyelv és eszköztár más megközelítést rajzol fel – ezzel a logikával lehet talán túlhaladni az EU-ban kibontakozó Kelet-Nyugat-„párbajt”, talán valamiféle diszkurzív irányba.

Enyedi Zsolt és szerzőtársa, Kevin Deegan-Krause (169–184. o.) a *pártok és választók* témájában jól megírt fejezetet készítettek el, amely problémaérzékeny, összefoglalja a trendeket, és új kérdésfeltevéseket fogalmaz meg. Érdekes kezdő tézisük: „A Kelet és a Nyugat új minták felé konvergálnak, amelyek nem felelnek meg sem a korábbi nyugati trendeknek, sem a Nyugat által a Kelettel szemben támasztott elvárásoknak.” (169. o.) A Kelet távol áll a Nyugat standard modelljeitől, azonban azoktól a nyugati fejlődés szintén más irányokba vezet. Továbbá a keleti trendeket nemcsak azért érdemes tanulmányozni, hogy ezt a régiót megértjük, hanem mert „úgy kell értelmeznünk, mint a pártrendszerek globális fejlődésének a laboratóriumát”, és „aligha kételkedhetünk abban, hogy Kelet-Európa politikai rendszereinek gyakorlata hasznos lehet a régión kívüli kérdések megválaszolásának szempontjából is” (170. o.).

A tanulmány a következő trendek kibontakozását tételezi fel a kutatási eredmények alapján:

- a pártrendszerek *fragmentációja*;
- új konfiguráció és dimenziók megjelenése a pártrendszerek *ideológiai mintáiban*;
- a pártrendszerek változása következtében a rendszer komponenseinek *instabilitása*;

– a választók lojalitásában a stabil és instabil elemek keveredése: a témák stabilitása az instabil rendszerekben;

– a választói magatartás tényezőit inkább az *etnicitás*, a *vallás* és a *lokalitás*, mintsem az osztály-hovatartozás határozza meg.

A konklúzió (179–180. o.) mindenképpen a nyugati trendek átvételének hiánya a posztkommunista rendszerekben. Új tendenciák jelentek meg Kelet-Európában, amelyek inkább Latin-Amerika, mint Nyugat-Európa irányába mutatnak. Nincs a Kelet pártrendszeirenek kiindulópontként szolgáló olyasfajta uralkodó elmélet, amelyet Nyugat-Európa számára 1968-ban Lipset és Rokkan állítottak fel a „*cleavage-freezing*” tézisekkel. Nincsen „*standard keleti modell*”, homogén, átfogó elméleti keret az összes országok pártrendszeirenek elemzéséhez a régióban. Szerintem ezt a megállapítást megtehetnénk az összes téma kapcsán, azaz ennek a szerkesztői bevezető konklúziójában kellene szerepelnie.

Kedvenc fejezeteim, amiért tulajdonképpen beszereztem és elolvastam a kézikönyvet, a *társadalmi mozgalmakkal* (Ondrej Cisar, 184–197. o.) és a *politikai tiltakozásokkal* (Grzegorz Ekiert és Jan Kubik, 197–211. o.) foglalkoznak. Mindkettőt régiós szerzők, számos jól sikerült kutatási projekt vezetői készítették. Bár nyilvánvalóan nem kelet-európai témakör, de egyik fejezet sem tisztázza, egymásra tekintettel sem, hogy mit értünk „*mozgalom*” és mit „*tiltakozás*” alatt, azaz hogy tulajdonképpen mi is a különbség a két fejezet tematikája között, amelyben mindegyik a „*mobilizációval*” foglalkozik.

Cisar rövid fejezete az egyik legjobban megírt, feszes szerkezetű és gondolatébresztő tanulmánya a kézikönyvnek. Kiindulópontja, hogy nem az erős mozgalmak indították el a volt kommunista országokat a demokratizálódás útján. Azonban itt némi eltérés tapasztalható Ekiert és Kubik, a tiltakozási fejezet szerzőihez képest, akik viszont a lengyel tapasztalatok alapján nagyon nem szeretik a „*gyenge civil társadalom Keleten*” tézisé, és elég jól érvelnek ellene. Nyilvánvaló, hogy a kézikönyv fejezetei között akár viták is lehetnek, bár szerintem azok rendezését nagyban elősegítené a fent említett jelentős fogalmi bizonytalanságok kiküszöbölésére irányuló törekvés.

Cisar Sidney Tarrow nagy visszhangot kiváltott koncepcióját (187. o.), a „*tranzakcionális aktivizmust*” – amely már a magyar szakirodalomban is jelen van – felhasználva tesz különbséget a sok embert megmozgató hagyományos, de „*epizodikus*” tiltakozások (pl. internetadó-ellenes tüntetés) és a globális kommunikáció és erőforrás-hálózatok révén folyamatosan működő, professzionális NGO-aktivizmus (pl. a Magyar Helsinki Bizottság tevékenysége), tehát a „*részvételi*” (*participatorikus*) és az akár pénzben, akár más erőforrásban felhalmozott „*tranzakciókra felépülő aktivitás*” között. (Az utóbbiak ellen irányul néhány éve Magyarországon és másutt is a hibrid és autoriter rendszerek izolációs kampánya, pl. a „*Stop Soros*”, a globális és regionális erőforrások korrekciós hatását kivédve, míg az első kategóriába tartozó, viszonylag ritkább tiltakozásokat a hibrid rendszerek inkább tolerálják.)

Hasonlóan szemléletesen megfogalmazott „a diffúzió három típusa” (188–189. o.) alfejezet, amely azt a problémát állítja előtérbe, hogy milyen tényezők segítik a rendszerváltás után a mozgalmak mobilizációját:

– „*Advocacy model*”, az USA típusú „ügypéldányozási” mozgalmak elterjedése (pl. TASZ vagy A Város Mindenkié).

– „*Europaisation model*”, az EU-csatlakozási folyamat biztosította források és modellek elterjedése (pl. EU-támogatások a fogyatékkal élő, nők, romák kezdeményezéseire, bekapcsolásuk az európai hálózatokba).

– „*Electoral model*”, azaz a kötetben másutt is említett „színes forradalmak” 1996–2005 között (Szerbia, Ukrajna stb.), ahol a félszabad választások eredményeinek megkérdőjelezése a felháborodott polgárok és jogvédő szervezetek révén, nyugati segítséggel demokratizálni próbálta a hibrid rendszereket.

Cisar ugyancsak eredeti módon veszi számba a „*demobilizációs hatásokat*” (198–191. o.):

– *Demokratikus kooptálás*: pártok, érdekképviselők, NGO-k születnek a mozgalmakból, amelyek elenyésznek ezáltal; tipikus a rendszerváltás első szakaszában.

– *Autoriter kooptálás*: a hibridizációs folyamatok pl. Oroszországban vagy másutt, visszaszorítják a valódi jogvédelmet és civil kezdeményezéseket, marginalizálják őket jogalkotással (pl. gazdasági ellehetetlenítés, idegen, külföldi adományok tiltása), avagy informálisan, lejárató kampányokkal az államilag uralt médiában („Stop Soros”), belbiztonsági fenyegetéssel, nyílt erőszakkal vagy mindkét stratégia kombinálásával.

Míg Cisar konklúziójában (192. o.) azon elmélkedik, hogy a nagy urbánus centrumokban azért sosem számolható fel teljesen a mozgalmi aktivizmus, addig Ekiert és Kubik írása jóval optimistább a – mozgalmaktól ugyan kevésbé elválasztott – tiltakozásokkal foglalkozó fejezetben. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Kelet-Európában a jogállami hiányok közül a tüntetés, avagy a sztrájk legalizálása nem maradhatott el, és bármennyire is szűkíthetik a gyakorlatot a hibridizációs tendenciák, az egykori kommunista rendszerekhez képest tömegessé vált a régióban a legális tiltakozásokban való részvétel, de megjelennek az illegális formák is. Kettejük kutatása Közép-Európában, főleg Lengyelországban, illetve újabban összehasonlítva eredményeiket Tajvannal és Dél-Koreával, differenciált tiltakozási kultúrák kialakulására utalnak, amelyek eltérőek a szubrégiókban, és leginkább kialakultak Közép-Európában.

Ha a kötet funkciójáról elgondolkodom, akkor úgy vélem, nagyon hasznos lehet azoknak, akik először nyúlnak régiós politikai témákhoz, és általános tájékozódást és orientációt remélnek. Akik specialisták, remélhetőleg találnak érdekes szempontokat más területekről; így voltam ezzel jómagam is. Nagyon érdekes lehetne még az egyéb, frissen demokratizálódó régiókkal való össze-

hasonlítás, de erre a kötet nem vállalkozik. Gondolom, lesz majd új kiadása, mint a többi, ilyen típusú kézikönyveknek. A legújabb adatsorok 2016-ból származnak, de nem ezért, hanem koncepcionális újragondolás és szerkesztés érdekében remélek új kiadásokat a jövőben. Hasznos a kötetet átlapozni, jómagam is sokat tanultam belőle, talán túl sokat vártam tőle, és ezért írásom kritikusabb hangvételű, de biztatnám a régióval és a magyar politikával foglalkozókat is, hogy helyezték el témáikat az ebben a kézikönyvben kialakulóban lévő értelmező-összehasonlító keretben, és ennek alapján fogalmazák meg újra és újra kutatási kérdéseiket, amelyhez a kötetben bőven találhatnak majd érveket és ellenérveket.

Magyarország a tematikus szerkezetben betöltött szerepén túl gyakran kerül elő a kötet tanulmányaiban a 2010 utáni demokratikus visszaesés témájával. A magyar politológusok és társadalomtudósok idézettsége a kötetben a szakma hazai dimenzióihoz képest nagyon jó, Ágh Attila, Bruszt László, Ilonszki Gabriella, Tóka Gábor és mások elég gyakran és jól referálva szerepelnek. A magyar politikatudomány eredményei – nyilván az angol nyelvű publikációkkal – így elfogadható és korrekt visszajelzést kapnak a régióbeli kutatások között e kézikönyv alapján.

Nagyon tetszik nekem a kötet borítója, amin egy fotó feltehetőleg a berlini fal egy szakaszát kívánja ábrázolni, amely át van szakítva. De a másik oldalán újabb – talán építkezési vagy védelmi célú – fémrácsot helyeztek el, tehát a lyuk vagy a hasadék ismét átjárhatatlanná vált. Mögötte pedig egy ember elmosódott sziluettje látható, aki ezen a nyíláson legalábbis biztosan nem tud áthaladni... Gondolatébresztő kompozíció, akár a kézikönyv tematikus egészének szempontjából is!

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2018. 1. NEGYEDÉV

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: KUSZTOR ÉVA
LEZÁRVA: 2018. MÁRCIUS 5.

EURÓPAI UNIÓ

BÍRÓ-NAGY András: Integráció Európába
Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben
Gondolat, 2018. 230 p.
(Parlamenti kötetek)

GYŐRFI Károly: Európa értékrendi válsága, úton a vég felé
Püski, 2017. 159 p.

KLAUS, Václav – WEIGL, Jiří: Népvándorlás
Útmutató a jelenlegi migrációs válság megértéséhez
Századvég, 2018. 82 p.

MANENT, Pierre: A nemzetek létjoga
Gondolatok az európai demokráciáról
L'Harmattan, 2018. 60 p.
(Varietas Europaea)

SIMON Zoltán: Az Európai Unió a világban
Uniók külkapcsolatok a 21. században
L'Harmattan, 2017. 366 p.
(Föld-rész könyvek)

JOG, JOGTUDOMÁNY

BIRKÁS Antal: Állam és egyház kapcsolata az Európai Unió
Modellek, alternatívák Patrocinium K., 2018. 196 p.

HOLLÁN Miklós – BARABÁS A. Tünde (szerk.): A negyedik magyar
büntetőkódex régi és újabb vitakérdései MTA TK Jogtud. Int. – Országos
Kriminológiai Int., 2017. 383 p.

VINNAI Edina: Jog és nyelv határán
A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása
Gondolat, 2017. 274 p.
(Recta ratio)

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ÁGH Attila: Civilizációs válság Magyarországon
Noran Libro, 2018. 140 p.

BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.): Magyarok Romániában 1990–2015
Tanulmányok az erdélyi magyarságról
L'Harmattan, 2017. 425 p.
(Károli könyvek)

KISS Ambrus: Rossz kormányzás Fidesz-módra
Noran Libro, 2018. 108 p.

KORNAI János: Láttelek
Tanulmányok a magyar állapotokról
HVG, 2017. 232 p.

KÓSA András: Orbán Viktor, a káosz embere
Noran Libro, 2018. 299 p.

MELLÁR Tamás: Elvesztegetett évek
Noran Libro, 2018. 112 p.

MÜLLER, Jan-Werner: Mi a populizmus
Libri, 2018. 204 p.

NYE, Joseph S.: Véget ér-e az amerikai évszázad?
Antall József Tudásközpont, 2018. 128 p.

NYÍRŐ Miklós: Hermeneutika és demokrácia
Tanulmányok Fehér M. István tiszteletére
L'Harmattan, 2017. 277 p.

POLITIKATÖRTÉNET

BÁLINT László: Biszku és Benkei állambiztonsági hálózati parancsai
Magyarázatok és értelmezések – (Hálózaton kívüli kapcsolatok 1958–1990)
Magánkiadás, 2018. 156 p.

BÖCSKEI Balázs: A forradalom végtelensége
Lukács György politika- és társadalomelmélete
L'Harmattan, 2016. 247 p.

DÖBÖR András: Sajtópolitika és politikai sajtó Magyarországon (1780–1840)
Gondolat, 2018. 210 p.

FÖLLMER, Moritz: A Harmadik Birodalom kultúrtörténete
Corvina, 2018. 268 p.

GERŐ András – NAGY Beatrix: Mária Terézia
A magyarok királynője (1740–1780)
Közép- és Kelet-Európai Tört. A., 2018. 256 p.

HOLLÓSI Gábor: A pozsonyi hídfő
A Magyar–Csehszlovák Határrendező Bizottság tárgyalásai (1947–1949)
Magyar Napló K., 2018. 205 p.

KOZÁRI Monika: Andrássy Gyula
Gondolat, 2018. 244 p.

SIKLÓSSY László: Az országgyűlési beszéd útja
Országgyűlés Hivatala, 2018. 464 p.
(Az Országgyűlés emlékei)

SZAKÁLY Sándor: Múltunkról és jelenünkéről
Válogatott interjúk és beszélgetések, 2002–2017
Magyar Napló K., 2018. 431 p.

BOLGÁR György: Orbán-mesék
Noran Libro, 2018. 366 p.

GALLÓ Béla: Mindig a haza
Szili Katalin pályáíve
Közép- és Kelet-Európai Tört. Közalapítv., 2018. 352 p.

GECSE Géza: Nemzetpolitika – szorítóban
Aspektus határok nélkül 2002–2017
Magánkiadás, 2018. 557 p.

HAVAS Henrik: Vona Gábor – Újratervezés
Havas Kiadó, 2017. 238 p.

HAVASI Mia: Eredendő Erő
Nők a XXI. században
Magánkiadás, 2018. 232 p.

KÁNAI András: Holnap történt
Öt sci-fi téma, amely valósággá válhat
HVG Könyvek, 2017. 248 p.

KOVÁCS Bálint: Puszild meg
Szexuális zaklatás, a #metoo jelenség és ami mögötte van
Bookline, 2018. 152 p.

LAKNER Zoltán – TÓTH Ákos: Volna itt egy ország
Art Nouveau K., 2018. 304 p.

MURRAY, Douglas: Európa furcsa halála
Alexandra, 2018. 368 p.

NÓGRÁDI György: A Városligettől Zanzibárig
Kossuth, 2018. 288 p.

SALLAI R. Benedek: Egy kezdő képviselő naplója
Kossuth, 2018. 320 p.

WOLFF, Michael: Tűz és düh – Trump a Fehér Házban
Athenaeum, 2018. 448 p.

ANDOK Mónika: A kommunikáció rituális elmélete
Gondolat, 2018. 150 p.
(Conditio humana)

BOZÓKI András – FÜZÉR Katalin: Lépték és irónia
Szociológiai kalandozások
L'Harmattan, 2018. 290 p.

EBAUGH, Helen Rose: A Gülen-mozgalom
Egy a mérsékelt iszlámban gyökerező civil mozgalom szociológiai elemzése
L'Harmattan, 2018. 188 p.

FARKAS Judit: Leválni a köldökszinórról
Ökofalvak Magyarországon
L'Harmattan, 2018. 197 p.

KOVAI Cecília: A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság
L'Harmattan, 2018. 260 p.

LÁZÁR KOVÁCS Ákos: Vallás – média – nyilvánosság
Gondolat, 2017. 162 p.
(Conditio humana)

LÓRÁNT Károly (szerk.): Az acélváros végnapjai
Hogyan semmisült meg húszezer ember munkahelye a Lenin Kohászati
Művekben
Lakitelek, Antológia K., 2017. 254 p.

TAKÁCS Judit: Meleg század
Adalékok a homoszexualitás 20. századi magyarországi társadalomtörténe-
téhez
Pesti Kalligram, 2018. 256 p.

ABSTRACTS

ILONSZKI, GABRIELLA – VAJDA, ADRIENN

Reconceptualising Representation.

Women's Representation in the Abortion Issue (2000, 2011)

The empirical analysis of women's substantive representation is still relatively underdeveloped, particularly in new democracies. The article aims to fill in this gap, demonstrating how women's substantive representation has evolved in Hungary by analysing two concrete legislative initiatives. These are the amendment of Act LXXIX / 1992 on the Protection of Foetal Life (also known as abortion law) in 2000, and Article II of the new constitution (Fundamental Law) of Hungary in 2011. As Article II declares that the *foetus shall be protected from the moment of conception* this might have opened the abortion debate again.

The article first reconsiders the concept of representation. As the party based representation concept has been increasingly under challenge it is justified to broaden the focus and observe who claims that she represents women and how this process is taking place. In this vein the article investigates both the parliamentary and the extra-parliamentary context. Also, it distinguishes the two analytically distinct parts of representation, the process and the outcome, arguing that substantive representation might occur even if the outcome does not serve women's interests.

Analysis of the parliamentary speeches of Members of Parliament regarding the two cases as well as media, civic organisation, and public opinion responses reveal that the substantive representation of women has declined. At the parliamentary level representative claims have become increasingly gender-neutral and anti-feminist; in contrast, gender-conscious attention and approaches have declined. Although the majority of the public remains supportive of women's self-determination, and civic engagement in this area has increased, their impact remains peripheral in the context of highly gendered institutions. From a theoretical perspective the article's first major finding is that descriptive representation and substantive representation are closely linked as they are both structured by the gendered context. Substantive representation is constrained by "sheer numbers" that originate in gendered institutions while gendered institutions themselves constrain the representative opportunities of all actors involved. The second important finding is that a shrinking gender divide can be observed. In the first initiative some women appeared as active participants in presenting gender conscious and feminist representative claims. In the second initiative a female perspective could not be heard at all:

women either did not participate in the 'official' parliamentary context or were advocates of the conservative party line. Women with women's representative claims have been pushed out of the official arena.

Keywords: substantive representation, demand representation, the process and output of representation, discriminative institutions, gender neutral, anti-feminist

BENE, MÁRTON

From sharing to vote. The influence of Facebook campaign
on the electoral results of individual candidates during the Hungarian
general elections of 2014

While there is much speculation in public and academic discourse regarding the effects of Facebook as a campaign tool on electoral success, this question has been little investigated empirically to date. A recent study attempts to bridge this gap by empirically investigating how candidates' Facebook use during the Hungarian general election campaign of 2014 influenced their electoral results. While previous studies have mostly focused on the effects of Facebook adoption, the present work applies a performance-oriented approach: it investigates whether success in the Facebook sphere is associated with electoral success rather than the effects of Facebook use in general. It hypothesizes that the effects of a Facebook campaign arise from a two-step flow effect: it is not the direct followers who are influenced by candidates' Facebook campaigns, but their friends who are reached by the shares of candidates' posts. The database contains three of the most voted-for candidates owning Facebook pages from all single-member districts ($N = 183$). The study investigates whether the average number of shares per post posted during the last two weeks of the campaign is associated with a gain in candidates' personal vote. To reject alternative explanations, the effects of other Facebook performance variables, such as average number of likes and comments are also examined.

Keywords: Facebook, virality, sharing, political communication, campaign, personal vote, two-step flow

MIKOLA, BÁLINT – OROSS, DÁNIEL

The two faces of a party organisation: The inner tensions of movement parties illustrated by the example of the Five Star Movement

Following the disintegration of the Italian party system and in parallel with the global financial crisis, the populist Five Star Movement became a dominant player on the Italian political palette. Not only power relations within the Parliament have changed, but a new party model has also appeared on the scene, whose viability generated a vigorous scientific debate. In light of the theory of Herbert Kitschelt's movement parties (Kitschelt, 2006) and the „three faces” theory of Katz and Mair (1993), the paper examines the internal organizational tensions that can derive from a party model in which the party's individual components are only loosely defined. The analysis, based on party documents and 19 semi-structured qualitative interviews with party representatives, demonstrates that the coexistence of a charismatic leader and autonomous local organizations without intermediary mechanisms is sustainable only to a limited extent, as in many cases it leads to the escalation of intra-organizational conflicts. The study also points to the inherent internal tensions of movement parties by presenting the Five Star Movement, questioning the sustainability of similar organizations and highlighting the challenges concerning their governmental capacities.

Keywords: populism, Italian party politics, direct democracy, movement parties, Five Star Movement

SEBŐK, MIKLÓS – MÉSZÁROS, EVELIN – KIS, GYÖRGY MÁRK

The media-representation of the post-1990 Hungarian political elite.
A text mining analysis based on cover pages of daily papers

This article relies on text mining methodology in order to establish the media-representation rankings of the post-1990 Hungarian political elite. We use a new database of two daily newspapers in order to gauge the observed front-page frequency of the named entities associated with the Hungarian positional political elite. Our results are strikingly similar for the political and the business daily paper in the sample: the Top 10 list of the most frequently mentioned politicians over a 24-year period shows a 90 per cent overlap (both lists include five prime ministers). The breakdown of aggregated data to electoral cycles confirms the pre-eminent role of prime ministers in general, and the representational leadership of Viktor Orbán, a two-time prime minister during this period, in particular. Furthermore, our analysis shows that the representation

of female members of the political elite remained consistently below 10 per cent during the period in question.

Keywords: media-representation of politicians, positional political elite, text mining, media studies

HARKÁNYI, ÁDÁM MÁTÉ
The faces of strategic voting

Strategic voting is one of the concepts of political science which is widely used by the media, and has changed significantly over the past two decades. Research into strategic voting – with the increase in the number of proportional and mixed electoral systems through democratization processes and numerous electoral reforms – is less and less focused on the plurality-majority systems. Of course, growing researcher interest was associated with expanding the concept and exploring the wider range of institutional incentives and voter motivations behind it. We have come to know many new faces of strategic voting.

The aim of this study is to present the conceptual changes, the relevance of some of the features of the electoral systems, and the various possible motives for strategic voting, in other words, the different faces of strategic voting. Due to the growing domestic interest in this topic, it is important to review the context of ticket splitting and strategic voting, as well as to present some of the most important findings of previous research.

Keywords: voting behavior, strategic voting, voter motivations, information asymmetry, electoral system, split-ticket voting

CONTENTS

35 YEARS OF THE HUNGARIAN POLITICAL SCIENCE ASSOCIATION

- *Bayer, József*: Anniversary speech at the General Assembly of the Hungarian Political Science Association 7

REPRESENTATIVES

- *Ilonszki, Gabriella – Vajda, Adrienn*: Reconceptualising Representation. Women's Representation in the Abortion Issue (2000, 2011) 17
- *Bene, Márton*: From sharing to vote. The influence of Facebook campaign on the electoral results of individual candidates during the Hungarian general elections of 2014 41

PARTY AND MOVEMENT

- *Mikola, Bálint – Oross, Dániel*: The two faces of a party organisation: The inner tensions of movement parties illustrated by the example of the Five Star Movement 65

TEXT MINING

- *Sebők, Miklós – Mészáros, Evelin – Kis, György Márk*: The media-representation of the post-1990 Hungarian political elite. A text mining analysis based on cover pages of daily papers 91

OUTLOOK

- *Harkányi, Ádám Máté*: The faces of strategic voting 115

BOOK REVIEWS

- *Csizmadia, Ervin*: The river steersman and the sea. (Viharban kormányozni. Politikai vezetők válsághelyzetekben. – Steering in the storm. Political leaders in crisis situations. Ed. Körösenyi, András. MTA TK PTI, Budapest, 2017.) 145
- *Szabó, Máté*: Handbook on the politics of Eastern Europe. (The Routledge Handbook of East European Politics. Ed. Adam Fagan – Petr Kopecky, London and New York, Routledge, 2018.) 153

BOOK OBSERVER 159

SUMMARIES 164

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@tk.mta.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulását és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislative”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp.

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 1590 forint,
előfizetőknek 890 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (1453 Budapest, Pf. 25.),
valamint a *posze@tk.mta.hu* e-mail címen.
Az előfizetés ára egy évre: 4100 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT
Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT
Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt
Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ
Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA
Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY
Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4

ANTI-KFT.
Pécs, Ferencesek utcája 1.

VALLÁS/POLITIKA

TANULMÁNYOK

WILLIAM T. CAVANAUGH

Egyház az utcán: eucharisztia és politika

NOVÁK ATTILA

Vallás és állam a mai Izraelben

JANY JÁNOS

Islám és politika

SZIVÁK JÚLIA

A politika és a vallás kapcsolata Indiában

HIDAS ZOLTÁN

A kivonulás hitharca

Egy óegyiptomi nézőpont

BÉRES TAMÁS

Vallás és ökológia,

*avagy „végtére is csak a lelkiismeret képes fenntartani az emberben
azt a törekvést, hogy emberséges legyen, vagy hogy óvja a Földet”*

NYIRKOS TAMÁS

Szekularizáció és politikai teológiák

RECENZIO

DEMETER TAMÁS

Szociológiatörténeti szomorújatek

VE CZÁN ZOLTÁN

Három évtized évgyűrői

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM

86.

2017/4.
SZÁM

HUMOR

TANULMÁNYOK

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

Az elmeél, a komikum, a humor és a nevetés.
Hozzászólás egy bonyolult témához

NEMESI ATTILA LÁSZLÓ

Nyelvészeti humorelméletek

BALÁZS GÉZA

A nyelvi humor antropológiája

HIDASI JUDIT

A humor interkulturális vetületei

SZOMBATHY ZOLTÁN

Humor az arab kultúrában

BÓDI LÓRÁNT

Humor és vészkorszak. Viccek, karikatúrák a koalíciós
időszakban (1945–1948)

ISTÓK BÉLA

Humoros vagy sértő? Az internetes mémek elmélete és gyakorlata

DANKA ISTVÁN

Verbális és vizuális humor és irónia az internetes trollkodásban

RECENZÍÓK

KOVÁCS GÁBOR

Alámerülés vagy fürdő? A szubkultúra-kutatás új útjain

KOMÁR ZITA:

A „veszélyes másik”. A modern, diplomás nő
eszményképének megjelenése

TISZTELT LEENDŐ ÉS KORÁBBI SZERZŐINK!

Örömmel értesítjük Önöket, hogy a Politikatudományi Szemle 2018. évi 2. számától minden cikkünk egyedi internetes azonosítót, úgynevezett **DOI** megjelölést kap. Ezzel a lapunk nemzetköziesedik, mert a különböző keresőmotorok gyorsabban és hatékonyabban tudják cikkeinket megtalálni.

A DOI azonosítót a szerkesztőség **automatikusan** fogja **adni** az egyes cikkeknek. Felépítése a következő lesz: 10.30718/POLTUD.HU.2018.2.8. A törtvonal előtti rész az ún. **DOI prefix**, amit **minden egyes cikk** megkap az előzetes regisztrációnk alapján. Ez tehát egy állandó elem. A POLTUD.HU utal a lapunkra, a többi rész viszont mindig változik, hiszen az aktuális lapszámhoz és oldalszámhoz igazodik. A DOI azonosító örök, ugyanakkor pénzbe kerül. A DOI-t a szerkesztőség szolgáltatásként nyújtja az Önök számára, ezért a költségeket saját maga állja.

Ezzel Önöknek, Tisztelt Szerzők, tehát nincs külön dolguk.

A DOI ugyanakkor kölcsönösségi, viszonyossági alapon működő rendszer, ezért elvárásokat fogalmaz a szerkesztőségekkel és a szerzőkkel szemben.

Tisztelettel kérjük Önöket, hogy ezentúl az irodalomjegyzékben jelzett hivatkozások és szakirodalmak **mindegyikénél** tüntessék fel az **adott cikkre vonatkozó PONTOS és TELJES DOI azonosítót** [például laptársunknál, a SOCIO.hu-nál a következő azonosítóról van szó: 10.18030/socio.hu.2018.1.69].

A CrossRef-regisztrációnk során, ami lehetővé teszi a DOI használatát, szerkesztőségünk vállalta, hogy elfogadja ezt a feltételt, azaz minden cikknél feltünteti a szakirodalmi hivatkozásokhoz tartozó DOI azonosítót. Kérjük tehát, hogy Önök is tegyenek eleget ennek az egyébként nem túl nagy kérdésnek. Amikor készítik az irodalomjegyzéket, másolják be a vonatkozó cikkhez tartozó DOI azonosítót, és illesszék be a hivatkozás végére.

Kérjük, ne feledjék, mindig a teljes azonosító feltüntetésére van szükség!

Örüljünk együtt ennek az újdonságnak!

Üdvözlettel,

a Politikatudományi Szemle szerkesztősége

